

KERESZTÉNY MAGVETŐ

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK

PÉTFRFI DÉNES ÉS KOVÁCS JÁNOS.

XXIX. KÖTET.

K O L O Z S V Á R

AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJA

1894

KÖNYVTÁRSÁG

PÉTERFI DÉNES ÉS KOVÁCS JÁNOS

TARTALOM.

I. Egyházi dolgozatok.

Urvacsorai beszéd husvétkor. Péterfi Dénes	81
A hit virágai. — Imák nők számára. Rédigér Géza	258
Szentek egyessége. (Üdvözlő beszéd.) Kelemen Albert	265
Keresztény buzgóság. — Egyházi beszéd. Ajtay János	325

II. Hittaniak, bölcselmiek.

Az unitárius keresztény vallás lelke. Jakab Elek	16
Gyöngymondatok. (Ujkori írótól). Gyűjtötte Kiss Mihály 56, 121, 178, 292.	
Adalékok a keleti nyelvek, irodalmak és utazások történetéhez. Gróf Kuun Géza	69
Az öröklét kapcsolatai. Rédigér Géza	75
Tolsztoj gróf boldogságtana. Gál Kelemen	133
Szociális bajok a római köztársaság ntolsó száz évében. Perédi József	189
Az új kor. Péterfi Dénes	253
Egy új történetbölcséleti rendszer. Gál Kelemen	303

III. Nevelés és oktatásügyiek.

Tanárbeiktatás Székelykereszturon 1857. Sándor János	37
A közoktatás állapotáról szóló ministeri jelentés. a—cz.	63
Tanárbeiktatáson mondott üdvözlőbeszéd. Boros Sándor	200
Visszatekintés a székelykereszturi gymnasium száz évére: I. Megnyitó beszéd. Rafaj Domokos	203
II. Visszatekintés a gymn. történetére s egyszersmind száz éves fordulói záró-beszéd. Sándor János	205

IV. Életiratok, történelmiek.

Amerika egyházi élete és az unitarismus. Gál Kelemen	1
Toroczkó-szentgyörgyi unitárius papok 1583—1893. Siménfalvi György	27
A szentgericezi unitárius ekklézsia. Ürmösi Kálmán	83, 157

Egyh. tört. adatok: CXXIII. Kénosi Sándor Gergely itélőmesterré neveztetése. Benczédi Gergely	94
CXXIV. Egy püspöki körlevél a múlt száz év végéről. Pukánszky Béla	169
Unitárius történetírás és Kálvinorthodoxia. (Folyt.) Kanyaró Ferencz	96, 222, 271
Kossuth Lajos †. Kovács János	117
Rédiger Károly emléke. Gyöngyösi István	149
A homoród-keményfalvi unitárius egyház története Kovács Imre	216
Adalékok a magyar és lengyel unitáriusok közötti régi testvéries viszony megismeréséhez. Jakab Elek	316
Dr. Grindall Reynolds és dr. Holmes Olivér emlékezete. Kovács János	350

V. Egyházi élet.

Ferencz József püspök megnyitó beszéde	52
Nemzeti conferentia Angliában	129
A brit és külföldi unitárius társulat közgyűlése	183
Az amerikai unitárius társulat közgyűlése	183
Az unitáriusok főtanácsi gyűlése. (t.)	331

VI. Vegyesek.

Párisi levél. Charraud Dezső	43, 113, 172, 239, 286
--	------------------------

VII. Irodalmi értesítő.

Könyvismertetések	57, 123, 179, 248, 294
„Jézus ismeretlen élete.“ Simonfi Márton	245
A „Keresztény Magvető“ 30-ik évfordulója. Péterfi Dénes	301

VIII. Aranykönyv.

Adakozás Jókai Mór nemzeti diszkiadásu műveire 66. Adakozás a Székelyudvarhelyt építendő templomra, 67, 132, 252. Adakozás a sapsi-szentgyörgyi unitárius templomra 67. Adakozás a székelykereszturi 6-ik tanári székre. Adakozás a kénosi eklklában 132. A budapesti unitárius egyházközség javára tett adományok 299.

IX. Különfélék.

Kötelező polgári házasság 58. Hornig Károly br. veszprémi püspök pásztorleveléből. A jezsuiták és az ellenreformatio. 59. A porosz agenda. 60. Parker Tivadar élete és hatása. 61. Az unitarizmus Svédországban. 62. Unitárius missio Japánban. 63. Kozma Ferencz. Ural-

altaji összehasonlító nyelvészet. 64. Pályázat. 65. A kötelező polgári házasságról. 124, 182. A Szent-István társulat. 125. Az egyházak statisztikai világitásban. 126. Ev. ref. theol. akadémia Kolozsvárt. A porosz ev. agenda. 128, 182. Collegiumunk történetének megírása. A Baldácsy-alapítvány. 130. Rédiger Árpád. 131. P. Horváth Kálmán kintüntetése. Püspöki vizsgálat. Minister változás. 181. A jezsuiták beengedéséről. 182. Tanfelügyelői jubileumok. Az ev. ref. egyház vesztesége. Felméri Lajos. 184. Egy új irodalmi vállalat. 185. Az egyházi közigazgatásról. 249. A jezsuitákra vonatkozó törvényjavaslat. Hossbach. 250. Raffaj Károly. Isk. értesítő. 251. Fekete Gábor kinevezése. A világ nagy talányai. 298. Gyöngyösi István. Az ev. reformátusok veszteségei. 299. stb.

Gyászshitek : 185, 251, 299.

Statistik der Bevölkerung 1930. Die Bevölkerung der Provinz Ostpreußen im Jahre 1930. Die Bevölkerung der Provinz Ostpreußen im Jahre 1930. Die Bevölkerung der Provinz Ostpreußen im Jahre 1930. Die Bevölkerung der Provinz Ostpreußen im Jahre 1930. Die Bevölkerung der Provinz Ostpreußen im Jahre 1930. Die Bevölkerung der Provinz Ostpreußen im Jahre 1930. Die Bevölkerung der Provinz Ostpreußen im Jahre 1930. Die Bevölkerung der Provinz Ostpreußen im Jahre 1930. Die Bevölkerung der Provinz Ostpreußen im Jahre 1930. Die Bevölkerung der Provinz Ostpreußen im Jahre 1930.

1930

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXIX. évf.

Január—Február. 1894.

1-ső füzet

Amerika egyházi élete és az unitarismus. ¹⁾

A protestantismus ma már igényt tarthat arra, hogy mint Németországon, úgy minden egyes országban alapelveiben méltattassék. Ebből a meggyőződésből, ebből a szükségből származott e könyv, a mely szerző szavai szerint egy általános összehasonlító vallástörténelem első kísérlete. Bunsen munkássága lebeg előtte, kinek főműve: *Isten a történelemben is e czélt tűzte maga elébe*. Meleg hangon emlékezik meg Bunsen százéves születésnapján a széles látókörű tudósról, ismeretes türelméről, orthodoxiájáról, politikai szerepléséről.

Nippold művében minket közelebbről az érdekel, a mit egy szabadelvű protestans mond amerikai hitrokonaink életéről, munkáságáról. Mielőtt azonban az amerikai unitarismusról szóló fejezet tartalmát adnók, általános érdekénél s társadalmi jelentőségénél fogva adjuk azét a fejezetét, melyben egy jövő összehasonlító egyháztörténelem feladatát írja körül s Amerika egyházi és vallásos életéről a legeltérőbb nézeteket gyűjti össze.

Észak-Amerika sok tekintetben egészen önálló egyéniséget mutat a polgárosult államok között. Ifjú erejében rohamosan fejlődik anyagilag és szellemileg egyaránt. A társadalmi élet minden terén új alakulatok mutatkoznak. A természet bőkezősége, a lakosság gyakorlati irányu értelmisége, ifju, nyers erő, lankadatlan szorgalom, munkakedv és élelmesség az egyházi és állami szabad intézmények aegise alatt pezsgő, forrongó, hangya szorgalmu társadalmi életet teremtettek.

„Az egyszerű természet ösztöne, vagy az ész, a maga legegyszerűbb következetességében törte meg az utat a létesülő félben levő államban, nem tekintve az eddig fennállott államintézményeket, egy teljesen új alkotmány felépítéséhez s erejének sajátos érzetében a roppant téren és az óriási tömegek között volt bátorsága ahhoz a ki-

¹⁾ Friedrich Nippold: Handbuch der neueren Kirchengeschichte, 3. átdolgozott kiadás. IV. kötet: Amerikanische Kirchengeschichte seit der Unabhängigkeitserklärung der Vereinigten Staaten. Berlin-Philadelphia 1892.

sérlethez, melynek még a legapróbb kezdeményekben sem mertek sikert jósolni ¹⁾

Gervinus gyakorlati érzékű és irányú író és politikus. Amerika társadalmi és állami életének képét ragyogó színekkel festi, pedig nemzete iránt annyira elfogult ő is, mint a legtöbb német történelemíró, kik a german fajt tartják az európai civilizatio letéteményesének. „Ez új állam — mondja Gervinus — a szerencse és hatalom bámulatos sikereivel megelőzött minden más államot . . . A néppuralom egy megmérhetlen területen összeegyztethetőnek bizonyult bé a renddel és virágzással, a legmozgékonyabb alkotmány a természetté vált szokásokkal, a leyszabadabb vallásgyakorlat a valódi vallásossággal, a katonai hatalom hiánya a harczias szellemmel, a mindenünnen összeseregelt nép roppant növekedése a hazaszeretettel, mely a szabadságban gyökerezik, a szegények által szegények közül választott hivatalnokok és képviselők által történő kormányzás és igazgatás a jó renddel és az államháztartásban való takarékosággal. Ez eszmény után törekszik minden nemzetben a józan belátás, az elégületlenség és szabadelvűség.“

Azonban az egyházi élet képe nem nyújt ily osztatlan megelégedésre s bámulásra okot. A protestantismus ellenségei különösen minden alkalommal előhozakodnak azzal a taktikával, a mely a különböző felekezetek kölcsönös harcaiból „a protestantismus magától való felbomlását“ jósolja.

A térbeli távolság, az időbeli közelség, az állam s egyházak alakulásának a miénktől sokban elütő volta, a viszonyoknak nálunk szokatlan gyakori változása lehetnek okai annak a rendezetlen s kevés áttekintést nyújtó beosztásnak, a melylyel Nippold könyvében találkozunk. Ő maga is érzi a rendezés nehézségeit, midőn a bevezetés első soraiban azt mondja, hogy az egymás mellett keletkező protestáns felekezetek első tekintetre „egy valóságos chaos benyomását“ teszik ránk s az új jezsuitáknak a protestantismus elleni harczát jelentékenyen megkönnyítik. A kereszténységet mindig vádolták, hogy egységét nem tudta megőrizni. „Ez éppen egyik bizonyítéka — mondja Döllinger — annak a kimeríthetetlen eszmegazdagságnak, a mely e vallásban oly mértékben van, mint másban egyben sem.“ A különböző felekezetek egymás melletti fennállása jótékony versenyre készíti azokat, hogy intézményeiket kölcsönösen összehasonlítva, a jobbat meghonosítsák, utánozzák.

¹⁾ Gervinus G. G. Bevezetés a XIX. század történetébe. Ford. Rozsaági Antal. Budapest. 1886.

Nippold haladó minden tekintetben. A szabad vizsgálódás, ítélet és kutatás jogát néhol türelmetlenül hangsúlyozza, s élesen kel ki a vatikáni egyház élettelen engedelmessége (Kadavergehorsam) s sacrificio dell' intelletto-ja ellen. „A protestantismuson belől minden oly czélzat, a mely azt hiszi, hogy eltérő vélemények elfogulatlan ítélete alá nem esik, saját elvének feláldozása.“ Másutt megint: „A ki még nem emelkedett ki annak a körnek látóköréből, a melyhez születésénél fogva tartozik, az még nem tudja a történelmi érzék abc-jét megérteni, azt a valóban sajtáságos szükségletet, a mely minden más becsületes nézetnek egyenlő jogosultságot enged.“

Módszere -- mint maga jelzi -- szigoruan történelmi. A különböző felekezeti alakulatokat elfogulatlanul, egyenlő mértékkel méri. Vizsgálódásainak eredménye az, hogy az összehasonlító egyháztörténelem, hogy fogalmának valóban megfeleljen, csak Észak-Amerikából (és Angliából) indulhat ki. Másutt első sorban a theologiai iskolák s állam és egyház közti viszony köti le a figyelmet, itt azonban az egyes egyházi és felekezeti individuumok értékök szerint érvényesülhetnek. Európában, bármily különbözőleg fejlődtek is a reformatio után, vannak egyedül bevett, szabadalmakkal ellátott és aztán megtürt, s elnyomott felekezetek. Amerikában, miután minden felekezet egyenlő jogosultsága ténynyé vált, meg volt a talaj, a melyen a másutt elnyomott felekezetek akadály nélkül fejlődhettek, s azért itt minden vallási elv legszabadabban, legtisztábban s az állam mindenemü befolyása nélkül alakulhatott. Ez okoknál fogva tehát Észak-Amerikából indulhat ki csak az összehasonlító egyháztörténelem; de az áttekintés csak akkor lesz teljes, ha ezután az angol-skót anyország különböző, egyházon belőli vallási ágazatait és mozgalmait is tekinti, s minthogy az angol protestantismus nagy befolyással volt a continentalis román protestantismusra, ezt is felöleli. Az amerikai egyházi élethez az egyházi élet iránti érdeklődés élénkségével igen közel áll a svájcz, úgy német, mint olasz ágával. Kietlen a jelenlegi egyházi viszonyok képe Németalföldön az eljzsuitásodott Belgium befolyása óta; annál élénkebb, tudományosabb azonban a hollandiai theologiai élet.

E rövid vázlat mutatná az utját az összehasonlító egyháztörténelemnek. Az összehasonlító egyháztörténelem feladata olyan, mint a növény- vagy állattané, a melyek az ugyanazon csirából fejlődő növény- és állatfajokat összehasonlitják. Minél alacsonyabb miveltégi fokon áll egy nép, az egyének arczvonásai annál kevésbé különböztethetők meg egymástól, annál inkább elvesznek, elmosódnak

egymásban. A keresztény individualismus fejlődése is bizonyítja ezt a törvényt, ha a vatikanismus siri nyugalmával, a jezsuiták szellemi morphinismusával a protestantismus gazdag, mindig új formákat életre hívó alakító erejét összehasonlítjuk.

Fel van vetve a „protestantismus egységes elvének“ kérdése. S csakugyan a prot. felekezetek fejlődésének mai képénél tarkábbat alig képzelhetünk. A kálvinista egyházak, mindenike a praedestinatio dogmáján alapulva, de szervezeti kérdésekben megoszolva, a methodismus újraélés tanával, a baptismus megtisztító keresztelésével, sokféle oszolva, a lutherismus urvacsorai tanával, s a Melanchtoni erdélyi iskolával, a remonstransok tudományos magyarázataikkal, a testvéregyházak, az unitáriusok a Krisztus élő követésével, a quakerek, a darbysmus minden papi hivatal elvetésével, a svedenborgianusok, az irvingianismus, Amerika s Németország számtalan kis egyházai s a fel nem számlált kisebb csoportok, a maguk külön jellegükkel — avagy nem elég ellentétet mutatnak-e? De e tarka kép mellett is lehet „a prot. egységes elvéről“ beszélni. Az magába a szóba van foglalva s nem egyéb, mint az individuum önelhatározása, a *keresztény individualismus*. A jövő e felekezetek közül egyet sem nélkülözhet, mert mindeniknek szüksége van a másikra s egymást kölcsönösen termékenyítik.

A nézetek Amerika egyházi életének jövőjéről eltérők. Az első benyomás, a melyet az amerikai élet a szemlélőre tesz, nem éppen felvidítő. Állami egyetemek nincsenek, mit a vatikanismus gunyos kihívással emleget. Az alsóbb iskolázást rendezett állami felügyelet nem ellenőrzi; ez okozza, hogy a tanítói karba sok kalandos és érdemtelen alak vegyült. Az állami vagyon kezelése nem ellenőriztetik, a miért a vasutkirályok s petroleummillionárek tőkájével nem versenyezhet. Általában az európai társadalmi állapotok természetellenességével s felfordultságával Amerikában még nagyobb mértékben találkozzunk.

Természetes dolog, hogy a közélet e kedvezőtlen állapota az egyházi viszonyokat is rossz irányban befolyásolja. Éppen a leghatalmasabb s életteljesebb felekezeteknél van leginkább kifejlődve a visszataszító „sektaszellem“. Az a „kizárólagos vallásos“ jellemvonás, melyet sokan a „vallás-erkölcsi“-től megkülönböztetnek, Amerikában nagyobb mértékben van meg, mint Európában. Gieseler szerint, a mi az idegenek ítéletét legkönnyebben megvesztegeti, a külső vallásosság, a vasárnap szigorú megünneplése, a templomok látogatása, közelebbi szemlélésre elvesztik jelentőségüket. Az északamerikait első sorban kereskedés és nyerészkedés foglalkoztatják; sima udvariasság,

hideg önzés, a hazai intézmények tulzó felbecsülése, minden európai megvetése, ezek jellemének alapvonalai. New-York, Pennsylvania lakói külső vallásosságukról leghiresebbek, de a csalásban is rendkívül ügyesek. „Ama vallásosság tehát semmi esetre sem nyilvánul az erkölcsösségre való jótékony befolyásában s éppen ezért egyáltalában nem lehet oly benső és igaz, mint külsőleg látszik.“ E tünevény okát abban keresi, hogy Amerika európai lakosai Angolországból jöttek s hazájukból vallásos érzést hoztak magukkal; e vallásosság ily sajátságos fejlődése a lakosságnak iparra, kereskedelemre és nyereségre irányuló egyoldalú törekvéséből és irányából magyarázható ki. Minden gondolatuk a szerencsés speculációra irányul. A nagy vállalatoknál gyakran összes vagyonuk, földi boldogságuk koczkán forog; ezért kérik az isteni áldást és segítséget munkájukhoz. Másfelől meg a sok család miatt lelkiismeretök isteni megbocsátásra áhitozik. Ezért szükségét érzik annak, hogy idejük legnagyobb részét üzletüknek szentelvén, bizonyos órákat és napokat épp oly kizárólagosan Istennel való kibékülésre szenteljenek. Nem az igazi vallásosság élteti őket, mert az az embert mindenkor eltölti s minden gondolatát és cselekedetét áthatja, hanem az a pseudo-vallásosság, a mely külső ajándékokkal akarja Istent megnyerni és kiengesztelni. A vallást elfogadják úgy, a mint nekik az egyház nyújtja, sőt érdemnek tartják, ha mindent változtatás nélkül hisznek“.

Gieseler e rendkívül éles itéletét kétségtelen tények igazolják. De éppen a rendkívül sok felekezet történeti ténye utolsó állításával ellenkezőt látszik bizonyítani.

Schaff Pülöp, az amerikai viszonyok meleg barátja, így ír: „Kielégíthetetlen és rendetlen gazdagságszomj, világi jólét és az élvezetek tulbecsülése, mértéktelen speculatio és aljas szédelgés az amerikai élet vonásai, különösen California csatlakozása és a nyugati államok példátlan keletkezése óta.

Ez ellenszenves vonások egyoldaluan vannak felsorolva. Vannak, a kik épp ily egyoldalú bámulattal vannak eltelve Amerika élete iránt. *Wied* herczeg uti leveleiben körülbelől ezeket írja: Ha látjuk, hogy az emberek itt oly kevéssé foglalkoznak bölcsélettel és művészettel, azt kellene következtetnünk, hogy nincs érzékok az ideal iránt. Sok tekintetben igaz is. Pénz után futnak s félni lehet, hogy állatias materialismusba esnek. De mi az oka annak, hogy ugyanők templomokat építenek, látogatják azokat minden vasárnap, saját költségükön papokat fizetnek, újabb hittételek alapján új sekták keletkeznek? Nem idealismus ez? Talán kissé durva természetű, de a ma-

terialismus durva hüvelyében rendkívül finom módon már jelen van. Nálunk a durva tömeg buta és közönyös. Kell, hogy e nyugtalan munkában és tevékenységben a szellem hatalmas erőt találjon, „a mely a gondolkodó embert arra kényszeríti, hogy az eszményt áttegye a valóba, azaz gyakorlati filosofiát üzzön“.

Ezek után a következő végkövetkeztetésre jut a herczeg: „Senki sem tudhatja, mire szánta a gondviselés Észak-Amerikát. Új kísérletet tesz, a melyet a történelem még nem ismer. A tévutak, a melyekre ez emberek társadalmi és politikai fejlődésükben tévedhetnek s részben már tévedtek, ijesztők. És mégis! Mintha Isten műve lenne, ha látjuk, hogy ez erőteljes, iparos, sőt lovagias és nagy részben vallásos emberek egy világrészben munkálnak, mintha ki akarnák zsákmányolni és szétrombolni, és megint saját erejükön s találmányukkal hidakat építenek az örvények felé, a melyek előttük feltűnnek és csatornákat huznak, hogy a posványos elemeket tovább vezessék. Végre még világot megrázó fejlődés-menetükben minket is magukkal fognak sodorni.“

A német történészek legtöbbször kedvezőtlenül itél az észak-amerikai egyházi életről. De említi Nippold Scherr Jánost, ki előszeretettel hangsúlyozza, hogy minden siker feltétele bizonyos egyoldalúság, korlátoltság, sőt excentricitás is. Gieseler éles kritikáját sokan tulhajtják. Unos-untig halljuk azt a banális phrasist, hogy az amerikai ájtatosság a vasárnapot Istennek ajándékozza, hogy a héten át törvényei alól fellegyen mentve.

Azután méltatja N. az E. Á. történelmi keletkezését és fejlődését. A függetlenségi harcz után az ifju állam új elveket irt zászlójára társadalmi és vallási tekintetben. 1787. a vallás szabadságot kivívják a szólás- és sajtószabadsággal együtt; a vallást és egyházat az államtól függetlennek nyilvánítják s az államot magát is minden vallási hittételtől. De azért egyházi functiók járnak minden állami ténykedésnél. Minden gyűlést imával kezdenek. Az elnök káplánokat nevez ki a hadseregbe s a hajóhadnak. Az egyes államoknak szigorú törvényeik vannak istenkáromlás, kereszténység megtámadása, a vasárnap megszenteltelenítése ellen.

Az egyházak mint ilyenek egészen az önkéntességi rendszeren alapulnak; kizárólag önkéntes adományokra vannak utalva. E rendszernek is természetesen vannak hiányai és visszasságai. De az egyház iránti érdeklődést erősíti s az amerikaiak bőkezűsége bámulatos ilyen dolgokban. Templokat, theologiai seminariumokat, collegiumokat, biblia-, missioi- és gyarmatosító társaságokat, alsó és felső isko-

lákat egyesek önkéntes adományaiból és támogatásával tartanak fenn az állam minden segítsége nélkül; a tanulókat támogatják, a papokat fizetik. Fejedelmi bőkezűség példái nem ritkák. Cooper (unitárius) egyedül alapított New-Yorkban egy egyetemet. Peabody londoni bankár egy fél millió tallért adott tudományos intézetekre Baltimore-ban.

A mi „az egyház s állam elválását“ illeti, arról szerző 1881. Bernben tartott rectori beszédjében következőket mondja: Ez elválás nem nyugszik elvi alapon. Említettünk már előbb egynehány egyházi funkciót politikai ténykedésnél. Azonban európai értelemben teljes az elválás. Minden állami intézet vallás nélküli; közoktatásügyi tárcza nincs; az egyházak az államtól nem kapnak semmi segílyt, de szervezeti kérdésekben nincsenek befolyásolva.

S mi volt ez intézkedések gyakorlati következménye? Első sorban a vallásos élet példátlan fellendülése.

A legkülönbözőbb felekezetek élnek ott s mozognak, mint halak a tengerben s az általános szabadságban látják létük biztos gyökerét. Midőn Angolországban egy u. n. atheista (Bradlaugh) előtt a parlament ajtóit bezárták, a legmerevebb amerikai lutheranusok egy közlönye alig talált megfelelő kifejezéseket ez eljárás jellemzésére. A szabadság lege az, melyre minden emberi törekvés közt első sorban a vallásnak van szüksége. Világi hatalmak beavatkozása csak árthat neki. A vallástörténelem ez abc-jét már Nagy Frigyes felismerte. A tőle felismert alapelven az amerikai fejlődés már kiállotta a próbát.

De az árnyoldalak sem hiányoznak. Az állam, kivetköztetve magasabb ethikai eszméjéből, fontos culturfeladataitól meg van fosztva. Ha Hegel és Rothe eszményi államai elérhetetlen ideálok is, semmi sem rosszabb, mintha az állam pusztán anyagi feladatokra van szorítva. Nincsenek amerikai egyetemek oly értelemben, mint nekünk európaiaknak. A leglátogatottabb akadémiák lényegükben csak felekezeti iskolák.

„Nekünk amerikaiaknak nincs fogalmunk az egyetemről, melyhez az alapot csak az állam vetheti meg.“ Így nyilatkozik Bancroft. Ezt természetesen tarthatjuk egészen egyéni, alanyi felfogásnak s mindig kérdés marad még, vajjon az önálló, szabad, független és tudományos szellem nevelésére nem hatalmasabb tényezők-e az állami befolyástól ment egyetemek, mint az európai állami egyetemek? Hiszen nem egy példát hozhatni fel, s csak a nem rég multból is, hogy nagynevű s önállóan gondolkozó philosophusoknak megtiltották

az előadást, mert rendszerük, világnézetük ennek vagy annak a minisztériumnak kényelmetlen volt.

Van azonban egy másik veszélye e pontnak az egyházra nézve. Habár virágzik tanügyük, a felekezeti dogmától nem független s ki van szakadva az általános műveltségi áramból. A felekezeti iskolák a fiatal nemzedéket elzárhatják, óva inthetik az idő rosz szellemétől; de mit használ, hogy ha a vallást azonosítják egy oly világnézettel, a mely, főleg ha több oldalú tanulsághoz jutnak, előbb-utóbb tarthatatlan lesz. Mit használ, hogyha az egyházi lapok ideges aggodalommal tombolnak a hitetlen természettudományok ellen. A tanuló menekül a szabad tudományoktól s a vallás neve alatt oly képzeteket s fogalmakat nyer, a melyek a tudománnyal össze nem férnek. Érettebb éveikben jön aztán a meghasonlás, mert a vallást a tudománnyal ellentétben hiszik.

Még egy harmadik jelenség is feltűnik a szemlélő előtt. Hogy a római egyház ugyanezt a szabadságot élvezi, egészen méltányos. Hogy e szabadságból, melyet a római egyház „csalhatatlan“ feje átkoz, ugyanazok az előnyök háramlanak rá, mint a többi egyházakra, természetes dolog. De a római elv nem tisztán egyházi, hanem sokkal inkább politikai.¹⁾ A püspökök a községek vagyonát a pápára írják; a klastromok várakká, a rendek hadseregekké válnak az ellenséges országban; a pápai iskolák s a római sajtó-irodától vezetett lapok oly elveket hirdetnek, melyeknek győzelme a szabad államélet megsemmisülése lenne. A harczoló egyház oly állásfoglalásra vágyik, a melyből egy jövő vallásháborút sikerrel vezethet.²⁾ És Lafayette már Hecker előtt megjósolta, hogy ha valamikor Amerika szabadsága elveszne, annak oka a római papság lenne.

A római papság működéséről, titkos czélzatairól vázolt kép, azt hiszem, igen élénk színekkel van rajzolva s nem lehetne róla É. A. tényleges viszonyaira ráismerni. Szívükhöz nőtt szabadságszeretetük, egyházuk, vallási elveik diadalának ohaja mondathatta ama nézetet s így értjük aggodó félelmüket, de azt hisszük Nippolddal, hogy e vázolt kép még a „távol jövőben“ van. „A ki Hollandia államéletében a jezsuiták hatalmi növekedését tekinti s az amerikai viszonyoknak sokkal lazább összefüggését azzal összehasonlitja, a mostani tényállást nem

1) Szerző utal Gottfried Schwarz: Ist die römische Kirche eine Kirche oder ein Staat cz. művére. Lipcse, 1885.

2) Hecker.

nem fogja „nem aggasztónak“ nevezhetni.“ Így irt az amerikai egyházi életről ezeltt tiz évvel maga Nippold is, de látja, hogy azóta kedvező fordulatot vettek a viszonyok, mert a prot. egyházak mindenképp nagyon eléhaladtak.

II.

Lássuk ez általános vallási, politikai és társadalmi érdekű bevezető után, melyben Nippold fejtegetéseit nyomról-nyomra hiven tolmácsoltuk, hogy mit mond egy elfogulatlan protestáns, de nem unitárius író amerikai hitrokonainkról. Annyival inkább meglep Nippold fejezete az unitáriusokról, s elfogulatlan jóindulata, mert hazai áldatlan, kizáró jellegű protestáns irodalmunkban nem vagyunk ily liberális gondolkozáshoz szokva. Halljuk tehát Nippoldot.¹⁾

Az a sokféle felekezet és irány, a melyeket Nippold történelmileg méltat munkájában, bizonyos értelemben csak árnyalatait alkotja annak az orthodoxiának, a melyet az „evangelikus szövetség“ mint közös feltételt minden tagjánál megkíván. „Az unitarismus ezekkel összehasonlítva heterodoxia.“ Már a mű első kiadásában tanulságos párhuzamot vont Channing és Schleiermacher, Kierkegaard, Chalmers és Vinet között. E nagy gondolkodók dogmai eltérései csak a keresztény individualismus nagy előharczosainak ethikai rokonságát tüntetik fel. Az első kiadásban így irt Channingről: „Egy tekintet Channing életére, jellemének rokonságát is mutatja az európai modern protestantizmus harczoisaival. Channing charismája is erős egyéni lelkiismeretesség. Nem tűnik ki a gondolkodás eredetisége által, mint Vinet és Chalmers sem, de annál inkább kiemelkedik azzal, hogy *az egyén kimivelésének* alapgondolatát következetesen fejt ki s azt éppen mint európai rokonai, nem a genius cultusának álláspontjáról fogja fel, hanem a minden egyéniségben közös, valódi humanitást hangsúlyozza.

Channing jellemének fővonásai „*unitárius szabadelvűsége és benső keresztényi vallásossága.*“ Anthropológiájának alapja az, hogy a megbánás lehetőségét az ember javulási erejére alapítja. De ez a rationalismus nem kritikai vagy philosophiai feltételeken nyugszik, hanem *az igazi emberi méltóságba helyezett erkölcsi hiten.* Nem ismer magasztosabb rationalis fogalmakat, mint Isten, erény, halhatatlanság. De minő tartalommal tölti meg e szavakat! Ez Channing anthropológiája.

Ilyen jellegű christológiája is. Krisztus ne csak a bámulat és tisztelet tárgya legyen, hanem jelentősége méltatásánál a velünk ro-

¹⁾ Handbuch der neuesten Kirchengeschichte 4. köt. 125—139 l.

kon (congenialis) vonások hangsúlyozandók és példája utánzandó. Halála is gyakorlati, erkölcsi jelentősége szerint méltatandó. A kinyilatkoztatás lényege az Isten *atyai* gondviselése.

A miként Channing christologiájában igazi unitárius, semmitől sem irtózik annyira, mint valamely párttól vagy felekezettől függő viszonytól. A keresztény jellem bizonyítékait a kedélyhangulatban és életben keresi, nem pedig a hitvallásban. A vallások közti különbségek csekélyek a kereszténység nagy erkölcsi czéljához képest és a praedicatio jelentősége is csak abban áll, hogy korának erkölcsi lelkiismeretét mutatja.

Ezt a gyakorlati, erkölcsi irányt az életbe is beviszi Channing, midőn a társadalmi s vallási felfordultságok, különösen a rabszolgaság s a türelmetlenség ellen küzd. Őszinte szeretettel csüng hazája köztársasági intézményein, de komolyan hibáztatja a nemzeti sajtászerőségek s hibák dicsőítését. A francia forradalom rémes jelenetei irtózáttal töltik el, de rokonszenvez a juliusi forradalommal s Németország és Itália nemzeti reményeivel. Harczol és küzd minden pártszellem ellen s így int a társulatoktól is, habár jelentőségüket a maguk helyén tudja méltányolni. Erélyes, tevékeny, ne pedig szenvedőleges jellemek neveltessenek. Meghódolás külső tekintélynek nem teremt derék embereket, de igen az engedelmesség saját lelkiismeretünknek, benső isteni törvényhozónknak. A gyermek-asylumok nem érnek annyit, mint a csendes házi nevelés és semminemű missio nem terjeszti úgy a kereszténységet, mint a természetes viszonyok valódi kihasználása.

Éppen e gyakorlati kérdéseknél tűnik ki, hogy mily fontos Channingnél alapelve: *az önálló egyéniség*. Neki minden egyházi és állami intézmény csak eszköz az egyén mivelésére. A munkás kérdésben ez osztály erkölcsi emelése előtte sokkal fontosabb, mint a külső társadalmi.

Minden téren, melyen Channing működött, meglátszik az ő ethikai jelleme. Sem a mystikus, sem a természetfeletti elemet nem szabad szerinte az ethikain felül helyezni. A vallásosság tulajdonképeni lényege, hogy az egyén öntudatosan átengedi magát az erkölcsi jónak. Az erény nem szenvedő, hanem cselekvő természetű. „Igy Channing — tudományos kritikai, speculativ és aesthetikai szempontból való hiányai mellett is — az utókor emlékében úgy fog élni, mint e százék erkölcsi herosainak egyike s nem ok nélkül nevezték őt *„az unitáriusok szentjének.*“

Quinet és Laboulaye Franciaországban, Bunsen Angol- és Né-

metországban örömmel ajánlkoztak Channing gondolatainak tolmácsiáiul.

Gieseler elismeri az unitáriusok érdemét, melyet azzal szereznek, hogy sokat megnyernek a vallásnak, kiket más „babonás és rajongó“ felekezetek kebelükből kitaszítanak.

Schaff, ki az unitarizmust egyszerűen „hitetlenség“-nek nevezi, azt mondja róluk, hogy ők éppen olyan bőkezűek, mint igazhitű szomszédaiuk.

Nippold ezután röviden említi az unitáriusok történetirőit. Említi a francia egyháztörténetirőt Bonet-Mauryt, ki művében azt a nevezetes különbséget tárgyalja, a mely az angol unitarizmus eredete s északamerikai továbbfejlődése közt észlelhető. Sajnálja, hogy még csak francia és angol nyelven jelent meg. Ez a munka tele van egy sor új nézettel az unitarizmus nemzetközi alapelveiről, eredetéről s Angolországban való elterjedéséről. Az anabaptistáknál is találkozzunk hasonló nézetekkel. De különösen VI. Eduard alatt a continensről Angolországba menekülő spanyolok és olaszok lesznek e mozgalom vezetői. Miltonra, Lockera és Newtonra sem maradt hatás nélkül e szellemi irány. Bonet-Maury e könyve ¹⁾ az angol unitarizmusnak csak „eredetére“ szorítkozik.

Werner Ágost a régebbi és újabb unitarizmus közti különbségről így ír: „Az unitarizmus hosszú ideig csak mint tudományos gondolkodás és theologiai irány létezett, mint *tiltakozás az orthodox dogma ellen* és különösen abból az ellentétből élt, a melyben állott a praedestinatio s a pokoli büntetések örökké tartóságának tanával szemben. Községeket nem igen alapítottak, a hol pedig unitárius templomok keletkeztek, szegényesen mutattak mind külsőleg, mind pedig az istentisztelet, praedicatio és tanítás formáiban. A vallási meggyőződés positiv bebizonyításában bizonyos félelmet tanusítottak. A világiak megelégedtek azzal a tudattal, hogy a dogma lánczait nem kell többé viselniök és bizonyos tartózkodó állást, közönyösséget mutattak az egyházi szervezkedés ellen. Általános jelentőségük csak akkor kezdődik, midőn Channing lesz szellemi fejük. Azután melléje áll Parker, „szívében az egyház eszményével, a melylyel az egyház mint a keresztény társadalom örökös lelkiismerete, mint egy társadalmi szellemi hatalom, mint az Isten- és ember-szeretet prophetiája jelenik meg.“

E két vezér aztán összekötötte az orthodoxia elleni harczot az

¹⁾ Des Origines du Christianisme unitaire chez les Anglais. Paris 1831. Early sources of English Unitarian Christianity. London, 1884.

atheismus és materialismus ellenivel. De ezzel az egész helyzet megváltozott. „Á mig csak háromság elleni vitákkal foglalkozott, gyenge és észrevétlen maradt az unitarismus. Midőn bátorságot kapott, hogy egyházi tevékenységbe csapjon át, *nagyszámu és kész népet talált.*“ E haladásra befolyással volt a németországi tudományosságnak mindinkább figyelembevétel. Kantot és Fichtet Hedge, Hegelt Freeman Clarke és Dwight magyarázták.

A haladást a külső organisatióban mutatja az, hogy e százév utolsó negyedében Uj-Angliában 150 templom épült. E községek mindenike független, felügyelő hatóságok, tantételek, általános rendeletek nélkül.

Az unitáriusok áldozatkészsége Amerikában nézeteik elterjedését nagyban előmozdította. „A közönséges statistika ugyan csak mintegy 200,000 unitáriust számlál, kiknek központja Boston maradt. *De universalisták és „keresztények“ (Christen) alapján unitárius irányu társulatok és a congregationalisták közt sem hiányzanak hasonló irányu községek, sem egyes theologialag iskolázott unitáriusok. De még akkor is csodálkoznunk kell tevékenységükön, ha csak egy szervezett községgé tömörített csoportot egyedül magában szemlélünk.*“ ¹⁾

„Meglepő elevenséggel“ halad e tevékenység, ha az „Unitárius Évkönyv“ különböző évfolyamait összehasonlítjuk. E célra az 1889. és 1890. évfolyamot veszi s eredményként megállapítja, hogy az egyházak és papok, vallásos és emberbaráti intézmények száma e rövid idő alatt is jelentékenyen szaporodott. Az *Évkönyv* a jövőre nézve követeli, hogy a községekben nőjön „*opportunitásuk és responsibilitásuk érzése*“; utóbbi egyezik a methodismus felelősségével; előbbi pedig azt jelenti, hogy az ily értelemben felfogott kereszténység feladata időszerű s jelen és jövő egyaránt követeli.

„Az egész irány sulypontja azonban mindezek mellett nem eme, más egyházakkal többé kevésbé közös egyházi formákban van, hanem abban, hogy *amaz első rangu írónak, a kik az összes egyházon kívüli szellemi életet befolyásolták, egész sora az unitarismusból származott ki.*“ ²⁾

Az a mély vallásos érzés, melylyel Bancroft Amerika történelmét megírta és a benne vezérét tisztelő *történelmi iskola* az unitárius kereszténységből ered, éppen így Parker világi beszédei és essay-i is, s Emerson általánosan elterjedt íratai.

¹⁾ Kirchengeschichte 4 k. 131. l. — ²⁾ U. o. 132. l.

„Általában az amerikai szellemélet történelmében ama vallásért lelkesülő korszak minden oldalu hatása egyike lett a legnevezetesebb fejezeteknek.“ Németországon a műveltség és irodalomtörténet a theologiai mozgalmakat csak alig-alig érinti; az amerikai irodalomban éppen fordítva áll a dolog. *Lowell* jellemrajz írója *Schönbach* így ír e mozgalmakról: „A theologiából kiindulva, felölelte a reform az általános társadalmi állapotokat, és a kedélyek forrongó felindulását jellemzi, hogy sehol a világon oly komoly kísérleteket nem tettek, hogy *Fourier* és mások boldogítási rendszereit megvalósítsák, mint e massachusettsi rajongóknál. Minden téren elterjedt a törekvés, hogy a reves régít életerős ujjal cseréljék fel.“

A minden oldalú reform törekvések első képviselői közt említi *Parkert*, *Channinget*, *Ridleyt*. Azután általános visszapillantást tesz az akkor kezdődött új irodalmi korszakra: „Már most állíthatni, hogy a 19. százév amerikai irodalmának virágkora és általában eddigi fejlődésének tetőpontja 1840—1860. közé esik. Költők és bölcselők mindig növekedő csoportjának vezetői csaknem mind *Massachusetts* államból kerültek ki és *Bostont* nem helytelenül nevezték „*amerikai Athennek*.“ Az egész mozgalom mozgató erejét *transcendentalismus*-nak nevezik. Működésük közös vonása tiltakozás mindennemű kényszer és korlátozás ellen a gondolkodásban és érzésben. Fegyvereiket főleg a német nagy bölcselők munkáiból vették.

Kant, *Fichte*, *Hegel*, *Schelling* az oceanon tuli metaphysika új testamentumának profétái. Később a szellemi látókört általában szélesíteni törekedtek; német egyetemeket kezdték látogatni: az európai műveltség szükséges kiegészítő része lett az amerikainak. *Schönbach* művében ¹⁾ éppen az unitárius theologia áll a középponton, még pedig Németországhoz való viszonyában.

De az amerikai tudományos theologiai törekvések másfelől lényegesen különböznek az ily nemű német mozgalmaktól, melyek a nyivános élettől elzárkóznak. Az *Unitarian Review* egyetlen száma is mutatja, hogy más kérdések állanak ott előtérben. Az irodalmi termékek s törekvések a positivistá hitetlenség helyett egy vallásos világnézet feltétlen szükségességét hirdetik.

Az egész irány eszményét, törekvéseit még jobban megismerhetjük az unitárius vallás eredetéről és történetéről szóló műből, melyet 1888—89. évben *Bostonban* tartott 16 egyetemi előadásból állítottak össze tizenhaton. *Nippold* az előadások czimeit is idézi.

¹⁾ A. E. Schönbach: Deutsche Rundschau, 1891.

Ezek: „az eredeti keresztény tan, a kereszténység az 5—15 százig, reformatio és unitarismus, az unitarismus Angliában, érintkezések az amerikai unitarismus és „a német tudomány“ közt, egyház és község Massachusettsben, az eredeti unitáriusok Új-Angliában, Channingféle transcendentalismus, az új angol renaissance, Parker Tivadar, az unitarismus és a modern irodalom, az unitarismus és a modern biblia kritika, az unitarismus és a modern tudományos szellem, az igazság törvénye, az unitarismus viszonya a bölcselemhez, egyházi és felekezeti czélzatok.«

Nippold mozaikszerű „vázlatában“ ezután ismerteti az unitarismus általános irodalmi mozgalmát az újabb időből. Az 1885. „Theologiai évi tudósítás így jellemzi ez irányt *Interconfessionelles* című rovatában: „A mai unitarismus is ezután is mint eddig a minden idők meggyőződéshez hű martyrjainak egyikét tiszteli Servetben és kegyelettel tekint vissza a socinianusok borzasztó szenvedéseinek történetére. De az az egyház, a melyből Channing és Parker származtak, a mennonitákhoz hasonlóan, az üldözéssel a szektaszellemet is lerázta magáról. Vallási tekintetben Krisztus komoly követése, tudományos tekintetben az újabb német theologia különös ápolása az, a mi a Priestleytől Angliából Amerikába átvitt unitárius szövetségre jellemét rányomja és az Unitarian Review utolsó évfolyamaiban tükröződik. „De nem szükséges az unitárius irodalom egyes évfolyamainak egymással való összehasonlítása, hogy annak emelkedését, fellendülését felismerhessük. Még világosabb bizonyíték erre a Schaff encyclopaediájában feljegyzett nevek, különösen ha azok számát a sokkal nagyobb és régibb felekezetekéivel összehasonlítjuk. Azonkívül az amerikai unitáriusok nevével az angolokét is kellene említenünk. Mert míg minden más egyházalakulat az anyaegyházból ment át a leányországba, az unitarismusra nézve a kiinduló és középpont Amerika maradott.“

Aztán idéz Schaff encyclopaediájából egy egész sor szerte ismeretes nevet, melyek között ott van a nem rég közöttünk időzött *Barrows* neve is.

„A szó legjobb értelmében vett positiv munkája ellenére is az unitarismust még eddig nem vették bé az evangélikus szövetségbe.“ A londoni nemzetközi congregationalista gyűlésen *Noble* dr. tett indítványt e tárgyban, de nem fogadtatott el. Erre teszi Nippold azt a szép megjegyzést: „A vallás és dogma világos megkülönböztetése az alapfeltétel arra nézve, hogy a szövetség a jövő feladataira éretnek bizonyuljon. A kizárt iránynak kevésbé van érdekében, mint a

kizárónak, hogy ez exclusivitásnak véget vessen.¹⁾ Nem lehet eléggé figyelemre, megszívlelésre ajánlani e szabadelvű szép sorokat.

Jézus egyéniségének s gondolatvilágának mind mélyebb, alapsabb megismerésében volt az unitarismus főjelentősége, *s lesz még inkább a jövőben, mint a múltban vagy jelenben.* Az igazhitűségükre büszke egyházak, egyik mint a másik, abban a veszélyben forognak, hogy tudósaik tudományos dogmai dolgozatai mellett Jézus legsajátosabb gondolatait elfelejtik. „Éppen e tekintetben nagy feladata van az amerikai unitárius theológiának a jövőben.“ „Az újabb igazhitű egyházaknak, mint az egykor egyedül uralkodott róm. kath. egyháznak, szükségük van a folytonos emlékeztetésre, hogy dogmai formák eldarálásával oly dolgokról, melyekről Isten bölcsesége a rövidlátó embertől minden tudást megtagadott, Krisztusnak az életben követésére szemernyit sem nyerne, de igenis könnyen halálosan megsebezhetik magát az életeret.“

A németországi Aegidy-féle mozgalmat hasonlítja össze az unitarismussal dogmai kiinduló pontjában. De e mozgalom csak a benső ellentéteket élesíti, s öntetszelgő philisterkedésével lényegében csak a phrasist ápolja. De az unitarismus munkája napról-napra erélyesebb s főleg gyakorlati irányu. A Harvard-egyetemen az unitáriusok az episkopalisták mellett legszámosabban vannak, még a congregationalisták is elmaradnak mögöttük.“ A tanulók vallásos ellátására“ minden felekezetből vesznek papokat, s ezek között legtekintélyesebb s „legbefolyásosabb“ az unitárius Peabody.

Ritkán találkozunk oly elfogulatlan íróval, mint Nippold, ki történelmi módszere szerint az unitarismusnak is megillető mértékkel igyekszik mérni.

GÁL KELEMEN.

---

¹⁾ Nippold: Kirchengeschichte 4. köt. 137. l.

Az unitárius keresztény vallás lelke

egy beszédben és prédikációban.

(A beszéd tartatott a *Finsbury unitárius kápolna alapkövének letételekor* 1823. május 22-n, a *prédikáció a kápolna megnyitásakor* febr. 1-n 1824. For. W. J. által.)

B E S Z É D .

1. Tim. 2. 5. 6 *Egy az Isten, egy a közbenjáró Isten és emberek között, az ember Jézus, ki adta magát váltságul minden emberekért, a ki bizonyos időkre rendeltetett tanubizonyság volt*

E hitben, az Apostolok igaz vallástételének hívésében kezdjünk egy keresztény templomnak építéséhez. Itt van helyén előadni véleményünk nyomos rajzát s kijelölni annak különös tulajdonait.

Imádságunk egyetlen tárgya az Ur, a ki teremtett mindeneket s egyedül terjeszti ki az eget és kiszélesíti a földet önhatalmából; kiről Mózes így szólott az egybegyült néphez: *Halljad oh Izrael! a mi Urunk Istenünk egy Ur, a kiről a próféták azt jövendölték, hogy az ő neve lesz egyedül valóvá az egész földön, kihez a Krisztus, mint egyedül való Istenhez könyörgött, és a kiről az Apostolok azt hirdették: Nekünk nincs több Istenünk, hanem csak egy, az Atya.*

Őve a felsőség hatalomban, bölcseségben és jótéteményben. Ő világoosság és szeretet, Atyja mindeneknek, nincs több jó legnemesb értelemben, hanem csak egy, az Isten; ő tőle, általa és benne vannak mindenek. Egy ellentétes ralóság sem hozza kétségbe az egész teremtésen való uralkodását. Egy alárendelt istenség, egy vele egyenrésztes társ sem tartóztatja el szivünknek az ő királyi székéhez hódolva járulását, sem jogot nem tarthat hozzánk oly érdemért, hogy őt irántunk irgalmasságra indította. A názáreti Jézus az emberi nemnek vér atyafia, Isten által tétetett urrá és Krisztussá, s azért küldetett, hogy megbékéltesse vele a világot, eloszlatván az emberek tudatlanságát, megtérítvén gonoszságaikból, bizonyossá tevén a halhatatlanság felől, s előre értesítvén őket ama rettenetes napról, melyen Isten megítéleti a világot, igazságban, a férfiú által, a kit arra rendelt. Ő váltott meg minket munkái, szenvedései és feltámadása által, nem a mi Mennyei Atyánktól, mert az ő kezei közül kiszabadulásra nincs semmi szükségünk, ott levén bátorságunk, boldog létünk s reménységünk; hanem a kétségnek, bálványimádásnak és bűnnek szolgálatából; s ez az ő váltsága az isteni kijelentés által megerősít-

tetett, megvilágosítottatott és kiterjesztetett, *természeti igazsága* folytatja az ő megjövendőlt egész világra kiterjedését s igazolja a Szentírást, hogy végre az egész teremtésnek szabaddá kell tétetnie az Isten fia dicsőséges szabadsága által.

Ez egyszerű, szent és lelkesítő igazságnak oltalmazójává ohajtjuk tenni ez alkotványt, melyet most emelünk. Itt kívánjuk annak védelmezésére Isten egész hadi készületét és úgy szállunk ki amaz igazságos harcra, melyet meg kell harcolnunk.

Kénytelenítettünk ugyanis harcolni a) *a megromlottsággal*, mely a vallást a világi politika darabontjává teszi, b) *a lelki tyrannissal*, mely a megvilágosodottól az ő lábaihoz borulást kívánja s a Krisztus által szabaddá letteket az emberi vélemények bilincseibe akarja verni, c) *a skepticismussal*, mely el akarja oltani ama fáklját, mely egyedül nyújthat világosságot nekünk a halál árnyékain keresztül, d) *az előítélettel*, mely kétli azt, hogy származhassék valami jó az unitáriusok Názáretéből? e) *a könnyenhivóséggel*, mely az egyszerű hit és evangelium helyett oly rendszert visz be a vallásba, melyen elborzad az okosság s maga a hit is félig megzavarodik, f) *a bigottsággal*, mely visszasan véve a Krisztus csudatételét, az élet kenyerét is kővé változtatja, melylyel sebzi és öldöklí tőle különbözően gondolkozó felebarátját, g) *a babonával*, mely a szent élet helyett a pusztá hitet, vagy czeremoniát tartja a jövő üdvre vezető utnak.

Ezekkel kezdünk mi állandó harcot s hiszszük, hogy győzelmünk díja *az emberiség felszabadulása lesz*. Harcot kezdünk — mondám — de a rendszerekkel, nem az egyénekkel, mert a legnagyobb mértékben tévelygő embereknek is e világon szeretettel tartozunk, de tévelygéseiknek semmivel sem. Mi nem használunk szentségtelen fegyvereket, bizonyításokat, s nem akarunk csak hitegetéssel győzedeimeskedni. A rágalom, anathema, büntetés, börtön oly fegyverek, melyeket mi másoknak engedünk, de csak azért, mert nem tudjuk kicsikarni kezeikből, hogy összetörjük s örök feledékenységbe temessük. . .

Legyen ez alkotvány a szerencsétlenség menhelye.

Itt keresse a tudatlan, a nyomorult, a kinek nincs barátja, a világosságnak és vigasztalásnak Istenét, kinek szánakozó könyörületessége művére kiterjed, a kit azok nem hijában fognak keresni.

Itt igyék az epedő az élet vizéből, ujjítsa meg erejét, s nézze a Mindenható fény sugarán átragyogni azon fellegeket, melyek beárnyékolják földi bujdosása ösvényét, s tekintsen át a könnyek ködein a halhatatlanság kedves tájaira.

Itt üdvözölje a kétség és tévelygés pusztáján eltévedett vándor a keresztény vallás igazságának piruló hajnalát, találja meg a békeség Istenét s leljen csöndet lelkében.

Itt tanuljon a fanatizmus áldozatja, a félelem sklávja gondolkozni Istenéről, s midőn látja a megátalkodottságot, a bosszuállást, melyet ő tulajdonított Istennek önrémítésére és kétségbeejtésére, elolvadván érzelemben atyai szeretete fényes sugarai előtt, értse meg,

hogy nem a szolgaságnak lelke, hanem a fiúságnak lelke az, mely-nél fogva így kiáltunk fel: *Abba! Atyám!*

Azon társaság tagjainak, melynek nevében beszélek, még közelebbi személyes érdekök is van a most kezdett épület jövő használásában. Ez nekik oskolájok lesz a kölcsönös tökéletesedésre s egy mennyei élet nemesebb foglalatosságaira előkészülésekre.

Ébreszteni a vizsgálódást, terjeszteni az oktatást, vezére lenni az igazságnak, annak üldöztetésében, tökéletesíteni amaz egyszerű, de buzgó és pontos, s jóltevő erkölcsiséget, melyek a keresztény vallást jellemzik, indító okait meggyökereztetik. tisztába hozni keblünkben annak biztatásait, azon uton vezetni az ifjúságot, melyen járniok kell, s az ősz fejet a tisztelet koronájára méltóvá formálni, építeni egymást legszentebb hitőkben az apostolok és próféták talpkövein, a hol maga Jézus a fő szegeletkő.

Ezek azon tiszteletreméltó és igen fontos feltételek, melyeket e templom építői ¹⁾ czélul tűztek, midőn ahhoz hozzá kezdettek.

Vajha a keresztény erényeknek szent serege, a *bánat könnyeit letörölő rokonszer* —

az ég akaratán zúgolódás nélkül megnyugvó *béketüvés* —

a Mindenütt Jelenszóval felséges társalkodást folytató *áhitatosság* —

a jótétemények számát emlékébe híven bemetsző *háládatosság* —

a sirtól az égre könnyes szemekkel felnéző *resignatio* —

a keskeny ösvényéről félre nem lépve egyenesen elébb-elébb haladó *feddhetetlenség* —

és a meleg szívü s adakozó kezü *felebaráti szeretet* ide járulnának, s itt választának maradandó lakhelyöket!

Winchesteri hallgatók! kik még életben maradtatok, s kiknek szemeikben és sziveikben újra gyuladoz az ifjúság lelkesedése, midőn visszaemlékeztek arra, hogyan jelent meg a jóltevőség amaz apostola, mely hirdette: *hogy az Isten szeretet*, s feltüzelő ékes szólással nyomozá ez elvet végső következményéig —

Widdleri hallgatók! kiknek az ő tiszta s meggyőző okoskodása legelsőben mutatá meg ama másik, ezzel rokon igazságot: *hogy az Isten egy*, s a kiknek még sokáig fog kedves lenni az ő élénk lékénék bus emlékezete. —

Ti azon *társulat előhaladásában*, melyet csecsemő korában a ti eldődeitek ápoltak, s a mi *elveink szélesen való kiterjedésében*, oly

¹⁾ *A Finsbury Unitárius kápolna szenteltetett az Egy Istennek, az Atyának:* alapköve elébb a Parliament Court, Artilleris Lane, Bishops gate Streetben összeseregelni szokott gyülekezet hasznára tétetett le csütörtökön, május 22. 1823.

Fox W. J. pap, Sanford Henrick pénztárnok, Bicknell, Townend János, Imeson Rob Mátyás, Hurris, Peacock Walter, Kordeé János, Fistorf Rikárd, Hornbis Tamás, Ewans János, Godwin Tamás, Page János, Chroucher Wilhelm biztosok. Burell János építőmester. Lee János és Henrik építésre vigyázók.

A fennebbi felírás a szokott módon biztosítva tétetett a kápolna alapköve alá.

jelenést láttatok, mely őket szerfelett megörvendeztetné. Áldassék a mai napon az ő emlékezetök.

Nemsokára ti is követni fogjátok őket, egykor mindennek el kell mulni, helyeinken más nemzedék támad. Vajha minden nemzedéket azon lélek kötne össze, hogy a dicséret és ima azon szava emelkedjék Istenhez mindig, mely lelkesítse őket az igazság és feddhetlenség iránt egyenlő buzgóságra, s egyesítse őket a szeretetben és jó cselekedetekben; vegye körül itt e földön a közhasznuság és jótétevé ragyogó légkörével s utoljára készítse el őket, hogy úgy tűndökljenek, mint a nap a mi Atyánk országában.

És te, oh Mennynek és Földnek Ura! emberi nemzetnek Atyja! a ki elküldötted Fiadot, a Jézus Krisztust, hogy üdveztessen minket és az egész emberi nemzetet, engedd, hogy itt sokaig hivassék segítségül a te neved, lélekben és igazságban, a te dicsőségedre és az ő üdvösségökre.

Küld el a te világosságodat minden nemzetekhez, láttasd a te cselekedeteidet a te szolgálóiddal, és a te dicsőségedet azok gyermekeivel. Engedd a mi urunknak Istenünknek jó kedvét rajtunk lenni és erősítsd meg a mi kezeink munkáit — Ugy vagyon, a mi kezeink munkáit erősítsd meg te. — *Amen.*

PRÉDIKÁCIÓ AZ UNITÁRIUS HITVALLÁSRÓL.

Zachar. profécziája XIV. fejez. 9. v. *A napon egy Úr leszen és az ő neve is egy leszen.*

Az Isten egységéről való tudomány megmérhetetlen fontossága: lelke a zsidó vallásnak s alapja a keresztény vallásnak, az okosság legnemesb fölfedezése, dicsősége a kijelentésnek, központja a vallásos igazságoknak, ellenszere a hitetlenségnek, halálos csapás a bálványimádásra, a reformátio eredete, vezérsillaga a szabad vizsgálódásnak, uti társa a szabadságnak, forrása a világosságnak a lélekben és jóságosságnak a szívben, örököse a hit birodalmának, a mire van intézve a proféczia, s a mire vezéreltetnek a gondviselés által minden nemzetek.

Isten csak egy lehet, tulajdonságainak felfogását lehetlen összeegyeztetni a birtokosok többségével. A korlátlan isteni monarchiának nem lehetnek segédei. A mindenhatóság, véghetlenség és örökkévalóság nem lehet sem megosztott rész, sem közörökség. Egy Mindenható léte kizárja a másodiknak létét, egy Véghetetlené a másodikét, egy Örökkévaló és Okozatlan Valóságé a mástól eredettnak lehetőségét. Az Istenről helyesen alkotott eszme által ki van zárva az Isteni személyek összeadása és sokszorozása. Egyetlenegynek, egyedülvalónak kell lenni a határtalan tökéletesség Birtokosának.

Az Isten egysége nem meddő speculatio ragy subjectiv igazság. Ez a keresztény vallás alaptárgya, a vallásbeli ismeretek egén a nap, az alsóbb rendű ismeretek ahhoz vannak kapcsolódva, mintegy termé-

szetes vonzó erő által s a körülforognak teljes összhangban. A szentírás az Isten egységét az Atya fogalmában fejezte ki legmegérthetőbben. *Nekünk egy Istenünk van, amaz Atya.* [I kor 8. 6.] Egy az Isten, a ki mindenkinek Atyja, mindenek felett van, mindenek általa és tibennetek mindnyájatokban az ő vetélkedés nélkül való jóságával. [Efez. 4. 6. v. Máté 19. 7.] Miért mondatok engemet jónak? *Nincs senki több jó az egy Istennél. Halljad Izrael, a mi Urunk Istenünk egy Isten.* [V. Mós. 6. 10.] A keresztény vallás, mindenhová kiterjedésével az Úr leszen királya az egész földnek: *a napon* — a mint az alapige szól — *egy Úr leszen és neve is egy leszen.* A próféciák kétségbe vonhatatlan tanítások. *Én vagyok a te Urad Istened, én náladnál több Isten nincs és nincs senki hozzám hasonló.* (Esa. 46. 9. 10.) *Én vagyok az első és utolsó, és én náladnál több Isten nincs.* (Esa. 44. 6) *Ne legyen előttem idegen Istened.* (2. Mos. 10. 3.) Az evangelium is csak egy Istenről tanít. *Nincs más Isten, hanem csak egy.* (1. Kor. 8. 4.) *A Krisztusnak feje az Isten.* (1 Kor. 11. 3.) *Egy az Isten, egy a közbenjáró is Isten és emberek között, az ember Jézus Krisztus.* (1. Tim. 2. 5. 6.) *Isteni tisztelettel csak a te Uradat Istenedet imádjad, és csak őt szolgáljad.* (Máté 4. 9.) *Ez pedig az örök élet, hogy tégedet ismerjenek lenni egyedül igaz Istennek és a kit elbocsátottál, a Jézus Krisztust.* (Ján. 17. 3.) *Isten és emberek között való közbenjárónak, (a mint fennebb Pál apostol kifejezte.) Az örökkévaló királynak pedig, a halhatatlan és láthatatlan Istennek tisztelesség legyen és dicsőség mindörökkön-öröké.* (1. Tim. 1. 17.)

Az Isten valóságos egységéről, jóltevő természetéről, az imádashoz egyedüli jogáról, a Krisztusnak a világ idvezítéseért küldetéséről, az isteni kegyelem megnyerése végett egyedül a szent élet és jó cselekedetek szükségességéről, az utolsó ítéletről és feltámadásról szóló helyek és tanítások együtt teszik az új testamentum belső lényegének felséges képét.

Ez az unitáriusság lehetetlen hogy igaz ne legyen. Mivé lesz akkor a Szentírás, melyből van véve mindaz, a mit ez állít, mindaz, a mit tagad? A kik a próféták tanítását és az evangelium tekintélyét elismerik, azok előtt kész az előadás és bizonyítás, ott a versenyeségnek vége, s az unitarianismus azonos lesz az igaz keresztény vallással — annak czáfolása a Szentírás és okmány czáfolása. Az a próféták és apostolok írásaira mint alapra van felépítve, *melynek belső szegletköve a Jézus Krisztus.* (Efez. 2. 10) Mi ronthatna el ily erős alkotmányt? Elfujja tán az emberi lehellet? Leontják az excommunicatio menydörgő szavai? Elég a vizsgálódás ama lángjától, melyet az emberi találmányok támasztanak? El fog-e ez dűlni a vetélkedések zivatarában, vagy elmorzsolódik a telő idővel és változó gondolatokkal? Nem! bizonyára nem! Változhatatlan igazság az, — Isten építménye, örökkévaló mint az egek, daczol az emberi ellenségeskedéssel, s ezek megerősítik a megtámadottat, de megdönthetetlen.

Erre fontos bizonyítékok vannak.

Első a zsidók egy isten hívése (Monotheismus), melynek eredete, rendszere és igazgatása egészen az egység elvén alapult. Könyörgé-

seik egy személyhez voltak intézve, a kijelentések egynek nevében s egy által tétettek, nekik semmi háromság nem jelentetett ki, és ők háromságot nem ismertek, sem nem imádtak. *Én vagyok a te Urad, Istened, ki tégedet kihoztalak egyiptomnak földéről, ne legyenek tenéked idegen Isteneid.* Ez a Mózes főparancsolatja Isten felől. A zsolttáríró ezt mondja: *Tudják meg mindenek, hogy te, a kinek neved Jehora, csak egyedül vagy felséges Isten mind az egész földön.* (Zsolt. 83. 19) Esaiás is ezt erősítve említi az Istent: *Én vagyok az Ur, ez az én nevem, és az én dicsőségemet másnak nem adom.* (Esa. 42. 8.) Zachariás is a felolvasott igében az Istenség e tanának minden mások feletti igazságát és érvényét tanítja. Vegyük megfontolás alá a pátriárkát, kivel a zsidó Monotheismus kezdődött, a könyvet, melybe összegyűjtetett, a prófétákat, kik annak végrehajtói voltak, s tisztán fog állani előttünk, hogy az isteni személyek többségéről való tudomány egészen ki volt abból zárva, azzal együtt meg nem állhatott s csak romjain left volna megállapítható. A zsidó egy istenhívés és keresztény szentháromság összeegyeztethetetlen. Ezt elfogadni annyira, mint Mózeset és vallását megtagadni. Ez nehezíti meg a zsidóknak a keresztény vallásra térését, melynek csak legujabb fejleményével, az unitárius vallással vannak érintkezési pontjai, a mennyiben nekik is, mint ezeknek, nem a volt kijelentve, *hogy van egy isteni valóság, hanem az, hogy az isteni valóság csak egy!*

A keresztény vallás, melyet Krisztus és az apostolok tanítottak, elfogadja ez alapot és hitfelfogást. Közöttük s utánok másfél századig semmi különbség nincs téve Isten és az imádás tárgya iránt, a háromságnak nincs hire, nyoma. Nem imádkozik egyik egy, a másik három Istenhez. Ez a hallgatás ékesen szóló bizonyossága az Isten egységének. De a szóló bizonyítékok száma is nagy. Pál apostol azt mondja: *én azon ut szerént, a melyet szerzettnek mondanak, szolgálók az én Atyámnak, Istenemnek.* (Csel. 24. 14.) Jézus maga bizonyosságot tesz a Samariabeli asszonyról való beszédében a zsidó hit igazságáról: *Ti azt imádtátok, a kit nem tudtok, mi azt imádjuk, a kit tudunk, mert az üdvesség a zsidók körül támadott.* (Ján. IV. 22.) Pál apostol világos szavakban tanítja az Isten egységét. *Te hiszel, hogy az Isten egy, jól cselekeszed.* (Gal. 3. 20.) Jakab apostol is állítja, hogy az Isten egy. (Jak. 2. 19.) De legmeggyőzőbbek az imádás formáját illető evangéliumi helyek. *Mikor imádkoztok, ezt mondjátok: Mi Atyánk! sat.* (Luk. 11. 2.) *Hálákat adok Istennek a mi Urunk Jézus Krisztus által,* (Róm. 7. 25.) *meghajtom térdemet a mi Urunk Jézus Krisztusnak Atyja előtt.* (Efez. 3. 14.) *Ama boldog és egyedül hatalmas királyok királyának és uralkodók Urának legyen tisztesség és örökkévaló hatalom.* (1. Tim. 6. 15. 16.)

A keresztény vallás erkölcstana is sokban egyezik a zsidókéval. *Jó az Ur mindeneknek és az ő irgalmassága minden ő teremtett állatnak van.* (Zsolt. CXLV. 9.) *A fiu nem viseli az ő atyjának álnokságát.* (Ezek. 18. 20.) *A miképen könyörül az atya fiain: azonképen könyörül az Ur az őtet félben.* (Zsolt. III. 13. 14.) Krisztus vallásának alapja a szeretet. *Ugy szerette Isten a világot, hogy az ő fiát adná érte váltságul. Arról ismernek meg benneteket, — Krisztus*

szava tanítványaihoz — *ha egymást szeretitek. Ha angyalok nyelvén szólnánk is, de szeretet nincs bennetek, olyanok vagytok, mint a zengő ércz és a pengő czimbalom. Nem vettétek a szoigaság lelkét félelemre, de a fúság lelkét vettétek, a ki által kiáltjuk: Abba! azaz Szerető Atyám!* Ezek általánosan ismert helyei az evangeliumnak.

A keresztény vallás egyszerű és mindenki által megérthető. *A kinek füle van a hallásra, hallja. Mi dolog hát ti magatok is meg nem ítélitek azt, a mi igaz?* (Luk. 12. 57.)

A keresztény vallás *evangelium* volt, azaz *örvendetes hír és élet-írás*, míg tulajdon nevet kapott. Ennek egyik legemberiesb tana: *Prédikáljátok az evangeliumot minden teremtetett állatnak.* (Márk. 16. 13.) Teljesíti-e s örömmel teljesíti-e ezt a trinitárius, a ki megtiltja a bibliaolvasást, és a Kálvin hitét valló predikátor, a ki azt tanítja hiveinek, hogy ők bűnben születtek, megromlottak átok alá vannak vetve Ádám bűne miatt, elkárhoznak megbánás nélkül, de a megbánásra nem képesek természetfeletti erő nélkül. Az idvezítő nem képes ily gúnyt üzni az emberiséggel, ez nem örömhirdető evangelium, ez barbárság inkább, mint krisztusi keresztény szeretet. Az unitárius kereszténység ellenben a természetben és józan észben gyökerezik, átmegegy az ó-szövetségen, tovább terjed az újban, meg van erősítve a keresztény első eklézsiák története által. Miféle tekintély hiányzik ennél? Alapította Mózes, megerősítették a próféták, elfogadta Krisztus, predikálták az apostolok, szentesítette maga Isten e szentírások sok helyében.

A keresztények közt meghasonlásra okot a Krisztus személye adott. Pedig Mosheim és mások is megjegyezték, hogy már az első századokban voltak olyanok, a kik tagadták Krisztus csudálatos születését, s azt tartották, hogy megkeresztelésekor lett felsőbb más embereknél, mikor küldetése felsőbb tehetségei adattak meg; de ezek nem alkottak külön egyházat a második századig. Ez fontos azért, hogy ha nem formáltak külön egyházat, ők a többség voltak, s ha nem Krisztus istensége volt hitök eredeti elvi alapja, imádása sem lehetett eredeti és elvi alapon nyugvó. Azok, kik tagadták az egyiket, s tagadták a másikat, meg nem maradhattak volna a gyülekezetben s ki kellett volna záratniok, a mint különben kizárattak, mihelyt a szentháromság-tan hatalomra jutott. *Iustinus martyr* mintegy reform modorban említi meg gondolatát a Krisztus természetfeletti lényéről. *Tertulianus* úgy írja le a hívők nagyobb részét a maga korában, mint a kik borzadtak a trinitas tanától s ragaszkodtak Isten egyedül való uralkodásához. *Origenes* sok oly keresztényről beszél, a kik nem ismerték az Ige (*Logos*) mysteriumát. *Epihpanes* szerint a harmadik keresztény századokban még oly elterjedt volt az egy istenség eszméje, hogy a kik találkoztak, kérdezték egymástól: egy vagy három Istent higyenek-e? *Athanasius* és *Arius* szakították két részre a keresztény világot a negyedik században, de akkor is az utóbbi győzött. A szabadabb, felvilágosodottabb hitvallás most is győzni fog. A tévelygés úgy vonul vissza, a mint előhaladott. Ha még nem vagyunk is körül árasztva a nap fényétől, a sötétség még is oszlik, az ég

árnyékai tünőfélben vannak, a láthatár kezd kipirulni. Látjuk a multban a homályos szürkületet, mely megelőzte volt a tudatlanság és tévelygés hosszú éjszakáját, midőn az igazság és egyszerűség szép formái elváltak veszve, s minden sötétes bizonytalanság vagy formátlan rémités vala; s ha korunkban a vallásos ismeretek állapota ismét hasonlít a szürkülethez, örülünk, hogy az éjszaka elmúlt, és az most nem a sötétség feketeségeinek előhírnöke, hanem a — viradásnak, a nap felkeltének, a ködök eloszlásának, a lelkesült természet öröm-énekének, a föld újuló szépségének s a tiszta és felséges ég lepleetlen fényugarának.

Nem lesz helyén kívül, a keresztény vallás körén kívül álló, részint tudós, részint vallásos öt nagy csoportot megemlítnünk, melyek az istenegység eszméjét ismerik el és tanítják.

Először Görögország és Róma legbölcsebb s legjobb philosophusait, kik feljül emelkedtek koruk s honuk babonáin, felséges eszmékkel birtak az istenségről. Szerintük az Isten élő, örökkévaló, legjobb valóság, isteneknek és embereknek királya, legfőbb, legnagyobb, legfelségesebb. A nép között sok istenek vannak — mondja Antisthenes — de a természet csak egy. Mások azt erősítik hogy az istennek, a lényegileg egy valóságnak, sok neve van a különböző indulatokhoz képest, a melyeket láttat, és a munkalkodások szerint, a melyeket gyakorol. Sokrates szerint az Isten az egyetlenes értelem, az Isten egy, tökéletes önmagában, ő adja a lételt és jóllételt minden teremtményeknek. E férfiak világoló fények voltak a hajdankor sötétségében. Az az áldott elv, az az örökkévaló szózat, mely világosság, lélek, kegyelem és igazság, mely bennetek is mutatkozik, mely által teremtettek mindenek s megvilágosítottak az emberek az üdvességre, nem egyébe, mint a Pythagoras nagy világossága, sava az időnek, az Anaxagoras isteni lelke, Socrates jó geniusa, a Timaeus kezdet nélküli elve s minden világosság szerzője, a Hyeron istene az emberben, a Plato örökkévaló és kimagyarázhatatlan tökéletes igazsági elve, a Zeno mindenek teremtője és atyja, és a Photinus lélek gyökere. Ezek voltak azon erényes pogányok, kik úgy ajánlatnak az apostok által, (Rom. 2. 13. 15.) hogy nekik nem adattak törvények, mint a zsidóknak, mindazáltal természet szerint a törvényhez illendő cselekedeteket cselekedvén, önnön maguk maguknak törvényök.

Második a zsidó vallás, melynek — a mint láttuk — elve, rendszere és igazgatása az istenegység elvén alapult.

Harmadik Mohamed vallása. Ha elgondoljuk ama, vastag bazona állapotát, melybe kelet népei süllyedve voltak, s az arabok bálványozását, meg kell engednünk, hogy e férfi nagy reformatiot vitt végbe. Az ő tanítása szerint az Isten egy, örökkévaló, nem szült, nem szülhetett, s több hozzá hasonló nincs. Gibbon azt jegyzi meg: A Korán vagy török biblia dicsősége az Isten egységének. A mekkai próféta megvetette a bálványok és emberek, csillagok és pláneták imádását, azon észszerű elvnel fogva, hogy mindennek, a mi származott, el kell enyészni, s mindennek, a mi született, meg kell halni; mindennek, a mi romlandó, el kell romlani és pusztulni. A mindenség

teremtőjében az ő eszményies felfogása egy végnélküli és örökkévaló valóságos vallott és imádott, mely forma és helynélkül áll legtitkosabb gondolataink elé, öntermészete szükségességénél fogva létezik, s magából vesz minden erkölcsi és értelembeli tökéletességet.

Negyedik azon természeti vallás, melyet legszebben lord Herbert állított össze öt cikkben. 1. *Egy a legfőbb Isten, Istenek Istene, vagy minden dolgok Istene és Atyja.* 2. *Minden isteni tiszteletnek és imádásnak ez egyben kell határozódni.* 3. *Az igazságnak és erénynek szeretete és gyakorlása fő s egyetlenegy lényeges része az egy igaz Isten előtt kedres s általa megjutalmazandó tiszteletnek.* 4. *Az igazságtól és erénytől félre tántorodásunk miatt érzett mély bánat, az elkövetett bűnökre következett szívbeli igaz megbánással és megjobbulással együtt a bűnért való igaz megengesztelés vagy a bűnösöket Istennel megbékéltető eszközök.* 5. *Az Isten mint bölcs és igazságos ítélő bírója s igazgatója a világnak, bizonyosan megjutalmaztatja az erényt s megbünteti a rétket, mind itt, mind amott.*

Ötödik a chinai és indiai philosophusok által tanított *tiszta deismus*. E férfiak helyet érdemelnek a bálványozás és vétek méltó ellenzői sorában. Most is egy nevedező felekezet áll fenn Bengalában, mely az Isten egységét tanítja s feje egy nagy hirű *Bramin*. Ő erősíti a legfőbb valóság egységét, szerinte nincs egy második is. *Csak a felsőbb Valóság birtokosa a mindenre kiterjedő ismeretnek. Az Isten egyedüli tárgya az isteni tiszteletnek. Imádj egy Istent. Ismerj egy Istent. Az Istenhez kell közelítenünk, róla kell hallanunk, róla gondolkoznunk, s hozzá hasonlónak lenni törekednünk.*

Ki nem mondja közülünk e férfiuról, hogy ő nem messze van Isten országától. (Máté 12. 34.) Ki ne örvendene az ő tiszta hitének?

Nem bizonyítják-e eléggé e tények, hogy az Isten valóságos egysége vagy a józan okosság világos parancsa mindenütt meghirdettetett az ég és föld által, a hol kívánták ezek szavát hallani? Vagy hogy ez egy eredeti kijelentésnek a töredéke, mely alá szállott a hagyomány útján minden időkre, elhatott minden tartományokra kiszedetett a bölcsek és jók által az ezekkel járó képtelenségek tömkelegéből, s hirdettetik a népeknek mind a világ végezetéig!? Minden feltétel magában foglalja annak igazságát és fontosságát. Öröm azt mindenütt a felsőbb világossággal és erénnyel látni kapcsolatban, mely a köztudatlanság végét, s az emberi nem megjobbulása kezdetét mutatja, hogy a népek vagy úgy ragaszkodtak hozzá az igazság és szabadság hajótörésében, mint legutolsó deszkaszálhoz, vagy úgy emelték fel, mint a megújult jóság zászlóját s az igaz reformatio jelvényét!

Némelyek az unitárius hitvallás csak minapi eredetével érvelnek ellene, a többiek régiségét s hívóik nagy számát hozzák fel. Mi azt feleljük rá, hogy a római birodalom elromlása után a babona, tudatlanság és barbárság özöne az egész erkölcsi világot elborította, s abból a reformatiókor némely hitfelekezetek hamarabb támadtak, mint mások, mint a nagy özönvízkor is a darabos kősziklák és kopasz hegyek csucsai tetszetek ki legelsőben, az ember lakhelyévé

rendeltetett síkságok s termékeny völgyek utoljára tűnének szem elé. A bárkát a *sötétes holló* hagyta el elsőben s hamar is lelt nyugvó helyet; de a szelid galamb sokáig repdese a dulás nagy jelenete felett. Visszatért s várakozék, míg elhozhatá az olajfa ágat, hogy azt az emberi nemzet biztonsága bizonyító jelül mutassa meg. Maga a nap sem vala képes egyszerre áthatni a ködlepte légkört, s megtisztítva a levegőt, visszaállítani az egek derült képét.

E hasonlat az unitárius hitvallásról van véve s annak lélekemelő igazolása. Követőit kiirtották Lengyelországból, üldözték Angliában és Erdélyországban, a járom és nyomor sulya alatt földig görbedtek, s egyedül ez az ő *emlékkövük!* Még utólag sem vették el a méltánylás azon dicsőségét, miből mások bőven részesedtek, kiknek nevét a hálás utód letörülhetlenül felmetszette a halhatatlanság oszlopára. Az unitárius szenvedők elhullottak hirnév nélkül, mert ellenfeleik irták meg az egyházi történeteket, de az ő nevük és érdemeik fentartatnak amaz elveszhetlen oklevelekben, melyek a Mindenható keze által iratnak és a Menny udvarában gyűjtetnek be, s egykor ki fognak táratnia bámuló világ elé, hogy ragyogjanak, mint a csillagok örökkön-örökké.

Az unitárius hitvallás új életre elevenedett s előmenetele hasonlít az evangéliom terjedéséhez, mivel az is, mint ez, ellenkezve a hatalommal, daczolva az üldözéssel, haladt elébb-elébb, s néhány év óta, mióta nyilván és világosan prédikáltatik, folyvást terjed minden népek között. Az alapul vett ige annak más vallások feletti diadala megjövendölése, a minek valósulni kell, mert célja az, hogy elébb eloszlassa a tévelygést, megakadályozza az egyenetlenséget az egyházban, azután, hogy köröskörül járja a földtekét, elvívén minden tartományba az Isten egységét és szeretetét, az emberek egyetemes testvériségét, a mikor aztán az *Úr leszen királya az egész földnek, s azon a napon egy Úr leszen s neve is egy leszen.* És minden szózat amaz éneket fogja viszhangozni mindaddig, míg a keresztény világ egy részéből a másikba fog visszazengeni: *Dicsőség Istennek a magosságos mennyben, e földön békesség és az emberekhez jóakarát!* (Luk. 2. 14.)

De köztünk és ama boldog időszak közt még hosszú és izzasztó viaskodással teljes távolság van. Igyekeznünk kell erős állhatossággal verni vissza a rágalom nyilait, szelid jókedvűséggel megnyerni a sziveltetést, azon el nem tántorodó feddhetlenséggel, mely kárhóztatja az igazság legkisebb feláldozását is, változhatlan türelmmel szállani szembe az ellennézetekkel, tudatlansággal és előítélettel, és egyesült szilárd és buzgó törekedéssel állítani vissza a keresztény vallás igazságainak tiszta voltát a keresztényellenes tévelygések romjain. Ezek kötelességei az ő védőinek, ezek azon fáradságos, de tiszteletreméltó foglalatosságok, melyekre ők hivatnak az isteni gondviselés által. Midőn ti, keresztény unitáriusok! e nemes munkában egyesültök, segéd társai lesztek a föld azon derékjeinek, kik valamely időkorban közbevetették magukat tulajdon veszedelmökkel, hogy akadályozzák az emberek nyomorúságait, vagy sokasítsák azok áldásait,

kik mint Áron, a holt és élő közé állanak, hogy elfordítsák a csapást, kik mint Ábrahám, mindenökről lemondottak Istenért. Ti tesszitek a reformátoroknak, a minden Éghajlat alatt és minden Nemzedékben egymással rokon lelkeknek összefűző lánczát ama legjobbtól és legnagyobbtól kezdve, a ki az ő neki kínálkozó öröm helyett keresztre feszítettést és gyalázatot szenvedett, le a ti Priestley- és Lyndseitekig, kik hallák és követék az ő lelkesítő szózatát: *Légy hű mind halálig s neked adom az életnek koronáját*, és a ki hiv titeket is, ama dicsőekkel együtt a szent viadal ama csatamezejére, hogy védelmezhesétek az igazság, feddhetlenség és jóltevőség ügyét s araszátok a Mennyei dicsőség hervadhatatlan borostyánait. *Amen.*

E beszédet én néhai Koronka Antal esperestől kaptam, több unitáriumokkal együtt emlékül. Ő azt mondotta nekem, hogy az angol eredetiből Molnos Dávid fordította. Én régies nyelvét mai fejlett irodalmunk igényeihez alkalmaztam, s hogy ez időszaki irat olvasói megismerjék, szükségesnek látván: közlés végett a tisztelt szerkesztőség rendelkezésére bocsátom.

JAKAB ÉLEK.

Toroczkó-szentgyörgyi unitárius papok 1583—1893.

A t.-szentgyörgyi unitárius egyházközség, az aranyos-tordai unitárius egyházkörnek déli részén eső szélpontja, a hitujitást mindjárt kezdetben elfogadta. 1583. már generalis visitatio tartatik benne, Hunyadi Demeter püspök által, hol jelen van Patkó Gergely esperes¹⁾ honnan feltehető, hogy unitárius egyházzá 1565—8-ban alakult, mikor maga a fejedelem tanácsossai és a főrangu nemesség (köztük Thoroczkay János és Ferencz)²⁾ unitáriusokká lettek. Az unitarizmus oly rohamosan terjed Erdély bérczei között s az Alföld síkságán, hogy tíz év múlva az esztergomi érsek keservesen panasolja III. Gergely pápához irt levelében, hogy „az eretnekek káromlásait mindenütt ujongva hallgatják.“

Ez egyház tehát, valamint a község is földrajzi fekvésénél fogva, mind politikai, mind pedig egyházi tekintetben nevezetes missiót teljesített. Az erre vonatkozó adatokat, a mennyire lehetséges, összeírni s közreadni szándékom; mert az idők és gyakori hadjáratok dúló fergetegében minden okiratai jegyzőkönyvei elpusztultak, sőt ez egyházat érdeklő iratokon kívül 1703. évben a Tige poroszloi által, midőn a helységgel együtt az egyház javai mind elhamvasztattak, az egyh. kör számtalan okiratai is elpusztultak, melyek akkori pap Almási V. János kezénél voltak, mint egyh. köri jegyzőnél, s ki a pusztulás elől elmenekült Aranyos-Székre.³⁾ A később keletkezett okiratokat hasonló sors érte az 1787-ki Hóra lázadás és 1849-ki pusztulás gyászos napjaiban. Ez uttal lelkészei neveit közlöm legnagyobb részben egész 1772-ig a nagy nevű: Uzoni István jegyzetei, az ebből hiányzókat pedig időnkénti jegyzeteim nyomán. E papok közül többen: Szt.-mártoni Bodó János, Koncz Boldizsár K. Tözsér János, Uzoni F. István, Koncz Gergely, Brassai Sámuel stb. irodalmilag is nevet vívtak ki.

¹⁾ Lásd Orbán B. Székely f. V. köt. 215.

²⁾ T. János 4-ik utóda István catholizált. Ferencznek szintén 4-ed izi utóda lett református. János 2 ágat bocsátván, egyik volt a László fia ága, melyből volt az említett catholizált István Rákóczy generalisa. A másik ennek Ferencz fiáról származott unitárius ág, melyből 2-ik Péter egyik leánya révén egy új ág alakul az 1891. elhalt Györke Gecz-féle, eddig napvilágot nem látott, 1703. évre vonatkozó krónikai jegyzés szerint, mi a célba vett egyh. történelmi tervezeti munkában fog előjöni.

³⁾ 1703-ba pusztult el a vár is s szűnt meg a lakosságra nézve az addig gyakorlott várórségi szolgálat. s 1804-ben állíttatott fel helyébe a jobbágyság. Györke G. kronologia.

Az Uzoni jegyzetei, egy az ő idejében ajándékozott: latin bibliaszótár elején állott tiszta lapokra irattak.

Legelső helyen az ajándékozás Uzoni Fosztó István által — szép kerek betűkkel — következőkép van bejegyezve:

E Concordánziát Isten dicsősége mellett buzgolkodó Indulattyából. Ecclesiájához forró szeretetéből. Becsületes VARGA GERGELY Ő kgylme a Mlgs. Groff Toroczkai Sigmond ur tisztartója, feleségével Szócs Boriczával együtt magoktulajdon költségekkel úgy mint Tiz magyar forintokkal és Huszonhat pénzzel készítették és hozatták a Toroczkó Szentgyörgyi Unitaria ecclesiának szükségére, abban Tanított unitárius Ministerek könnyebbségekre: Krisztus urunknak 1765. Esztendejében, Uzoni F. István idejében. Mely a pap kezénél áll ugyan, de visitatiokkor és Papok változásakor számadásban leszen és nem más kézhez, hanem az unitária Ecclesia Ládájába kell letenni Papok változásakor, míg a Successor Unitarius Tanító elérkezik. Idvezítő urunk! Méltók kikkel jól tégy: Mert szeretik a mi nemzetségünket és a Gyülekezetet is építették nekünk. Luk. 7. 4, 5.

Ezután Uzoni beírta a papokat, a mint következők:

1. Anno: 1583. *Kamarási János, uti in literis de Terris Ecclesiae Datis extat.*

(Ezen földbirtokról szerkesztett okirat bizonynyal az ez évben tartott Generalis visitatio alkalmával készült, melyen jelen volt toroczkói pap és esperes, Patkó Gergely is.)

2. Anno: 1593. *Martinus Almás ut Protocollo visitatio Episcopali Scribitur.* — Hogy az ezt előző 10 év alatt volt-é más pap nem tudható, hihetőleg nem is volt.
3. Anno: 1597. *Michael Bajomi.* Minden jegyzés nélkül említettik 1622—1634.:
4. *Bodó János* e század egyik első költője. Ennek atyja Tordai rector volt; honnan jött ide, nem tudhatni; innen Kolosi papnak ment, ott halt el. (Lásd K. Magvető 1889. évi füz. 15. lap).
5. 1634—1637. *Sárdi Nagy János* hozatott a collegumból. S innen 1637. ment D.-Szentmártoni papnak s azon évi ottani Zsinaton szenteltetett papnak, s a kit 1658. K.-Szt.-Pálnál a törökök legyilkoltak.

A 4. és 5. tétel alatti két pap neve nem volt felvéve az Uzoni István által irt névsorba, mintha tudta volna, hogy Bajomi és Kolosi neveik közé még más nevek is bejövendőek, helyeiket üresen hagyja. Így hagyott helyet az alábbi 7-ik és 10. pap számára is; s e négy papra vonatkozó adatokat én jegyeztem be, részint a Ker. Magvető, részint pedig a Székely Sándor egyh. története nyomán.

6. Anno: 1637—1646. *Stephanus Colosi ut Tumulus Pignorum in Parochiali horto in parte Septemtionali indicat. Tumulus pignorum charissimor Rde Viri Stephani Colosi Pastoris Ecclesiae hujus. Alterius filiae annor 4. Evae obiit Anno 1639. Die 16. 9r Alterius vero Stephani Evi Dier Existens Mortus est Ao. 1642. Turis Sequenti Anno 1643. aedificata est Sumptibus illustrissimi patroni Sigismundi Toroczkai unitar ut lapis in occidentali la-*

tere loquitur, fuit antea quaedam Lignea Substructio pro campanae. Turis et Templum Lapideum pro unitar. Ecclesiam una extracta Sunt¹⁾

A mint e bejegyzésből kivehető, e Kolosi István itt halt el, s itt temettetett el a papi kertbe, de a sírkő már nem jelzi, hanem csak az általam ültetett borostyán.

Az is kivehető e jegyzésből, hogy a tornyot Thoroczky Zsigmond építtette 1643-ban; ez építésre vonatkozó bizonyíték a torony nyugati oldalán levő, s e család czimerével ékeskedő kőlap, a melyen a latin felírás főleg az idő viszontagsága által okozott kopás miatt olvashatlan. ²⁾ Orbán B. azt állítja, hogy a templomot is a Thoroczky család valamely kegyes előde építtette; s ezt az említett czimeres kőlapról következteti; a mi pedig éppen nem áll, mert: a templom a jelen száz elején országos segélygyűjtés mellett az ekkl. költségén s rovatál s közmunka erején építtetett. Az építés bevégezve lett 1825. a Brassai S. papskodása utolsó évében.

7. 1646—1648. Szt.-mártoni Bodó Bálint Székely S. u. e. tört. szerint Kolozsról hozatott ide. Kolozsi papságában írta: a So dicséreti munkáját, irt még több munkát; vadászat dicséreti Vas éneke. — Dialogust és „Krs. halála és feltámadásáról“, Mária Magdolna kegyes megtéréséről. De ezeknek nagyobb részét hihető, hogy tordai rectoriségében írta fiatal korában — 1616—1627-ig.

8. 1648. Georgius Papolczy ut Sequens tumulus habet. Dormitorium filior Charissimor Rdi Geor Papolczy: P. utpote Johannis et Samueles Papolczy ac Filiae mortuae Evi diversis temporibus in Domino. A. D. 1652. — Memoritur in visitatione An. 1648 die 27 julii cum Episcopo Daniele Beke admissa ABA-nye vidni in protocollo parvo Rakosiano tertio in repertorio Colosmonstor 1674. ³⁾

9. 1655. Basilius Ajtai Cujus subscriptio in Literis quibusdam fide jussionalibus apud illustrissimam Familiam Toroczkanam extat.

Ez egyebüvé ment-e, vagy itt halt el? nem tudható. Ugy látszik azonban, hogy 1660-ig papskodott itt s utána következett fia: a ki az előtt toroczkoí rector volt.

10. 1660—1670. Ajtai Mihály, a ki 1656-ban esmeretségénél fogva nevelőnek jött a Toroczkoí Sigmond fiaihoz, de a honnan az ur halála után 1651. kitették a szürét; azon évbe lett Toroczkoí rector s onnan jött atyjának hivatali utódául. Mint idevaló ifj. pap 1661. szenteltetett papnak, innen ment 1670. árkosí papnak. Itten papsága alatt egyszersmind egyh. főjegyző is volt. ⁴⁾

¹⁾ Egy Kolosi István 1642. után cs.-szt.-mártoni pap, gener. notarius és köri esperes. Egy személy-e a két Kolosi I.?

²⁾ Kivánatos volna, hogy egy ilyenmü leletet leolvasni tudó leolvashatná. A kopáson kívül nehezíti az olvasást, azon időbeli köfelírásí divat, hogy egy betű 2—3 helyett is áll p. o. AMSI (Almásí) s a kerek betűk üregébe a következő kissebbített alakba bevésített.

³⁾ Egy Papolczy György, mint cs.-szt.-mártoni pap 1652. esperesnek és Consistoriának választatik az elhalt Kolosi István helyett.

⁴⁾ L. Ker. Magv. 1888. 89. 90. l.

11. Anno 1670. Stephanus Magyarosi ut scribitur in literis manu scriptionalibus Nikai Járai, a kiról Fosztó U. I. többet nem jegyzett be. De tény, hogy előbb adámosi, majd szt.-háromsági pap. S ez utóbbiból jött ide: 1670-ben s innen 1683-ban ment tordai papnak. Benczédi G. 1888. évi Kmv. 90. l. azt írja, hogy Magyarosinak Ars-széki esperesnek kellett lenni . . . sőt azt gyanítja, hogy 1678. Toroczkóra vitetett volna. Uzoni F. I. e jegyzése szerint úgy látszik, hogy Magyarosi innen és nem más helyről ment tordai papnak, s hogy már itteni papságában esperes is volt. Azonban Uzoni is tévedett, mert hogy Magyarosi toroczkói pap volt, bizonyítja a Szaniszló Zs. naplója. Tört. Tár 1889. 252 l. Hanem th-sztgyörgyi pap volt 1670—1690. Sztpáli István (Protoc. Gen. Cons. I. 122 l.) Ádámosról ment ide.
12. 1690—1697. Baranyai Sámuel.
13. 1697—1707. „Johannes Almási. Vas. Ut cathedre occidentale latus et Domuii parochialis Media trapes indicant.¹⁾ Hic anno 1707 28-va 7-bris de aceroo intineo delapsus, in palo horti guttur elisit. 1697. évi április 24-én jött a tordai rectorságból, a hol e hivatalát 1693-tól folytatta. — A korábbi 1686. évi április 24-én ide hoztatott volt rectornak; hol ez időben jó iskola tartatott éppen mint Toroczkón, azzal a különbséggel, hogy nem 12, hanem 6 idegen tanuló ellátásával (alumnia) volt berendezve. Itt találta az 1703. és 1704. Rákóczi forradalom pusztítás, az előbbi Tige, a második Rabutin labanczai által okozva. S életét Aranyos-Székre meneküléssel menthette meg. Székely Sándor, U. T. 1697-ben bágyoni papnak írja, l. 161 l.; ez téves kell hogy legyen.
14. 1707—1709. Sztgyörgyi János; innen Várfalvára ment.
15. 1709—1711. „Valentinus Csép Colosvariensis in Toroczko-Szentgynum allatus fuit ex Abrudbánya.“ Nem Abrudbányáról, hol 1705—1707-ben volt, hanem Bágyonból vitetett. Innen 1711. november havában Kolozsvárra vitetett; meghalt 1784-ben 50 évi szolgálat után.
16. 1711—1716. „Andreás Veres Karácsonfalvi Ut Lacunatis Templi Superscriptio indicat Tempore Hujus Structi usque Anno 1716. ita enim scribitur in veteri protocollo 1716. (Papok változásakor költöttek 1. 8. et septem Manus est Joh. 7. Böl. Tempore huius incepit vetus protocol“ . . . tovább olvashatlan) a zárjel közti beszurt jegyzést tette utóda Tana János, a ki jött Abrudbányáról s helyébe ment innen Karácsonfalvi Veres András, a ki 1725-ben Teremibe rendeltetett, a mint Székely S. u. t. 181. lapon írja.

¹⁾ A régi faragott szószék 4 kőlapból volt alkotva, ezek közül való volt, miről említést teszen itt U. F. I. Ezen iratos kőlap 1878—1892-ig a czintrembe hányódott. mult évben bevakoltattam a mostani s-ószék alatti üres helyre, mint a mely helyre leginkább beillett az idő viszontagsága ellen megőrzésért s betűit fekete olajos festé ékkel festettem ki. Az irat tartalma, a mely Orbán B. Székf. V. köt. 230. lapján is említve van, az egyház történeti leírásába fog jöni.

17. 1716—825. Johannes Tana Bölöni, ut Aulacum Super Cathedram Templi positum, inter Subgrundias Scribit Erat allatus e Rectoratu Schole Abrudbanyaiensis, translatus est in Ecclesiam Domboiensem Anno 1725. Ibi oculorum visu privatus. Bölönium in suas aedes relatus, ibidem obdormivit in Dno.

Manuscriptum in veteri Protocollo habet ab Anno 1717 4. Augusti usque Annum 1725 Diem 1 Aprilis. (Két utóbbi sort később szurta be Uzoni F. I.)

Tana János tehát Domboi papságában mindkét szemével megvakulván, kénytelen lett nyugalomba vonulni, születése helyére menni.

18. 1725—1734. E Kis Sáros transfertur T.-Sz. Györgyinum: Michael Székely de Torda Cujus faenum in hordo parochiali postquam data operâ quidam Malevoli exussissent eorum deni operâ. Ecclesia etiam privatus in Dicső-Szt.-Márton transfertur Anno 1734. nunc in Eccla Szováthiensi fungitur officium. Tordae in vacantia mori. D. A. 1761.

Ez is, mint Tana J. nyugalomba vonultan végezte be az életét.

19. 1734—730. Balthasar Koncz de Kis Solymos 1734. 10 Apr. usque 1760 23. Apr. qui e rectoratu ill Collegii Tordensis allatus est. Nomen extat in Chori pontispicio. Vidi Seriem Testum hujus Emditi et pii viri (qui Senior Diecaesios denatus est, super cujus funere 31-a maji Anno 1760 in T.-Szt.-György habui textum Esai 22: 20. 23.) Dominicales et festivales contiones erant Spako 26. annor nro 410 Funerales nro 102, nuptiales nro 13, summa 525. quiescit in Caemeterio Templi Conciones succederunt cognomini Klio nunc F. Sinfalviensis pastori v. D. qui A. 1768. Mészköinum translatus.

E szerint tény az, hogy 1759-ben kapott szélhüdést, s ezért kénytelen volt következő évi április 26-án a hivatalból kilépni s elköltözött a Becze Mihály házához, hol május 30-án történt halála. Neje Kereszturi Zsófától származott hasonnevű fia elébb F. Sinfalvi, később Mészköi pap volt.¹⁾

20. 1760—1771. „1760. 23-a április Stephanus Fosztó Uzoni, e Rectoratu Scholae Toroczkaiensis in Anno aetatis suae XXXI. ²⁾ jussu Clar. Superintendentis Stephani Agh de Sepsi Szentkirály

¹⁾ Erről mondja Orbán B. Székelyf 5 köt. 230 l. Temetőjében Kénosi Tözsér János és Koncz Boldizsár vannak eltemetve. egy derék egyházi író és egy erélyes püspök, kiknek, mert életök áldásos volt, emlékek is szent kell hogy legyen. — Orbán Balázs összetéveszti az itt nyugvó Kis Solymosi K. B.-t az előtt 76 évvel elhunyt N. Solymosi Koncz B. püspökkel. Abban azonban igaza van, hogy ez is derék egyházi író volt, mint utódának jegyzetéből látható. Sajnos azonban, hogy sirjokat semmi sem jelöli. Nekem 1890. két jelesünk sírhelyét. néhai Baló Sámuelné mutatta meg, ő a 40-es évekből emlékezett e kérdéses két sírhelyről. A Becze család név egy század alatt Beczére változott.

²⁾ Csegezi László azt írja, a Km. 1887. évi folyama 195 lap. Uzoni F. I.-ről, hogy a Kénosi Tözsér I. mind a tordai rectoróságában, mind a bágyoni papságában sat. követője volt; ebből az a tétel hogy Tordai rectoróságban Tözsérnek követője lett volna, nem áll Uzoni F. I. saját jegyzése szerint.

in Scripsis exstunte, ad instatiam Illmor Patronor et vener Eccla exhibito transfertur et eodem Anno 18-va junii in Sinodo in Toroczko habita consecratur, Cujus pater Avus, pro avus Singuli ministri V. Divini, Suis temporibus ab Initio superioris Seculi Ecclesi is. Unitariis Servierunt. et Proávus Martinus Exstitit Evi Anno 1622. Johani D. Keserü obstitit, quo minus potuit omnes Trisede Ecclesias amaritudine afficere. ob quod ab eodem ex Ilyefalva ejectus, cladis tante nuncius fuit ad Eppam (Episcopum) Wál. Radecium, a quo Enlakinum est Dispositus Serux p. Tattaros in Sylva Abásfalvina ad Homorod saggitis est transjaculatus cum se Rhomphae defenderet A. 1661. Reliquit Filium Stephanum quem excepit Johannes, cui natus est Stephanus qui Anno per aliquot Clar R. D. Superintendentis Stephani Agh apud Ecclam T. S. Györgyina intercessionibus aegre dimissus tansfertur Bágyoninum Dieb. Aprilis — ibi morit A. 1777 in Febr. " E későbbi bejegyzést folytatólag tette akkori pap Sárdi Kús István.

Ha Uzoni F. I.-nak a fennebbi és bágyoni papsága első évében az egyházköri jegyzőkönyv hátsó lapján saját jegyzésére utalok, alig marad reá nézve valami megjegyezni valóm.¹⁾

Azt azonban megjegyezni valónak tartom, hogy itteni papságában sokszori gyászos eset keserítette, egy a papi kertben levő általa állíttatott sírkő tanúsítása szerént: egyik oldalán a felirat sógora, Bölöni Gazdag Boldizsár kolozsvári tanuló halálát hirdeti; — a más oldalán levő neje: *Gazdagh Borbára* m. h. 1765 és *Anna* m. h. 1768. *Borbára* m. h. 1770. leányai halálát.

21. 1771—1772. „1771. Dieb Aprilis ex Bágyon R. D. Johannes Kénosi S. Consistorii Adsesor, et S. Diecoseos circum-chry-solane notarius incipit. Legatione Christi D. fungi in T. sz. György. ²⁾ Ubi et denatus Anno 1772. Die 27. et in Caemeteris inhumatus in Dno quiscit.“

22. 1772—1791. „1772. Die 23 Aprilis in ministerio Sacro functionis Succedit Stephanus Kús Sárdi, ex dispositione S. Generalis Consistorii e Cottu Küküllő, Eccla Ádámosina translatus. ³⁾ Hinc transfertur Tordám e dispositione Consistoriali Anno 1791. ubi etiam tamquam Senior Diceseos. Moritur Anno 1795.“

Kénosi Tözsér Jánosnak itteni papsága csak egy évre terjedt, a következő évben már Szt.-Mihályfalvára rendelte a Főtanács, ő azonban nem fogadta el, elkeseredése betegséget okozott a már hajlott koru öregnek, mi halálával végződött.

Élete és hivataloskodása többi részleteiről, — minthogy másról nincs tudomásom, elégnék tartom, ha a K. Magv. 1889. évi 2. lap Benczédi Gergelynek a tordai rectorokról és K. Mgv. 1887. évi köt.

¹⁾ Ugyanott 105 lap.

²⁾ Itt véget ér az Uzoni F. J. bejegyzése, s folytatja Tözsér magára nézve és Sárdi Kiss István

³⁾ Innen a bejegyzést mind Sárdira s utóda Koncz Gergelyre, úgy magára nézve is folytatja: Brassai Sámuel — kitünő szépírással.

195. lap. Csegezy Lászlónak Tőzsér életére vonatkozó közleményekre hivatkozom. Bágyoni pap korában írta meg az unitárius egyházra vonatkozó adatokat latin nyelven, folytatás végett adta át utódának Uzoni F. Istvánnak.¹⁾

Sárdi K. István 19 évig paposkodott itt, mély tudományu és nagy tekintélyü papnak emlegeti a szájhagyomány; az idejében történt, a földes urak és az urbéres község között az erdők s közhelyek elkülönítése s jött volt létre a külhatóság közbejöttével — a község és a 3 felekezeti egyházak között az az egység, hogy az erdőkből nyilosztások alkalmával, a papok 3—3, a mesterek 2—2 nyilat kapnak vagyis minden egyház belső emberei részére öt annyi, mint egy urbéres örökséges jobbágy.²⁾ Az ő itteni hivataloskodása alatt zajlott le a Hora-Kloska oláhseregnek e vidéken tett garázdálkodása s pusztítása, minek részletes leírása másolatát bírom az eredetiből kiírva, erről, valamint a Györke G.-féle adataimról az egyház történeti rajzában részletesebben.

Innen ment Tordai papnak.³⁾ 1791-e hármás csere utján, mikor Kozma Mihály Tordáról Várfalvára, onnan pedig Koncz Gergelyt (n-Solymosi) iderendelte a rep. Cons.

23. 1791—1811. „1791. Diebus Aprilis. Várfalva transfertur Gregorius Koncz de nagy Solymos, ubi functus officio tamquam Senior Diecesios et orator S. Gen Consistorii. Anno 1811. 18-a Aprilis moritur, et in Caemeterio Sepultus in Domino quiescit —

Koncz Gergely 3 leányát itteni papságában adta férjhez.: *Krisztinát* Brassai Sámuelhez 1794-e. *Klarit* Szabó S. professorhoz 1798-a régi anyakönyv szerént; Zsuzsánna kisebb leányának Tordai pap Kis Mihályhoz lett férjhezmenetele, az anyakönyvbe nincs bejegyezve. Sándor János kereszturi tanár K. m. 1891. évi köt. 86. lap azt állítja, hogy 1803-a történt.

Egy fia volt: Ádám b. Torozskai jószágigazgatója. Ennek fiai: Imre és Gergely, leánya Ágnes ny. pap Ferenczi József neje.

A régi templom délfelőli alapfala közelében — előcsarnoktól (portikus) 1½ ölnyire — volt eltemetve: e templom egy galambra lövés miatt, egy szombat napon — 1820 körül leégvén 1824—5. években új alapra készül a mostani diszes templom — a torony keleti oldalához ragasztva. S minthogy a terv szerént szélesebbre vétetett, a K. Gergely sirját kettőbe kellett vágni, hasztalan volt Brassainé minden sirása. Teste felső része a lábrészekre helyeztetett. K. G. sajtókezüleg irt imakönyve F. Józsefnél van. Érdemes volna, hogy az isk. könyvtárba menjen.

¹⁾ Székely S. un. e. tört. 181. l.

²⁾ Ezen egységre vonatkozó bejegyzést láttam a helybeli Ferenczrendi zárda levéltárában egy jegyzőkönyvi bejegyzést a 80-as évekből — Nagy Sándor által téve s a végére azt jegyezte: hogy a helybeli unitár. egyház levéltárából való eredetiből iratott, hová az eredeti visszaadatott. Sajnos azonban, hogy idejövetelemmel semmi levéltárt nem kaptam s a kérdéses okirat is nyomtalanul eltűnt.

³⁾ Benzédi G. K. Magv. 1889. 94. l. Tordai papokról.

24. 1811—1826. „Diebus Aprilis in Munisferio Sacre functionis Succedit Samuel Brassai a Rectoratu Scholae Toroczkó-Szentgyörgyensis in Anno Aetatis XLVII e vott totius Ecclesiae consensu. ¹⁾ A. 1827. transfertur Sz. Mihályfalvien... ibique 1837. igne-coelesti tactus, moritur 24. ápr.“

Brassai Lipsceből, ny. pap Ferenczi József elbeszélése szerint, szekérszámra hozatta a könyveket, s a papikertben azon időben volt egy kis tanuló ház s abban folytonosan olvasott és tanult. Itteni pap-sága alatt épült a templom. 1789-e lett toroczkói rector, e minőségben nősült, s tehát fia, nagy tudósunk: Brassai bácsi 1799-e Toroczkón született, ²⁾ de itt gyermekeskedett s kezdte tanulását 1820—25-e, atyja muzeumában bujta a könyveket. Gál István jegyzete szerint Brassai 1827-e vitetik Szentmihályfalvára és pedig a tudományok kedvelője, Gedő J. pártfogásából.

Brassai Sámuel papról egy történetet emleget a szájhagyomány: egy urnapon, néhány felszegi asszony kíséretében s egész processiót járó csoportjával megjelent az unitárius egyház czinterem felső ajtaja előtt, kereszttel a helybeli barát, vagyis a papi kapu előtti téren s elébb szép szóval majd a jelenvolt felszegi unitárius asszonyok kívánságára hivatkozással követelőleg kérte, hogy — nem egyébért, hanem csak hogy a czinteremben egy kis oltárt rögtönözhessen a hivei által e célra, jó remény alatt hozott zöld ágakból, — s rövid szolgálatot teheszen, a kulcsokat adja ki az unitárius pap; mig az alkudozás hosszasocskán folyt, mert a pap, habár látta, hogy vannak némely asszony hivei a népcsoportba, a kulcsot kiadni nem akarta, e közbe az alszeghi asszonysereg is kezdett gyülekezni, előbb ámult és bámult, várva a dolog kimenetelét, — a férfiak mezei munkában voltak —; e közben mesturamnak egy jó ötlete támad, hirtelen a kapujában levő alszeghi asszony csoporttal összetanácskozik, s reá veszi, hogy az udvaráról a ló faszakaszból ³⁾ felfegyverkezve susztelyozzák le azt a barátot s a processiót járó csoportot; ajánlata készséggel fogadtatott, s így mesturam hős serge élén megyen, ő maga üres kézzel ugyan, s szól papjához: „*Tiszteletes ur! hát e disznócsordát nem kergeti el.*“ Ekkor a mester felé fordul a barát, s mondá: „*ostoba számár, nincs veled bajunk*“. Erre a pap Brassai, a ki nagy ember volt, olyan pofot szó a baráttra, hogy a kereszttel elbukott. S megkezdődött a kaláka! az asszonyok jól elpáholták, szétverték az egész processiót s a kapott ütlegekkel bántalmazott barát és hivei a veszedelmesebb következményt csak úgy kerülhették el, hogy a felszeghi telkek és kertekbe elrejtéződtek, de ezért a barát — szégyenletében még pert sem indított. Így beszélt el közelebbről id. Geczí Istók ref. vallású öreg ember, s ezt ő is nagyatyjától hallotta elbeszélni. ⁴⁾

¹⁾ Ezután bejegyzést teszi 1826 júniusban helyére rendelt Gál István.

²⁾ Brassainak 1890-e tett nyilatkozata.

³⁾ A belső embereknek adni szokott lóterüfa.

⁴⁾ Nincs kizárva a lehetőség, hogy Brassai S. pap idejében s épen vele történt volna valami eféle; én azonban azt hiszem, hogy ez a hagyomány nem

25. 1826—1870. „1826. Die 26. junii in ministerio Sacro functionis Succedit Stephanus Gál de Városfalva e senioratu Collegii Claudiaci in Anno aetatis XXV.“¹⁾ „Tiszességes nyugalomba megy 1870-e a templomon alól második szomszédba saját házába. — Meghalt azon évi október 19-én, mint az anyakönyv és sirköve felirata igazolja, 40 évig volt pap. Utódai e telket később eladták Györke Istóknak.“

Gál István szép készütségű jó szónok, példás papi életű, közkedveltségű pap volt 40 éven át. Az 1848-ik pusztitással ő maga is sok kárt szenvedett, mikor egyéb féltőbb tárgyaival elmenekülve, e Concordantiát is megmentette a megsemmisüléstől. Az akkori szomorú napok eseményeit leírta a régi anyakönyv végére.

Ez egyházkörnek mindvégig közige. és házasságvéde volt, utolsó éveiben láb-köszvény fájdalmaiban sokat szenvedett.

Ennek fia Gál Lajos szintén pap Kövenden, s unokája Gál Miklós toroczkai pap.

Annyit még, úgy a mint halottam, megjegyzek, hogy prédicátiora mindig elkészült, s egy esp. vis. alkalmával kérte esp. Koronka Antalt, hogy a közbe eső vasárnapon prédikáljon, gondolván, hogy a másik vasárnapra marad az ő megtanult beszéde. Látván K. A., hogy hová tette le G. I. a prédikációt, míg az más szobába öltözés és más dolgaival volt elfoglalva — egyszer-kétszer átolvasta s kevés változtatással átтанulta s visszatette, s reggelizés után, midőn G. I. kezéhez vette pred. tárárt,²⁾ hogy még egyszer áttekintse, így szól hozzá Koronka: „*Pista megdölgöztam, nem bánom ha prédikálok is ma helyetted*“. Gál kapott az alkalmon; de egészen elbámult s lehangolódt, midőn beszédét elmondani halotta, a miért kijövet keresetlen szavakkal leszidta s nagyon sajnálta tanulása kárba menetelét.

26. 1870—1890. „1870. május 17-én választatott ezen t.-szt.-györgyi unitárius egyház papjának Kövendi Létay Domokos 25 éves korában.“³⁾

Létay 20 éves papsága alatt sok hasznos és szükséges építést keresztülvitetett; mint a templom diszes kiépítését, korona, orgona kijavitását, de mivel saját birtoka kezeléseért gyakran volt távol, nem ellenőrizhette kellőleg az építéseket.

Létay D. 1890. august. 23-án sínfalvi papnak ment, helyébe jött s beköszöntött azon hónap 26-án e sorok írója, kinek helyébe ment Sínfalváról Szuhay János.

Brassai, hanem a Sárdi K. István idejében és épen vele történhetett. a mikor 1772. év végén novemberben és decemberben ez egyházkörben nagy felháborodás volt a sínfalvi templom elvételével. S szapora hír volt elterjedve, hogy a Bágyoni, várfalvi, járai s szt.-györgyi templomokat is a kir. decretumával elveszik. S lehet, hogy épen a kath. Toroczkay báró család védelme alatt meg lett kísértve templomunk elvétele.

¹⁾ A reá vonatkozó további bejegyzést teszi e sorok írója magyarul.

²⁾ Összekötött könyv alaku írott gyűjtemény, ilyet láttam magam is egy alkalommal K. Antalnál. Gál tanuló társa volt K. A.

³⁾ Létay D. saját bejegyzése.

27. 1890. Siménfalvi György „Aljárából, hol 29 évig szolgált, s hová ment volt f-rákosi 13 hónapos s. papi állásából — jött: a fő-tisztelendő püspök urnak azon évi junius 24-ről 331. számú rendelkezésével, hármás csere folytán; t. i. Létay Domokost Sinfalvára, onnan Szuhai Jánost Aljárába, (engem) Siménfalvi Györgyöt onnan ide rendelte. (1791-e szintén ilyen hármás csere útján jött volt ide esp. n.-solymosi Koncz Gergely Várfalváról, a hová rendelve volt Kozma Mihály Tordáról, innen pedig oda sárdi Kűs István rendeltetett el. Rep. cons. 25. sz. rendelet 1791-e.)

SIMÉNFAI VI GYÖRGY.

Tanárbeiktatás Székely-Kereszturon 1857. september 6-án. ¹⁾

A sz.-kereszturi gymnázium ma-holnap száz éves leszen. Mennyi küzdelem, töprekedés, fáradozás jutott e hosszú időn keresztül azoknak, a kik ehez közel állottak! Mily sokszor kellett az egyesek áldozatkészségéhez fordulni, hogy szükségait enyhithessék, hogy megmenthessék az eleséstől, a megsemmisüléstől! Négy rendbeli építkezés történt ez idő alatt, még pedig többnyire mind áldozatokból.

És a midőn ezek végeztével, úgy szólva, szüneteltek az áldozók, szünetelt a vallásközönség, még új erőt sem gyűjthetvén, más szükségek állottak elő. A tanári személyzetnek kellő számmal való beállítására. Ez a legnagyobb gond jelenleg is. De az vala különösen az 1848—49-iki szabadság-harcz után, a midőn nemzetünk leigáztatott s a protestáns iskolák nyilvánossági joga megsemmisített a czéloztatott az absolutismus által.

Ez időben kicsiny felekezetünk is a lét, vagy nemlét kérdése előtt állott. Erről emlékezik meg a Britt és Külföldi Unitárius Társulatnak 1875. május 19. és 20-án tartott 50 éves jubiláris nagy gyűlésén Jakab Elek jeles történészünk, mint vallásközönségünk képviselője, a midőn ottan tartott beszédében ezeket mondja: „Mi a székely nép közepében, a hol az unitarismusnak szív-élete, s életgyökerei nyugosznak, az utóbbi 50 év alatt egy gymnasiumot állandósítottunk meg s az angolok nagy értékű segélyével a tanári kart megerősítettük. Egy gyászos momentuma ez 50 évnek 1848—49-ki szabadságharczunknak szerencsétlen vége s ősi alkotmányunknak felfüggesztése. Nemzeti életünk egész mezejét iszap borította el, csirájában fojtott el minden nemes magot, a szabad intézményeket gyökeréből kiirtotta, a politikai és vallásos szabadságnak gyökerére velt vetve a fejsze. Idegen oktatási rendszert hoztak bé iskoláinkba; ekklezsiáink sok helyen maradtak pap és tanító nélkül. Püspököt választanunk, zsinatot tartanunk nem engedtetett meg. Egyház és közművelődés kihaltak tetszett, ájult állapotban volt.

A kétségbeesés ezen állapotában kétfelől jött segedelmünkre az isteni gondviselés; egyik minmagunkból származott, a bennünk lévő életerő és életképesség által, a midőn iskoláinktól a nyilvánossági jogot azért akarta a kormány elvenni, hogy gymnasiumainkban az

---

¹⁾ Protocollum rerum Scholasticarum gymnasii unitariorum Sz.-Kereszturiensis.

általa élénk szabott 12 tanárt beállítani képesek nem vagyunk. Kicsiny és többnyire középsorsu emberekből álló egyházunk százezer forintnál többet áldozott s létüket megmentette. A másik segély a nemes szívü angol unitáriusoktól jött, a kik iskoláink fenntartásában minket hathatósan gyámolítottak, hitünket és így jövőben való reményünket megszilárdították s minket bátor küzdelemre buzdítottak“

Az említett megszorítás és jelzett segedelmezés folytán történt, hogy az Egyh. Főtanács 1857. június 1-én tartott ülésén 34. sz. a. nagyajtai Péterfi Sámuel a kereszturi gymnasiumhoz r. tanárnak megválasztotta s az E. Képv. T. július 26-án 273. sz. a. beiktatását elrendelte.

A beiktatás sept. 6-án történt a templomban. Jakab Lajos gondnok és Árkosi Dénes esperes jelenlétében. Vasárnap levén, Péterfi Sándor, pap és egyházi író, egy előbeszédben üdvözölte a nagy közönséget és új tanárt és egy rövid, alkalmi buzgó imát mondott. Ezután Jakab Lajos gondnok felhívta az új tanárt székfoglaló beszéde megtartására. Ekkor Péterfi Sámuel a szószékre állott és egy kidolgozott terjedelmes beszédet tartott a nevelésről, tárgyalván a szülők és tanítók kötelességét a gyermekek testi és lelki, értelmi nevelését illetőleg.

Szép pálya a tanári állás — mondja — hisz az emberben létező isteni szikrának kihozására, kiképzésére hivatott; ő a szép és hasznos, tudományos ismeretek plántálója a gyenge és fogékony szivekbe s lelkekbe; irányadója a jövő nemzedéknek.

Ha természetparancsolta kötelességteiteket — mondja a szülőknek — teljesítitek; ha gyermekeiteket egyfelől hanyagságtok által el nem nyomorítottátok, másfelől szerfeletti ápolással el nem gyengítettétek, s így jó földet készítettetek, melybe az erénynek magvait bizton elvethetitek, akkor következik második kötelességetek, t. i. gyermekeitek erkölcsi neveléséről gondoskodni. Ezt idegenre bízotok épen nem lehet, mert az még azon időben megkezdendő, midőn a természeti nevelés javában foly. Vigyázatok gyermekeitek hajlamai s vágyaira. Hajlamaiknak korán adjatok irányt. Így eleven dicsőítő emlékeitek lesznek, ha elhunytok.

Melyik a legokosabb módszer — kérdi — a gyermeknevelésben? Az, mely az ember magas rendeltetéséhez, nemes lelkéhez legillendőbb. Midőn a lélek hibázik, vagy gyengélkedik, vagy vétkezik, azzal beszéljétek, józan tanácsal azt erősítsétek. A lélek szája a fül; az a fül által táplálja magát. Oda beszéljétek szívesen és okosan. A lélek rovasára a testet ne sanyargassátok.

Mig a szülők a házi nevelés titkát nem értik, mig kis gyermekeikre annyi gondot fordítanak, mint házi állataikra, addig a tanítóktól erkölcsi nevelés tekintetében keveset várhatnak. Mert, ha az alap gyenge, az épület nem lehet szilárd és romlatlan.

Ezeknek s hasonlóknak terjedelmes fejtegetése után köszönti a gondnokokat, igazgatót stb. És végül Koronka József igazgató-tanár mond beszédet, melyből álljanak itt a következők:

„Vitakozáson keresztül ment kérdés a világi tudósok és poli-

tikai spekulánsok között az, hogy az emberi nem a maga kifejlődésére nézve, egy körben forog-e, vagy pedig egyenes vonalban halad elé felé? Ezen kétágazatu kérdés megoldására mik hozattatnak fel mindkét részről, azokat itt elősorolni igen hosszas historiai fejtegetés lenne; azért erről, csak rövidre szoritkozva, azt mondhatjuk, hogy az emberi nem fejlődésének körben keringését mutogató teoriát magunkévá nem tehetjük, mert ez által ama magas eszme, a kifejlődő emberiség, egy kissé megcsekélyített alakban tűnhetik fel előttünk.

Ugyanis, körben forogni annyit teszen, mint ugyanazon ponthoz, melyből kiindultunk, ismét visszatérni, de előhaladást nem mutathatni. És így ez azt tenné, hogy az emberiség körében helyt nem álló mozgás, elő- és hátralépés elég van, de haladás épen nincsen. S minthogy az emberi nem az életben célját nem körben, de csak a körből kirugó egyenes vonalban közelítheti meg, ezért nekünk ama másik rendű és az emberiséget több mélfánylásra emelő tudósok véleménye mellé kell szegődnünk, kik az egyenes vonalban való tovább, tovább haladást nem csak állítják, de tudják bizonyítani is.

Azért ezen helybenállás és körben mozgás eszméjét, minthogy az emberiség haladásában ellenkezőt tapasztalunk, elmellőzve, mondjuk ki inkább azt, hogy chronologia és geneologia szerint, az emberi nem mindig egybefüggvén, a legnemesebb sajátunkat, mit birunk, nem önmagunktól vettük; és a mi értelmünk minden szellemi erejével, a forma, melyben gondolatok születnek bennünk, és a melyek tetteges tetteket eredményeznek, reánk amugy örökségileg szállottak. Mi ismét más alakban, a reánk hagyottakat, mint anyagot feldolgozzuk, tökéletesítjük, tovább adjuk, vagy másokra hagyományozzuk; de hagyunk feltalálni, jobbitni, tökéletesíteni valót a maradéknak is, hogy legyen nekik is mivel foglalkozzanak. Jogosan mondhatjuk tehát, hogy az emberiség fejlődésének útja, mint egyenes vonal, olyan, mint egy körnek az átmérője. Tudjuk pedig, hogy a matematikai körben, mihelyt az átmérő legkevesebbet is nyulik, már azzal a körnek is terjedni és nevekednie kell.

Az ezen kifejlődési processusban a haladási pontok csak alig észrevehetőek. Mi ugy vagyunk ezzel, mint a tengeri hajósok, kik a legsebesebb menetelben, haladásban azt gondolják, hogy helyben állanak. De azért nem illik magát a haladást kétségbe hozni, annál kevésbé tagalni, ha szintén mutat is a historia és tapasztalás olyan eseményeket, melyekben az emberi nem lépése visszafelé történtnek látszott is; mert a legrövidebb vonal is nem mindenkor a legegyszerűsebb. És azonban, minthogy az emberiséget fejlesztő haladási vonalnak még több apróbb ösvényeket is magába fel kell vennie, minthogy sok oldalos lépéseket, félreugrásokat is tenni kell; s minthogy azon nagy és lasu kerék, mely az emberiséget a célfelé közeledni segíti, még több apró kereket is hajt: el ne felejtjük, hogy a világi nagy álladalmak nagy gépezetében ezen apróbb kerekek nem mások, hanem a nevelők, tanítók, lelkészek s más hasonlók, kiktől mind

az egyenes előhaladás, mind az oldalos és késleltető félreszökés, sőt a visszalépés is eszközölthetik.

A kormány, mely az álladalmi boldogságot és politikai haladást az emberiség haladásával párvonalban mehetésre segíteni törekszik, átlátta, hogy ezen haladási gyors utazás mesterségének leglényegesebb műhelyei az iskolák, melyekben a tanítói személyzetet szaporítani, több szellemi és anyagi képességre emelni elintézte és elintéztette.

E rendelésnek eredménye az is, hogy a mi gymnasiumunkra is úgy, mint másokra, a parancs kiterjesztetett. Egyházi főtanácsunk nem késett a tanári létszámot szaporítani és Péterfi Sámuelt rendes tanárnak megválasztotta.

Kivánjunk tehát neki olyan valamit, a mi ezen körülményekkel megegyezik. Kivánjunk béketűrő erős lelket; a nevelés, tanítás sikerére megkívántató vonzalmat, kedves szenvedélyt, mely az érzelem belsőjéből fakadozva, hasznos kifolyásokban mutassa meg, hogy a tanító a emberiségnek legelső dajkája. Mert az iskolás évekig elteltő idők, a gyermekben még csak a materializmus és testi ösztönök kitörései első jeleit mutatják, de a szellemi, okos gondolkozási és fejlődési processus csak az iskola küszöbénél kezdődik. És itt lehet mondani, hogy a tanítókra ide behordott nagy és félthető kincsek vannak bizva megőrzés végett; mert minden jó hajlamu gyermek az apának és anyának olyan kincse, melyről szójárát szerint azt szokták mondani, hogy a világ kincseért nem adnák.

Egy régi költeményes előadás szerint Colchis szigetében az ország kincsei őrzése nem emberekre, hanem tüzet fuvó és égető lehelletet bocsátó bikákra volt bizva. E költemény mehet így világi mulandó kincsekre nézve, de a gyermeki lélekben és ifjui szellemben rejtőző kincsek őrzésére nem eféle tüzet és indulatot, zordonságot lehellő módszer kívántatik. Mi azt teszi, hogy a tanítás, nevelés nem vadon ijesztő durvasággal, nem tompító szitkokkal, sem nem gerjedezett szenvedélyességgel, nem az indulatosság égető tűzével eszközölthetik és mint kincs, nem így őriztetik. Oh, nem! hanem a szelidség, szeretet, önkedveltetés, állandó szorgalom és feddhetetlen példaadás által őriztetnek és fejlesztetnek.

De a szent könyv néhány igéjével is kívánok hozzád szólani. Sámuel első könyv 3-ik rész 19-ik versében ezt olvasom: *Felnevedék azért Sámuel és az ur vala ő vele, ugyannyira, hogy semmi beszédét a földre esni nem hagyja vala.* Felnevedédtől te is ezen gymnasium kebelében, azután átléptél a kolozsvári főiskolába, a hol aztán tanulárodát végezted. Később az országos veszedelemben megtartattál és tanítói pályára léptél,¹⁾ a mit ott, a hová a sors vitt vala, félben hagyva, itt kívánod nemes közönségünk javára és hasznára folytatni. Minden egyéb jót is ugyan, de most ezen alkalom szerint nem kívánhatunk neked jobbat és többet, mint annyit, a mennyi a felhozott szent igékben van; miszerint a te tanítási, ok-

¹⁾ A szabadságharcz lezajlása után Szászvároson, a reformátusok iskolájánál volt tanító.

tatási beszéded soha se essék a földre, hanem az ifjui és gyermeki szivbe, értelembe.

És én ezt nemcsak reád, hanem többi tanító-társainkra is alkalmazom. Törekedjenek, hogy beszédjök magvaiból minél több essék, nem az iskola földjére, hanem az ifjuság szivébe, lelkébe és értelmébe.

Azonban azt is ide tartozólag mondom, hogy a jó nevelési magvak hintésén kívül, fel kell fogni azt is, miszerint a tudomány, szellem és erkölcs szikrái úgy vannak az emberben, mint a természeti tűz a kova-kövekben, ha nem jó az aczél, nem tudja onnan a tüzet kifejteni. Higyjétek el azt is, hogy sok nevelési esetekben a lelket, az értelmet nem annyira tölteni kell, mint kihozni, kifejteni belőle valamit. Az emberi lélekben van mag is, csira is, gyökér is. Ide kell az értelmes kertész, a ki úgy gyomláljon, nehogy a jó csirát és gyökeret igen megmozgassa, vagy vigyázatlanul kitépje. A mit mi már tudunk és értünk, annak magva, vagy gyökere meg van a gyermekben is. Oda ritkán lehet új gyökeret plántálni, hanem a mi ott van, azt kell igazán tudni ápolni, gondozni s holmi lappangó férgektől megőrizni.

Ti pedig t beiktató biztos urak, szülők stb. el ne feledkeztek arról, a mit már kipróbált tapasztalásu bölcsek mondtak: hogy az embert a tudományokra vezetni tudni, a legnagyobb tudomány, vagyis tudományok tudománya; és a nevelés mesterségét érteni, a legnagyobb mesterség, vagyis mesterségek mestersége. A szellemi képességen kívül, semmi egyéb csodatevő erővel, egy tanító sem bírhat. Akármiféle fából mercuriusi képet nem faraghat. Ördögűző mesterseget egy se tanult.

Azért a várakozást annyira sohase feszítsétek, miszerint emberi erőttől többet reméljétek, mint a mennyi lelkes törekedés mellett tőle kitelik. Értsétek meg a nevelési, tanítási működés bajosságát. S midőn meggyőződtek, hogy az iskola a maga teendőit megtette, mégis a siker nem üti a várakozás mértékét, ez onnan van, hogy e földi életben kétszer kisült embereket, a Jupiter czombjába kétszer bevarrottakat e'őállítani nem lehet. Gyakran meg kell elégednünk azzal is, ha az ember, mivel magasabbra emelő erkölcsi ereje nincs, alább nem esik, állatiságra le nem alacsonyodik.

A mi mondanivaló volna az ifjuságnak, az a maga rendén, helyén és idejében megtörténik. Most csak azt mondom: hogy akármelyik, akármiféle romlottsági elvet, vagy szokást hozott volna honjából, azt az iskola küszöbénél rakja le, és az iskola falai közé be ne vigye.

A mi pedig engemet illet: Én, mint Statusunk veterán szolgája s iskolai igazgató, annyit mondok még e diszes gy. előtt, hogy az örömknek sokféle neme lévén, melyeket az emberek zaklatnak és imádnak, ezek közül csak egyet, mi reám vonatkozik, emlitek meg, t. i. a tanítói és iskola igazgatói örömet, melyben, néha nem örömknek nevezhető eseményekkel elegendve, részesedni sok alkalmam lehetett. Mostan, midőn ezen hivatali pályámnak 45-ik éve első napjai-

ban vagyok szerencsés iskolai évet kezdeni, kimondhatom azon örömmöt is, miszerint én az egyházi tanácstól ezelőtt 44 évvel itten egy szitatartó szegre, mint új szita, reá függesztetvén, nemcsak, hogy pad alá még nem estem, hanem részemre jutott azon megtiszteltető szerencse is, miszerint, ha e diszes gyülekezetben széjjel tekintek, volt tanítványaimat látom a beiktató biztos urakban, tanítványomat az új tanárban, tanítványomat a megjelent tiszteletes és tekintetes férfiakban, tanítványaimat a tanítói karban, tanítványaimat tanítványaim gyermekeiben is. Miket együvé gondolva és a miatt töprengve, hogy mivel végezném be beszédemet, nem tudék czélszerűbbet elővenni, mint azt, hogy Szent Dávidnak némely szavait említsem fel érzékeny szívvvel ezekben: *Oh Isten, tanítottól engemet az én gyermekégetől fogva, és mind e mai napig hirdetem a te dolgaidat. Annak okáért vénségemig és az én megöszülésemig ne hagyj el engemet, hogy tanítsam a te tudományodat ezen nemzetnek. Mert minekutánna sok nyomoruságokat kostoltattál meg én velem, megsokasítottad a körülöttem lévőket s hozzám fordulván, megvigasztaltál.* (Zsolt, LXXI. 17—20. v.)^a

A gymnasiumnak csaknem száz éves életében sok nevezetes esemény fordult elő, melyeket érdemes nyilvánosságra hozni. A hasznos, üdvös munkálkodás sikeréről meggyőznek s a jobb jövő reményét táplálják lelkünkben. Az ősök iránti tiszteletre tanitnak. Hadd legyenek az itt közlöttek is buzdításul, mint a melyek egyik legszorongatottabb helyzetünkben, a megmenekülés munkálásának egyik első nyilvánulásaként vehetők. Nem hagyván el magunkat, Isten sem hagyott el. Az idegen hatalom nem zárhatván be iskolánkat, annyival kevésbé kell most attól tartanunk. Meg vagyunk edződve a nyomások által. Az első száz évben tanusított kitartást, lelkesedést át kell vinnünk a második százba, s szent örökség gyanánt adni át a jövő nemzedéknek.

SÁNDOR JÁNOS.

Párisi levél.

Páris, 1893. nov.

(Az orthodox hivatalos zsinat gyűlése La Rochelleben oct. 10—19-ig. Ch. Dardier nimesi lelkész elvesztése.)

Szerkesztő Ur!

Az egyházi életben a szünetek alatt semmi nevezetesebb esemény nem fordult elé. Egyet azonban mégis jelezni kell, a ref. egyház orthodox részének zsinatát, mely most egy régi huguenotta városban, La Rochelleben tartatott. E helyet kétségtelenül azért választották, mert ahhoz a hitért való harcz megindító emlékei fűződnek. Bátor, hős tetteket idéz emlékezetbe La Rochelle, hol 1534-től kezdve hintettek a reformatio magvai és erős gyökeret vertek. S ott most is élnek ama martyroknak, egyháziaknak és világiaknak nevei, kik az evangeliumhoz való ragaszkodásukért életükkel fizettek. La Rochelleben tartatott 1571-ben zsinat Béza elnöklete alatt, kit IV-ik Henrik atyja, Coligny és a hitnek más kitünő védői támogattak; ott álozták ki a protestánsok dicsően amaz ostromokat és tagadták meg a király hivatalos hitvallásának elfogadását. És végül La Rochelle az, melynek az a hitvallás nevét viseli, mely több mint kétszáz éven át a francia ref. egyháznak hivatalos hitszabálya volt. Tehát az orthodoxok szerencsésen választották ezt az emlékekben gazdag várost a zsinat helyéül. Ilyen mult kötelez, ha ugyan arra mindig gondolnak.

De térjünk a zsinatra. Mintegy száz képviselő jött össze a La Rochelle-i templomba, kevesebb, mint az ezelőtt három évvel tartott Vigan-i zsinatra.

Ennek oka egyfelől az orthodox vezetők szélsősége. Némely lelkészek azért maradtak el, mert semmi kilátásuk nem volt arra, hogy ott a kibékülés bármi feltételei elfogadtassanak, a mit a gyűlés folyama eléggé meg is mutatott.

Az első kérdés, melyet a zsinat tárgyalt, a *liturgia* volt. Ez okoz a legtöbb nehézséget az orthodoxoknak, s erre nézve vannak leginkább megoszolva. Ennek némi magyarázatát adnom kell. A franciaországi reformált egyházakban a genfi liturgiát fogadták el, de a mint újra és újra kiadták, több változtatást, javítást tettek rajta. Az orthodoxok úgy találták, hogy ezek a javítások megváltoztatták magát a tant is. Azért ezelőtt hat évvel a zsinatból egy bizottságot küldtek ki, hogy az dolgozzon ki egy liturgiát, a mit el is készített és azt a vigan-i zsinat heves vita után elfogadta. Az új liturgia ki nyomtatott és azt ajánlották a zsinaton részt vett összes egyházaknak. De minthogy a liturgián lényeges változtatások tétettek, az egyházaknak nagy része megtagadta az elfogadást. Különösen nem tetszett az, hogy az apostoli hitformát a liturgia központjává tették. E hittani megkötéstől irtózott sok lelkésznek lelkiismerete s a liturgia e részét mellőzték. E pont ellen három év alatt többen felszólaltak, valamint ama módosítások ellen is, melyekkel a vétkek megvallását a liturgiába behozták. S most ezek a La Rochelle-i zsinathoz egy kérvényt nyújtottak be, melyben a Viganban megállított liturgiát felfüggeszteni kérték, minthogy az nem hozta meg azokat az eredményeket, melyeket attól vártak. E kérvényt 127 zsinati lelkész írta alá, kik nem haboztak kimondani, hogy ha ezek a módosítások fentartatnak, bármennyire sajnálják is, kénytelenek lesznek az új liturgiát félretenni. A kérvény, melyet jól ismert orthodoxok s a párisi és montauban-i theol. facultások tanárai írtak alá, nagy vihart támasztott a zsinaton. Némelyek azt mondták, hogy kényszeríteni kell az egyházakat a liturgia használatára. De meggondolták azt is, hogy a zsinatnak nincs eszköze ily határozat végrehajtására, miután az állam a zsinatot, melybe az egyházaknak csak egy része ment be, nem ismeri el. Mellesleg legyen megjegyezve, ez eléggé mutatja azt, hogy ha a liberalisok bementek volna feltételek nélkül a zsinatba, az orthodox többség kényszertől sem tartozkodott volna a zsinati határozatok keresztülvitelében. Hogy az újabb szakadást kikerüljék, a bizottsági elnök azt ajánlotta, hogy hagyják a lelkészek választására, hogy a liturgiának a régi formáját, vagy az újat használják-e. De hogy ha ez mindenkinek szabadságára hagyatják, akkor nem volt érdemes a vigan-i zsinat óta annyit zaklatni az egyházakat az új liturgiával. Különben a túlzó orthodoxok nagyon ragaszkodnak ahhoz, a mit mutat az a javaslat is, melyet közülök az egyik tett:

„A zsinat, tekintettel a fenforgó nehézségekre, felhatalmazza

az egyházakat, hogy maguk válaszsák meg az alkalmas időt az új liturgia behozatalára.“ Ezt egyhangulag el is fogadták, örvendve azon, hogy a kérdést így oldhatták meg.

Az ember csaknem zavarba jön, mikor oly hosszú beszédek kell hallani a felett, hogy a reformáltak cultussában mily helyet foglaljon el egy oly okmány, melyet az apostolok hitformájának állítanak. Az ember csaknem azt hinné, hogy Byzanczban van a Konstantin napjaiban. Ugyanazok a heves beszédek, ugyanazok az álkoskodások, sőt ugyanaz a hivatkozás a kényszerítésre a kisebbséggel szemben. Szerencsére a világi hatalom nem áll rendelkezésükre, hogy akaratukat végre is hajtsák.

A zsinat hasonlóan határozott arra nézve is, hogy a tiz parancsolat tanítását fentartsák-e vagy ne. Éppen mint a liturgiánál, a lelkészekre bizta, hogy azt tegyék, a mit legjobbnak látnak.

Élénk vitát idézett elé *a beteg gyermekek megkeresztelése* is, a miről csak annyit említek meg, hogy az a liturgiában benne hagyott, de kizárva minden más közreműködést, a lelkészin kívül.

A pénzügyi kérdések tárgyalása csaknem egy ülést foglalt el.

Azután foglalkoztak a fegyelem ügygyel is. De erre nézve azt határozták, hogy az 1896-ban Sedánban tartandó zsinaton fogják tárgyalni.

A vitákat a zsinaton tulajdonképp az „Uj iskola“ hivei idézték elé, kik a kibékülésre törekeshnek, hogy milyen eredménnyel, ezután fog megválni. Egy zsinati tag, egy orthodox tanár, így nyilatkozott: „Nem lehet tagadni az egyesülésre való törekvést, a mi meg is látszott a liturgia kérdésében hozott határozatban.“ Vajha minél több kérdésben meglátszanék.

— A francia protestantismus és a történelmi tudomány nagy veszteséget szenvedett Dardier Károly halálában. Dardier Nimesben volt lelkész ötven évig. 1820-ban született és Genfben tanult. Működése éppen arra az időre esik, mint az ifj. Coquerel Athanase-é, az ő barátjáé. Egészsége már rég meg volt rongálva, de azért lelkészi teendőit folytatta a múlt évig, mikor ötven éves papságát ünnepelehte. Utóbbi éveiben kizárólag a protestánsok történelmével foglalkozott. Élete hirtelen ért véget. Septemberben Genfben ment ott időző családjához és ott érte az utolsó pillanat. Akaratja szerint Nimesben temettetett el, a melynek gyülekezetét annyira szerette és oly hosszasan szolgálta. Sirja felett lelkészek és világiak mondtak megindító beszédek. Nem idézem mindazokat, csupán egy-két helyet belőlük, hogy megismertessék azt a veszteséget, melyet a francia

protestantismus szenvedett. Grotz lelkész, az egyházi tanács elnöke a többek közt ezeket mondotta: „Hogy mily hiv és odaadó lelkész volt s munkájának mik a közelebbi és távolabbi eredményei, egyedül Isten tudja és ez elég.“ Egy világi szónok meg e szavakban adózott neki: „tanítása oda irányult, hogy folytonos közösségben tartson minket Istennel, az igazságosság és szeretet eme kiapadhatlan forrásával, melyet nekünk a biblia és annak fenséges teljessége, a Krisztus evangéliuma, jelent ki. Nem erőltette a maga gondolatait reánk, hanem inkább arra buzdított, hogy mi építsük fel magunkban hitünk épületét.“

A nimesi akadémia elnöke, mint történelemíróról mondott pár szót, kiemelve részrehajlatlanságát.

Dardier, mint történettudós termékeny és jeles író volt. Főleg a francia protestantismus történetei érdekelték és a régi huguenotákat tanulmányozta. Otthonos volt a XVI-ik százév történelmében, de leginkább a XVIII-ikében, melylyel legtöbbet foglalkozott. És mily új és nagyérdekű történelmi és vallási dolgokat ismertetett meg velünk a XVIII-ik százév protestantismusáról! Azt mondják, hogy Dardier, jeles előde, Rabaut Pál befolyása alatt állott. Annyi bizonyos, hogy ő ismertette meg velünk az igazi Rabaut Pált, a XVIII-ik százév eme kiváló hősét. Bajos lenne munkáit mind felsorolni. Dolgozott számos lapba: le Lien, la Renaissance, le Protestant, la Vie Chrétienne, le Bulletin de l'histoire du Protestantisme lapokba és folyóiratokba. Önálló művei: *Les origines de la Reforme en France*; *Essai Gasc, sa politique et sa theologie*; *Michel Servet*; *Paul Rabaut, ses lettres á Antoine Court*; *Dix-sept ans de la vie d'un apôtre du desert*; *Paul Rabaut, ses lettres à divers*.

Rabaut Pálról írt utóbbi munkáját a francia akadémia jutalommal is kitüntette. Tagja volt a nimes-i akadémianak, levelező tagja a Genfi Institutnak, és tiszt. tagja a francia prot. tört. társulatnak. A belügyministertől pedig a Legion d'honneur rendet kapta érdemei elismeréseül. Dardier neve a Coquerel, Viguié, Bonnet és más hasonló nevek mellé fog jegyeztetni a francia protestantismus aranylapjain.

II.

Páris, 1894. január.

(Az 1893-ik év eredményei. Vaillance, par Mr. C. Wagner. I. vol. in '12. Paris librairie de Fischbacher.)

Szerkesztő Úr!

Az évnek, a mely lefolyt, megvoltak a maga gyümölcsei vallási s erkölcsi szempontból. Más téren is szép haladást látunk: A polití-

kában, a melylyel itt nem foglalkozom, az utóbbi képviselő választások javították helyzetünket. A bölcselemben és irodalomban nevezetes törekvésekkel és tényekkel találkozunk s a sveitzi bölcselőnek, Secretan tanárnak a francia kiváló gondolkozók által rendezett megtisztelés ennek egyik bizonyítéka. Desjardins könyvei, milyen a „*Devoir present*“ és az erkölcsi szövetkezet szervezése, nemcsak szavak, hanem örvendetes tények. Wagner C.-nek új munkája, mely épp most jelent meg és nagy sikert aratott, reménnyel tölti el a jó és igaz barátait. Szorosan vallási és egyházi, szorosan protestáns szempontból is, minden kedvezőtlen ségek ellenére, okunk van örvendeni. Kétségtelen, sok maradt fenn kívánni való, de a biztos haladásnak és a szilárd építésnek a jeleit is látjuk. A reformált egyházakban az „Új iskola“ munkája lassan, de jól halad elé, befolyása minden orthodox egyházban érezhető. Mert nem lehet az összes egyházakat abból itélni meg, mi a párisi egyházban történik. Sőt azt merem mondani, hogy a francia egyházak kezdik restelni a párisi egyház viselkedését és nem messze van az idő, mikor tiltakozni fognak, ha a párisi egyház magatartásán nem változtat. Ez a kívánt változás talán be is fog következni. Legalább egy újabb tényből ezt lehet következtetni. December végén az Oratoire egyházban két új kebli tanácsost kellett választani. Az orthodoxok és liberalisok megegyezésre jutottak a választásban és választottak két orthodoxot, de a kik a lelkész választásnál Robertyre fognak szavazni, a kinek a kinevezését a consistorium már két ízben tagadta meg. Miután a kebli tanácsot újra alakították, ismét egyhaugulag szavazták meg Roberty megválasztásának újra felterjesztését. A Consistorium nemsokára ülést fog tartani és e választással újra foglalkozni. Meg merészli-e tagadni harmadszor is a kinevezést? majd megvállik. Azt biztos forrásból tudom, hogyha ezt tenné, akkor a minister fog közbe lépni, hogy a consistoriumot figyelmeztesse arra, hogy a törvény szerint egy gyülekezetnek az kell hogy papja legyen, a kit kíván, mikor különben semmi akadály nem forog fenn.

A lefolyt évnek Hyacinthe atya tanfejlődéséről, mintha egy új mozzanatot kellene feljegyezni. Egyik utóbbi levelemben szoltam felőle. Nemcsak „Vég hagyománya“ nevezetes, mely régi eszméinek gyökeres megváltozását mutatja, hanem újabb lépésével a protestantismus felé közeledik. Ez csaknem hietetlennek látszik azok után, miket ő irt és a szószéken mondott és mégis úgy van. November végén egy bizottság, mely lelkészekből és világiakból alakult, s melynek oly férfiak voltak tagjai, mint Leon Say senator s Ch. Read törté-

nelemiró, meghívott mindenkit valláskülönbség nélkül arra az ünneplésre, melyet az Oratoire templomban rendezett *Rabaut* emlékére, ki a vallásszabadságot oly hősileg védelmezte az 1789-iki alkotmányozó gyűlésben. Ez alkalommal több szónok beszélt és sokan voltak jelen az Oratoire-ban. És egyik azok közül, a kiket legszívesebben hallgattak, éppen *Loyson Hyacinthe* volt, a ki hasonlíthatlan nagyszerű beszédet tartott. Az általa kifejtett eszmék teljesen protestans eszmék voltak. Oly hatást tett a jelenvoltakra, hogy egy bizottsági tag, ki *Loyson Hyacinthe* iránt előítélettel volt, az ünnepély után a legmelegebben üdvözölte. De ez még nem minden abban, a mi *Hyacinthe* atya vallási evolúcióját teszi. Református és lutheranus lelkészekkel egyetértve felolvasást tatott *Pressensé* régi egyházában, a *Taitbout* templomban. Ez ismét nevezetes és új dolog a régi *carmelita* barát eljárásában. Vajjon lehet-e azt hinni, hogy életét azzal végzi, hogy a protestantismus kebelébe tér? Nem gondolom. De annyi bizonyos, hogy nagyon közeledett a protestáns eszmékhez, mióta érintkezik protestans lelkészekkel és világiakkal. Ő nem régen maga mondta *Ch. Read* történelemirónak, ki nekem az ő mondását ismételte: „Megvallom, kedves barátom, hogy én nem ismertem, egészen másnak látszott az előttem és most el vagyok attól ragadtatva, hogy jobban ismerem.“ Hozzá adhatta volna azt is, hogy a tudatlanság, melyben a katolikus papságot nevelik, az oka sok hibás számításnak azoknál az embereknél, kiknek valódi tehetségei semmibe pazaroltattak. Ennek *Hyacinthe* atya egyik nevezetes példája. Milyen munkát teljesített volna, ha más irányba vezettedik emez értelem, melynek a szó oly megragadó ereje áll szolgálatára.

S ne feledjük megemlíteni azt is, hogy „az erkölcsi egyesület“, melyet *Fallot* lelkész alakított s melynek már is vannak eredményei, a múlt évben újra szerveztetett. *Fallot*nak egészségi okokból vissza kellett lépni az elnökségtől s helyébe *Gaufrés*, Páris városi tanácsos választatott, egy nagyon tevékeny és a nevelés kérdéseiben járatos egyén, s mellette van *Desjardins*, kit fennebb említettem. Az egyesület főképpen a fiatalsághoz fordul s azt kívánja ellátni a szükségességekkel a nehéz és veszedelmekkel teljes életpályára. Az értekezéseket lelkészek, a theol. facultas tanárai és egyetemi tanárok tartják. Az egyesületnek van egy havi folyóirata is: „*Le relèvement social*“, melynek szerkesztője egy tehetséges lelkész, *Comte*, kiről egyik korábbi levelemben már tettem említést.

És hogy még egyet ne feledjek, a szabadelvű lelkészek sept.-ben *Nimes*-ben értekezletet tartottak, hogy mely feltételek mellett

lehetne az orthodoxokkal kibékülni és bizonyos pontokban megállapodtak.

Ezek lennének a mult évnek főbb eredményei a franczia protestantismusra nézve. Biztató eredmények. Minden ellenkező jelek ellenére is a kibékülésre törekvés terjed a szellemekben. Vajha ez év még közelebb hozna minket egymáshoz, hogy karöltve haladnánk a protestantismus feladatainak megoldásában.

— Ezelőtt két évvel egy könyvet ismertettem, Wagner lelkész „Ifjúságát.“ E könyv nagy sikert ért el. Az akadémia megkoszoruzta, lefordították angol nyelvre és most a kilenczedik kiadásban jelent meg. Rendkívül sok kelt el belőle Ámerikában és folyton kelendőségnek örvend. E szerzótől most egy újabb munka jelent meg: „Bátorság“, mely az előbbinek folytatása vagy inkább kiegészítése. Lehetett gyanítani, hogy e könyv is úgy sikerül, mint az előbbi. Ez is főképpen az ifjúsághoz van intézve, annak a számára írva. Ime, mit mond maga a szerző rövid előszavában: „Miután „Ifjúságomat“ olvasták, némely barátaim, főleg az ifjabb nemzedékből azt kívánták tőlem, hogy írjak egy rövid könnyen olvasható munkát, mely az eszmény gyakorlati megvalósítását tárgyalná. Ily kívánsággal szemben nem volt szabad kimélnem a fáradságot.“ Boldog ifjúság, mely ily kívánsággal lép elő! Ismerve a szerzót, mint a hogy ismerem, kétségtelen, hogy ily kívánság kifejezése neki benső örömet okozott. S mily szerencsével dolgozta e munkát, mily jó tanácsokat ad az ő ifju barátainak! Mily erkölcsi eszményt lebegtet szemeik előtt! E könyv rámutat gyengeségeinkre és sebeinkre, de nemcsak megmutatja azokat, hanem a vasat és tüzet is hozza a gyógyításra. A mit ő akar: erős és bátor embereket nevelni a rossz ellen, a melylyel ma a társadalomban mindennap találkozunk. Az ifjúságtól azt kívánja, hogy szerezzen physikai erőt és lelki bátorságot. Az erkölcsi erély az, mi az életnek értéket ad; de hogy azt meg lehessen nyerni, keresni kell a forrásokat, a melyekből az származik. Azután néhány fejezetben a főbb forrásokról szól: az engedelmességről, egyszerűségről, munkáról, hűségről, vidámságról stb. Erőteltjesen írott lapok vannak e fejezetekben s élénken színezett képek a jóról és igazról, melyek alkalmasak arra, hogy az olvasó lelkébe és emlékezetébe bevessék a tanításokat. Hadd mutassa ezt „a munkáról“ való fejezetből a következő idézet. Miután elítéli a munka ama képtelen eszméit, a melyek most vannak divatban, ezt mondja: „A munka egy nagy kinyilatkoztatás. Az kijelenti az embernek méltóságát. A tétlent a kevésre becslés nyugtalanítja. Ő is kevésre becsl másokat, mert

magát sem tudja becsülni. Bármilyen fényes külső legyen is az, a mi az ő haszontalan létét fedi egy titkos hang neki azt mondja, hogy alapjában semmi vagy, hogy nincs értéked . . . Részemről semmit nem ismerek annál szebbet, mint hogy ha az ember szereti a munkát és abban gyarapodik. Ha szabad képpel élnem: Azoknak, kik csak kívülről tekintik, csak az anyagi oldalról a munkát, úgy tűnik fel, mint nyerészkedő játék. Nem látszik nekik semmit jelenteni; nincs sem gyönyöre, sem becse.

Ez hasonlít ahhoz, mikor valaki kívülről néz egy templomot. Az egész egyhangu szürkeséget mutat. De lépjen csak be küszöbén, feltűnnek szép vonalai. Így van ez az emberi cselekvéssel is. Belőlről kell azt nézni.“

Minthogy a könyv minden fejezete az emberi léleknek egy-egy betegségét tárgyalja és a gyógyszerét keresi az által, hogy erős vágyat ébresszen a jobb állapot iránt, sokat kellene idéznem és hosszasan tárgyalnom, hogy azokat mind megismertessem, miben a hely korlátoz. Mindazonáltal egy pár fejezetből még idéznem kell. Például abból, mely a szenvedőkről szól, azokról, a kiknek a megpróbáltatás állandó sorsuk s a kik nemcsak szenvednek, hanem el is fogadják a szenvedést és iskolájában a szájalom leczkéjét tanulják meg. „Midőn az ember a bátorságról beszél, lehetetlen feledni azokat, kik csaknem emberfeletti bátorságnak adják állandóan bizonyítékait és a kiknek hosszas és tűrő ellenállása úgy használja a fájdalmat, mint az üllő a kalapácsokat. Néznünk kell ezekre is. Az ember ott oly valóságokat fedez fel, melyeknek a maga számításában nem ad helyet. Az ember gondolkozva áll meg eme gyöngesség előtt, a mely erősít, eme szegénységgel szemben, mely gazdagít és lelkét lassankint megnyitja ama régi és szent igazságnak, a melynek a kereszt örök symboluma: a fájdalom van a világ üdve. Hasznosság elvüek, erő apostolai, semmi prófétái, élvhajhászok jöjjetek a gyöngék, szenvedők törvényszéke elé.“

„A félelemről“ való fejezetben hasznos tanácsokat ad. S mennyire ismeri szerző az embereket és dolgokat s a mostani társadalom viszásságait és kicsinyességeit! És mennyire az ifjúságnak nemes jószágát, a melyhez szól és mily féltékeny gonddal kívánja megőrizni mindazoktól a töröktől, melyek környezik! Valaki e könyvet olvasva azt mondotta: „E könyv az erkölcsi ember összege.“ Rövid, jellemző és teljesen igaz ítélet. Mi lehet annál igazabb, mint a mit a félelemről mond: „Az összekuszált élet, a mesterkelt szükségek növekedése, elasszonyosodott szokások, a rendkívüli idegesség, a lelkiismeret

lealjasodása, az alantjáró realismusnak emez eszménye, mely az élvezetet tűzi czélul, ezek visznek a félelemre. Az ember fél szenvedni, fél kényelem vágyának ellentmondani, s a miben a félelem összegeződik, fél meghalni. Jaj annak, a ki fél, mert talál olyant, a ki azt kizsákmányolja. A félelem az embert rabszolgává teszi . . .“

Mindenik fejezetből lehetne idézeteket adni, melyek mind azt mutatnák, hogy szerző az emberi természetet jól ismeri. Csupán egy fejezetre volna némi megjegyzésem: *a harcokra*. Lehet, hogy a szerző azt felelné, hogy gondolatát nem jól fogtam fel. A különböző tárgyak közt, melyeket felvesz, beszél a háboruról is; nem azért, hogy tán azt igazolja, hanem hogy azt legalább mentse, hogy enyhítő körülményeket keressen. Igaz, hogy itt az ember mindenek előtt egy iskolát lát, a fegyelem és önmegtagadás iskoláját. De nem lehetne-e fegyelemmel és testvériséggel egy más iskolát is létrehozni? Abban bizonyos vagyok, hogy a szerző a jelen állapotot nem tekinti öröknek és a társadalom rendes állapota kifejezőjének.

Végül hadd álljanak itt a műnek befejező szavai. Az utolsó fejezet czime: „*Sursum corda*.“ Miután az emberi lélek különböző betegségeit szemlélte és az orvosságát felmutatta, az ifjúsághoz fordul, mely az ő tanácsait kérte és azt kérdezi, ki az ember?

„Ember az, kinek hite van az életben, idejének hasznos eltöltésében, a gyümölcsöző munkában, és a fájdalom üdvadó természetében; a ki bizik az akaratban, mely a dolgok alapja. Ember az, a kinek testvéri szive van, ki a saját boldogságát nem különíti el mások boldogságától, ki egyesítve érzi magát az összessel, ki szereti az emberiséget, mint saját családját és hazáját, benső érzellemmel és önfeláldozásra készséggel.

Ember az, ki magát kormányozni igyekszik, nem szenvedély, érdeke, vagy önhaszonlesés és a mással szemben való erőszak által, hanem az igazság törvénye szerint. Ember az, ki tud küzdeni, harcolni és szenvedni mindazért, a mi jó, mindazért, a mi szeret és imád. Ember az, ki gyűlöli a roszt és az ellen könyörtelen harcol, tudva, hogy a legnagyobb és alapjában egyetlen ellenségünk a rossz. Ember az, a ki tud meghalni, a ki tudja, hogy az életet odaadni, nem annyi, mint elveszteni, hanem megtartani, a mulandót az örökkévalóba átvinni.“

Ez bátor és férfias beszéd. Vajha az ifjúság már az élet kezdetén át engedné magát hatni az által, mert a kezdettől függ a jövő. E könyv szép és jó. Szerencsések, a kik azt olvassák. A jelen körülmények közt azt mindenesetre a legnagyobb örömmel lehet üdvözölni.

FERENCZ JÓZSEF PÜSPÖK MEGNYITÓ BESZÉDE.

— Az egyházi főtanács közgyűlésén.*) —

Méltóságos és főt. Egyházi Főtanács! Midőn a legmelegebb atyafiságos szeretettel üdvözlénem ez alkalommal is egy. főtanácsunknak ily szép számmal egybegyült tagjait, meg vagyok győződve, hogy mindnyájuknak közérületével találkozom, ha jelenleg e főtanácsunkat megnyitó beszédemet is kiválóan azon férfiú emlékének szenteltem, ki egész életét egyházunknak szentelte, mert szép és munkás életének összes gyümölcseit annak oltárára tette le, annak javára áldozta.

E férfiú — nincs miért mondanom — f. évi szept. 22-én elhunyt Berde Mózsza áldott emlékü afia, a ki részben már ismert s nemsokára bemutatandó végrendeletében vallásközönségünket tette általános és egyetemes örökösévé, mi által több, mint egy félmillió forint gyarapodást veendő kisedel egyházunknak közvagyonára.

Valóban, nem tudok méltó szavakat találni, a melyekkel nagy és nemeslelkű végrendelező afia iránti hálámat, hálánkat, egész vallásközönségünk mély és igaz háláját kifejezhessem e méltán fejedelminek nevezhető hagyományáért.

Az isteni gondviselés ugyan sohasem hagyta magát tanubizonyosság nélkül az ő dicsőségét munkálni törekvő egyházunkban. Időről-időre támasztott kebelében nemcsak bölcs vezéreket, hivatott prófétákat és buzgó apostolokat, a kik kicsiny unitárius sergünket gyakran nagyon is szomorú bujdosásában vezessék, bátorítsák és kintartásra buzdítsák, hanem rendelt számunkra bőkezű és nemes szívetű Maecenásokat is, a kik egyházunkat válságos helyzetéből mindannyiszor kisegítették, s annak fentartása és biztosítása érdekében készek voltak tőlük kitelhető legnagyobb anyagi áldozatokat meghozni.

Emlékezzünk csak vissza, hogy a múlt száz végén, csaknem ez időtájt miként mentette vala meg bőkezű hagyományával a halhatatlan emlékü Zsuki László egyházunkat a megsemmisüléstől.

Ki ne tudná közöttünk, hogy mit köszönhetünk Augusztinovic Pálnak, s hogy e század első feléről másokat ne említsek: Koncz Jánosnak? De mintha éppen a szükségek mérvéhez képest napjainkban az isteni gondviselés is mind több meg több jelét kívánná

---

*) Múlt füzetünkbe (335. l.) hiányos szöveg közöltetvén, itt adjuk a teljes szöveget. Szerk.

kimutatni egyházunk iránt: Jobbágy András, Kelemen Benő s a róm. kath. vallásu, de egyházunkat szintén örök hálára kötelező b. Baldácsy Antal után alig egy pár évvel ezelőtt csaknem egymás nyomába léptek Kovács Dénes nevével, Bencze Annával és Derzsi János. És most jött Berde Mózsá, a nagyok között is a legnagyobb, a mint mondtam fejedelmi hagyományával, a melyhez hasonlóban még sohasem részesült egyházunk s ha fog is még valaha részesülni, addig bizonyosan ismét több eltűnik s újabb századokat kell egyházunknak átélnie.

Igen! mert ha eddig kételkedtünk volna is Mlgs. és Főt. Egyh. Főtanács! egyházunk jövőjében, erre okunk többé nincs. Korábbi jótévőink szintén szép és becses alapítványai mellett, Berde Mózsánk legujabb hagyatékában egy oly anyagi erőforráshoz jutandunk, a melylyel — Isten segedelmével — a nemes harczot immár csakugyan megharcolhatjuk. Annyi bizonyos, hogy soha több joggal nem vehettük ajkainkra amaz evangéliumi biztatást, melyet századokon át, a legnehezebb időkben is, mintegy jelszóul használtak hitelődeink: *Ne félj kicsiny sereg, mert tetszett a ti atyátoknak, hogy országot adjon nektek.*

Azonban, a midőn így mindenestre több reménnyel és nagyobb bizalommal tekinthetünk a jövő elébe, egy perczre se bizzuk el magunkat s ne gondoljuk, hogy most már egyszerre begyógyíthatjuk minden sebünket s kipótolhatjuk minden szükségünket. Hiszen, ha összes tőkénk csak évi jövedelemmé változnék is, még akkor is maradna fenn valamely szükségünk. Ne adjunk helyet keblünkben különösen a korszellem ama mindinkább terjedő és — sajnos — egyházunkban is itt-ott már nem egyszer nyilvánuló szerencsétlen irányzatának, mely az idealismust nem ismeri s a barátságánál elkezdve egészen a hazafiságig és hit-hűségig mindennek árt szab s mindent az anyagi mérlegre tesz és ha ezen a haszon és jutalom nem nyomja le a munkát és a fáradságot: kész a panasz és a zúgolódás. Órizzük meg és ápoljuk legalább egy kis részecskéjét hitelődeink amaz önzetlen vallásos buzgóságának és áldozatkészségének, a melynek oly ritka, mondhatni, utolérhetlen példája volt b. e. Berde Mózsánk is, a ki kész volt önmagát teljesen megtagadni, kora ifjuságtól kezdve egyszerűen, hogy ne mondjam, szegényesen élt és azt az életmódot megtartotta akkor is, a mikor minden fényűzést megengedhetett volna magának — csak azért, hogy annál többet hagyhasson szeretett egyházának. Bizony ha talán magunk is hajlandók voltunk gyakran az ő takarékoságát, szűk markuságát balul itélni meg, most láthatjuk, hogy azoknak a legnemesebb indokok szolgáltak alapul, most kénytelenek vagyunk megvallani, hogy ő látszólagos anyagiasság gondolkozasmódja mellett a legidealisabb ember volt, a kit mi megközelíteni sem tudunk. Mert, úgy hiszem, hogy az idealismusnak nincs biztosabb mértéke, mint az, ha valaki egy nemes eszméért, a közjóért önmagát is meg tudja tagadni.

De nem folytatom tovább, mert nem e helyre tartozik most, hogy b. e. Berde Mózsza afiának életrajzával foglalkozzam. Én csak annyit akarnék ezúttal elérni, hogy nagybecsű végrendeletének ne csak anyagi, hanem erkölcsi és szellemi részét is figyelemre méltassuk, megbecsüljük, s egyházunk javára ezt is ép úgy értékesíteni igyekezzünk, mint amazt.

E tekintetben nem tudok ellentállani magamnak, hogy addig is, míg a boldogult végrendeletét a maga egészében megismerhetné a Mltsgs. Főt. E. Főtanács, rá ne mutassak annak az egyházát igazán szerető unitárius lélek gondolkozásmódját jellemző egy pár vonásra. A nemes végrendelező ugyanis saját elhatározását indokolván, vallásközönségünk nyomasztó szükségeire hivatkozik, szembeállítván ezekkel más egyházfelekezeteknek részint királyi, részint gazdag magánadományozások által jóval kedvezőbb helyzetét. Vajha azt mondhatnók, hogy ez az indokolás már csak a multa tartozik s arra többé szükségünk nem lesz. De sajnos, ezt a jövőben sem kerülhetjük ki. Sőt a tárgyalások rendjén jelen főtanácsunknak is alkalmá lesz meggyőződni arról, hogy a mi egyházunk segélykiáltása sem részesül abban a meghallgattatásban, a miben a más egyházaké. Mert a míg a többi protestáns felekezeteknek most már évről-évre emelik az 1868-ban megállapított állami egyházi segélyt, a mi egyházunknak ez iránti kérése legközelebből is figyelmen kívül hagyatott. Ezért szükséges ma is és szükséges lesz sokáig, hogy Berde M. afiának ezen szívünk-höz szóló elhatározása, mint egy örök „mementó“ szívünkben maradjon vésvé, s nemcsak anyagi javainak, hanem gondolkozásmódjának is örökösei legyünk.

A másik, a mit a boldogult végrendeletéből ki akarok emelni, e nyilatkozata: „Tőkepenzeim és ingatlan birtokaim gondos és hasznos kezelése iránt meg vagyok győződve, esmervén vallásközönségünk lelkiismeretes kezelési rendszerét és szokását, mégis, miután korunkban a kapzsiság és korrupcio annyira terjed, nem tudom eléggé kérni az illetőket, hogy ezen czélokra tett, sok sok fáradsággal, áldozattal szerzett hagyományomat épségben őrizze meg, mire egyéb-iránt felelősséggel is köteles“, így szól a nemes végrendelező egy helyen. E bizalom, a melylyel Berde Mózsza afia szép vagyonát kezeink közé tette le, oly elismerés, a melyet részemről nem tudok eléggé megköszönni mindazok nevében, a kiket ez elismerés ez idő szerint illet. Vajha e bizalom is örökségül szállna mi reánk. Mert szegénységünknel is nagyobb veszedelem lesz egyházunkra nézve, ha egymás iránti bizalmunkat elveszítjük. Természetesen, hogy ettől aztán csak az óv meg, ha az a kapzsiság és korrupcio, a melyre a nemes végrendelező is figyelmeztet és a mely a mai társadalomban — sajnos — csakugyan oly mindennapos, a mi egyházunkban nem üti fel gonosz fejét, nemcsak, hanem mint eddig, úgy ezután is nem azon fogunk gondolkozni, hogy ki, mi módon használhat legtöbbet a közvagyonból, hanem hogy azt okos gazdálkodás és takarékoskodás által hogyan gyarapíthatjuk s legközelebből a Berde Mózes afia ál-

tal kezünkre bizott szép vagyont is, hogy kezelhetjük úgy, hogy az ő végakarátát mindenekben hiven és lelkiismeretesen teljesítve, a megjelölt nagy és nemes czélokra szintén gyarapítva adjuk át az utánunk következő nemzedéknek. Bizonyára ez lesz legméltóbb hálánk Berde Mózsá iránt, kinek emléke legyen örökre áldott közöttünk.

És most engedje meg a Mltsgs. és főt. Egyházi Főtanács, hogy az érzés hatása alatt, mely Berde M. afiának nagy és nemes emléke előtt keblemet elárasztja, s nem kétkem, hogy a Mlgs. és főt. Főtanácsot is fogva tartja, minden további elmélkedést, a mi talán megnyitó beszédemben még helyet foglalhatna s a mire tán kötelességem is lenne kiterjeszkedni, mellőzve, egyszerűen felhívjam becses figyelmét az előttünk álló nagyfontosságú tárgyakra. Vezesse tanácskozásunkat most is, mint mindig, a kölcsönös szeretet, mely a nézetek és vélemények különfélesége mellett sem engedi megzavartatni az összhangot, az egyetértést, a jó békességet. Istennek szent áldása legyen rajtunk. És ezennel megnyitom jelen egyházi főtanácsi gyűlésünket.

Gyöngymondatok.

(Ujkori íróktól.)

Elbizakodás.

Miért oly dúrvák a gazdagok a szegényekhez? mert nem félnek, hogy szegényekké lesznek. Miért veti meg annyira a nemesség a népet? mert a nemes ember soha se lesz polgárrendűvé. Miért könyörületlenek a királyok alattvalóikhoz? mert arra számítanak, hogy soha se lesznek oly emberekké. *Rousseau.*

A bölcseséget a bizakodással megegyeztetni oly bajos, mint a bűnnel a szerénységet. *Hume.*

Mint a szemdagadás a látásnak, úgy a dagályos lélek az érzelmenek homályosítója. Hogy a fenyték hasson, le kell szorítani a térről minden felfuvalkodást. *Petrarka.*

Elégültség. Elégületlenség.

Az elégült nem fején, hanem szívében hordja a láthatlan koronát, mely nem indiai kőekkel, nem gyémánttal ékes. Ez a korona ritkán királyi. *Shakespere.*

A világ oly nagy és fenséges, hogy gyönyörködve néz reá az ember, — s a ki azt egészen birná, túlgazdag volna: én pedig abból egy darabkával megelégedném. *Blumauer.*

Megelégedésünk avval, a mik lehetünk, és a mivel birhatunk, kedélynehézségeink ellen a legjobb orvosság. *Pockels.*

Használjuk a lélek elégültségét, mikor megjön az; őrizkedjünk vétségeink által azt magunktól elidézni. De ne tervezgessünk annak birtokunkban meglánczolására, mert az ily tervek valóságos bolondságok. *Rousseau.*

Mentől többet szerzünk, annál több szükségünk keletkezik, s annál inkább fut tőlünk a boldogság. *Argens.*

Az egészség és jó kedély előnyösbek a szerencsénél, s ezekre figyelj, s a többit ne számítsd. *Hume.*

Az elégületlen az udvarokhoz és palotákhoz sietve tolul, a hol is arany, zománc és fényes pompa a veszélyt és szolgaságot tündöklévé teszik. *Hagedorn.*

A kinek elég a kevés, nem lehet sok hiával. Azt szokták hiányzónak mondani, a mi a fővényésnéél hiányzik. Ez az oka, hogy az embernél nem sok, hanem minden hiányzik: az is, a mi van, az is, a mit kíván, am azt nem érinti, ezt nem birhatja — egyfelől szándékosan, másfelől kényszerűlten szűkölködik. *Petrarka.*

Gyűjtötte: KISS MIHÁLY.

Irodalmi Értesítő.

Kriza János költeményei. Összegyűjtötte Kovács János. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, 1894. Ára füzve 1 frt; kötve 1 frt 60 kr. Kapható bármelyik könyvárus utján. A „Vadrózsák“ halhatatlan gyűjtője iránt kegyeletes kötelességet teljesített a Kisfaludy-Társaság, midőn egykori jeles tagjának eredeti és fordított költeményeit kiadta. Nem a mi feladatunk azoknak a bírálatába bocsátkozni. A tizennégy ives és csinosan kiállított kötet elején levő klasszikus emlékbeszéd, melyet a jeles kritikus, Gyulai Pál, a Kisfaludy-Társaságban tartott, oly szépen méltatja Kriza elévülhetetlen érdemeit, hogy ahhoz nekünk nincs semmi hozzáadni valónk. „*Kriza, így végzi Gyulai emlékbeszédjét, egyik előharcosa s hű fegyverhordozója volt költészetünk nép-nemzeti irányának, egész a diadalig. Nem vivott koszorúért, de engedjék önök, hogy épen azért lehessenem sírjára a hű és buzgó harcosos koszoruját. E koszorúnak nem az őd becset, hogy én fontam, de a hely, honnan nyujtom, és az, hogy önök nevében nyujtom, a kik a magyar költészet és műbirálat legkiválóbb képviselői.*“

Az *Unitárius Kis Könyvtár* ismét egy értékes kis művel gyarapodott. Ugyanis annak LIV—LVII. füzetei gyanánt a szerkesztő Derzsi Károly, budapesti unitárius lelkész, kiadta J. Freeman Clarkenak a „Mi Atyánk-“ról irt művét jó magyar fordításban. 61 lapon 8 fejezetben tárgyalja a Miatyánk 8 fő kérését, az utolsó fejezetben megemlékezőn a doxológiáról is. A mű egészen a modern gondolkodás keretében mozog s rendkívül nagy előnye, hogy gondolata bár az Atyáról, istenországáról, bűnről, megbocsátásról, megbánásról stb. egészen felvilágosultak, mégsem igyekeznek azok romboló kritikával az Uriimádság tekintélyét rontani, hanem hittel emelni. Mindazok, kiknek a Miatyánk minta arra, hogy miként közeledjünk Istenhez, élvezettel fogják olvasni e füzetet, mely fontos tárgyának igen sikerült kidolgozása. Kapható a Szerkesztőségnél (Bpest V., Kohári-utca 4.) és Kókai Lajos utján minden könyvkereskedőnél. Ára 20 kr.

Chalmers András wakefieldi lelkész, ki 1879-ben hazánkat is meglátogatta, egy Hymnus gyűjteményt adott ki. *Modern Hymns compiled by Andrew Chalmers.* A 626 hymnusból 25-öt ő maga irt. A sajtó nagyon rokonszenvesen fogadta a szépen összeállított gyűjteményt. Mi is örömmel veszünk tudomást a jeles tehetségű lelkész munkásságáról.

Néplap. Gazdasági heti közlöny a földmivelő nép számára. Megjelenik minden vasárnap. Felelős szerkesztő: István gazda (Rombay Dezső.) Előfizetési díjak: Egész évre 2 frt. Kiadóhivatal: Budapest, üllői-ut 25. sz.

Különfélék.

Kötelező polgári házasság. Folyóiratunknak nem áll módjában, hogy a „kötelező polgári házasságról“ készített, s az országgyűlés előtt fekvő törvényjavaslat felett megindult vitákat nyomon kövessük, s olvasóinkat az egyes mozzanatokról értesíthessük. Ez ügyben mult füzetünk megjelenése óta oly rohamos egymásutánban történtek lényeges mozzanatok, mind a társadalmi téren, mind pedig az országgyűlési pártok kebelében, hogy azokat, most midőn a törvényjavaslat felett már az országgyűlésen foly a harc, ismertetni s azok felett bírálatot mondani csaknem feleslegesnek tartjuk.

Mindazonáltal megemlítendőnek találjuk azt, hogy a katolikusok, a hercegprimás elnöklete alatt Budapesten egy nagy gyűlést tartottak, a melyen a polgári házasság ellen erős küzdelemre hívták fel híveiket. A gyűlésen elhangzott beszédek s felállított alapelvek, egy erős felekezeti harcot lettek volna hivatva eléidézni; azonban az összes protestánsok ezt hallgatással fogadták, mi által a felekezetek közötti harc meg lett akadályozva. Ez helyes is; a hol parlamentáris kormányzat áll fenn, ott országos ügyekben vivja a küzdelmet azok felett a parlament; az van hivatva ily harcokra, nem pedig a házi tűzhely.

Felemlítendőnek tartjuk azt is, hogy a törvényjavaslat a képviselőház jogügyi bizottsága tárgyalásán keresztül ment; ott lényeges módosítás nem tétetett rajta s nem különösen, a házasság felbontására felállított alaptételeken.

A bizottságban Veszter Imre jeles jogász, a módosítás tárgyában, általunk is felállított tételeknek megfelelőleg helyes jogérzéssel, széles ismerettel szerkesztett és indokolt indítványt nyújtott be; ez indítvány felett a bizottságban igen szép vita folyt le; azonban a bizottság többsége a módosítást nem fogadta el. Hisszük és reméljük, hogy az országgyűlésen a részletes tárgyalás alkalmával, az országgyűlés szabadelvű többsége e módosításokat el fogja fogadni és azzal valódi szabadelvű törvényt alkot.

Gyermekek vallásáról szerkesztett törvényjavaslatot a képviselő-

ház közoktatási bizottsága e hó 21-én kezdette tárgyalni; a bizottságban a javaslat ellen sok aggodalom hozatott fel, de általánosságban a tárgyalás alapjául el lett fogadva; már az általános vita alatt felhozott az, hogy a gyermekek az apjuk vallását kövessék. E törvényjavaslat is, mind a bizottságban, mind a képviselőházban erős küzdelemre fogja felhívni a képviselőket. Hogy a szerkesztett javaslat a maga egészében meg ne maradjon s szabadelvü irányba, az 1868-ki törvény szellemének megfelelőleg módosíttassék, ez a béke érdekében szükséges.

Hornig Károly br. veszprémi püspök pásztorleveléből, melyet a napi renden levő egyházpolitikai kérdések feletti küzdelem alkalmából hiveihez intézett, nekünk is lehet valamit tanulni és bátorságot meríteni, ha nem is az egyházpolitikai kérdések elleni küzdelemre, a melyeket különben is nem a pásztorlevelek, hanem majd a törvényhozó testületek szavazata dönt el, hanem vallásunkhoz és egyházunkhoz való hűségre és bizalomra. A püspök ur, ugyanis e pásztorleveléből így szól: „Azért ne ijedjete meg, ha az ellenfél még olyan nagy hangú is; mert már ez is mutatja, hogy ügye igazságában maga sem igen bizik; *de meg ne ijedjete a nagy számtól se*; mert ebben is sok a mesterkedés. De ha nem lenne is, gondoljátok meg, hogy valamely állításnak igazsága nem attól függ, hogy hányan hirdetik és mily hangosan, hanem attól: kik hirdetik. Az apostolok tizenketten voltak csak s velök állott szemben az egész világ s ime mégis Krisztus győzött; azért ne a sokaságot nézzétek, ne az ugynevezett többséget: hanem a magatok sorait, azon iparkodva, hogy azok tömörök legyenek, mint a táborok elrendezett serege, a többiben emlékezzetek meg, mit mond az irás: „Ne kövesd a sokaságot, hogy gonoszt tégy, *se az ítéletben a többség ítéletén meg ne nyugodj, hogy az igazságtól elhajolj.*“

Lám, lám, hányszor lobbantják nekünk szemünkre csekély számunkat s különösen a kath. egyház nem éppen nagy számára feketi-e a legfőbb súlyt általában a prot. egyházakkal szemben? S ime, most a püspök ur mintha csak nekünk akarna igazságot szolgáltatni, mintha csak minket akarna biztatni és bátorítani, hogy *a nagy számtól ne ijedjünk meg, se az ítéletben a többség ítéletén meg ne nyugodjunk, hogy az igazságtól elhajoljunk.* Köszönjük e biztatást. Így éreztünk és gondolkoztunk eddig is, azért maradtunk és maradunk hitek továbbra is vallásunkhoz és egyházunkhoz.

„*A jezsuiták és az ellenreformatio*“ cím alatt foglalkozik a „Prot. Kirchenzeitung“ a jezsuita-rend eltöröltetésére vonatkozó törvénnyel, a melyet a német birodalmi gyűlés megszüntetett. A jezsuita-rend

eltörlésére vonatkozó törvény megszüntetését két indokból támogatják. Egyik az, hogy kivételes törvénynyel törölték el; az ilyen törvények azonban igazságtalanok; a másik az, hogy Loyola-rende egyáltalában nem a protestantismus ellen alapított.

„A jezsuita-rend nem egyéb, mint egy egészségtelen kinövés az államtesteken, akár protestansok, akár katolikusok azok.“ Az ilyen kinövéseket ki kell vágni, el kell távolítani, hogy megmenthessük a testet a ragályos veszélytől. Történetük mutatja s igazolja a mondottakat. Igaz, hogy Loyola mikor „társaságát“ megalapította, még semmit sem tudott Luther és Zwingli fellépéséről; a „Jézus társasága“ megalapításával neki csak az volt a czélja, hogy a pápának egy oly papi rendet teremtsen, a melynek tagja magát megtagadva minden időben kész legyen bárminő szolgálatra, akármit követel is „Jézus helytartója“, akárhová küldi is, s találja bár jónak vagy rossznak a parancsot az engedelmeskedő. De mikor Loyola a „német eretnekségről“ és „rémitő haladásáról“ értesült, felfogadta, hogy nem nyugszik, míg az eretnekséget ki nem írta, s a világot a pápának, mint legfőbb egyházi és világi úrnak a lábai előtt nem látja. Fogadását teljesítette. Iskoláját úgy betanította, hogy rövid időn a protestánsná lett provinciákat vissza hódította, az „eretnekeket“ minden kigondolható módon kínoztá.

Tehát szomorúan, de jogosan lehet állítani, hogy „Jézus társasága“ („Compagne Jesu“) a reformatio legelkeseredettebb és leggonoszabb ellensége lett, a mint maguk a jezsuiták is dicsekednek, hogy az „ellenreformatiót“ ők létesítették. 1558. Németország lakosságának 1/10, az osztrák császárságnak csak 1/30 része volt katolikus. Ekkor lépett fel a jezsuita-rend és az ellenreformatio.

Macaulay mondja róluk: „Társaságukban összetömörült a kathszellem quinteszentiája s történetük a nagy kath. reactio története.“ Azután czikkíró átfut röviden történetükön, kimutatja, hogy minő eszközökkel mely országokat hódítottak vissza a pápának. Németországban csak Szászország, Brandenburg és a többi középnémet államok ragaszkodtak híven a protestantismushoz, a harminczéves háború iszonyai ellenére is, a melynek kitörését főleg a jezsuiták aknamunkájának köszönhetjük. „Jézus társasága“ a pápával együtt még nem adta fel a reményt, hogy a visszafoglalt fél Németországhoz a másik felét is visszahódítja s megérjük most, hogy maguk a protestansok részint tudatlanságból, részint vallási közönyösségből vagy magánérdekekből a minden lelkiismereti szabadság elnyomójának és minden szabad állami fejlődés ellenségének megnyitják az utat az országba az uralomra.

A porosz agenda. Németországon egy igen fontos kérdést vitat-

nak a protestánsok. Arról van ugyanis szó, hogy országos egyházi törvénnyé emelkedik-é az a javaslat, a melyet a porosz orthodoxia egy bizottsága a régi ev. agenda megváltoztatásáról s megújításáról a vidéki synodusok (Provinzial-Synoden) elébe terjesztett s melyben dönteni fog a köz-synodus (General-Synode), az ev. egyházi főtanács és végül a király, mert itt az ev. egyház egységéről, vagy széthullásáról, megerősödéséről vagy romlásáról van szó. *Bürokratikailag biztosított összpontosítás utáni törekvés, az egész egyházi organismus törvényes egyenruhásítása*“, a mivel az élő hit hiánya szorosán összefügg. „A porosz agenda új tervének“ barátai azt mondják, hogy *az istentisztelet rendjének egységét* szükségesnek tartják védelmül a *községek és lelkesek önkénye ellen* a nép vándorló természete mellett *egy és ugyanazon ev. haza érzésének élénkítésére*, az ev. egyház tekintélyének emelésére a rómaiival szemben; különösen *Rómának mutassák meg, hogy az ev. egyház nem egy vallásos társaság, a melynek sokféle árnyalata van, hanem egységes egyházi szervezet.*

Szóval az új agenda-tervezetnek az volna a célja, hogy *az egész ev. egyházban az istentiszteletnek egyenlő formája legyen.* E törekvés „elhagyta Luther nyomdokait, a melyen haladni vélt“, mondja Spitta Frigyes strassburgi tanár.

A javaslatnak természetesen igen sok ellenzője van. Hévvvel, igazi érdeklődéssel vitatják az egyházi lapok pro és contra a kérdést. Az ellenzék is előhozakodik nyomós érveivel. Bármily fontos is a multtal való összeköttetés ápolása és fentartása, még fontosabb, hogy a közvetlen érzésnyilvánulatok helyébe ne lépjenek „correct egyházi formák“ melyek az istentiszteletet merevvé, hideggé teszik. Mesterkelt egyházi élet népiesség és életerő nélkül. A kedély egyszerűsége, tisztasága, közvetlensége és mélysége elvesz az előírt formulák mellett. Mindenesetre megszívlelendő fontos okok.

Nem hiányoznak olyanok sem, kik a két irányt közvetíteni igyekeznek. Így Ziegler, ki kitartásra buzdít ez úton. A kérdés fontos, eldöntésével kiszámíthatatlan veszélyek járhatnak; de nem annyira sürgős, hogy már 1894. 1895-ben törvénnyé váljék az ev. istentisztelet új rendje. A hivatalos államegyház ne féljen és ne zárkózzék el a vélemények különfélesége elől. Ne várjunk pillanatnyi külső sikert, hanem valódi benső haladást istenországa építésében. Ez pedig időt igényel. *Meg kell vizsgálni a dolgot sokkal alaposabban.*

Parker Tivadar élete és hatása czímen egy mű jelent meg St-Gallenben 1894. A szabadelvűek Németországon különösen becses könyvnek mondják oly időben, midőn a porosz orthodoxia az új agenda tervezet

keresztülvitelével minden ev. és protestáns szellem megtagadásával oly dicstelen győzelmet akar kierőszakolni. A vallásosélet hivatalos egyház életté, hivatalos álszenteskedéssé készül merevülni. Parker rendíthetetlen hite erejével, nagyszabású működésével éppen e veszélylyel állott szemközt, s nehéz, de győzelmes csatában és egész lényével, tetteivel és szenvedéseivel bizonyította, hogy kegyesség az élet és igazság és hogy csak e feltétellel lehet széles körű hatást gyakorolni az emberek életére. Parker unitárius volt, de szorosan véve egyetlen bölcsészeti vagy theologiai rendszerbe sem talál bele teljesen, mert bárhová állítjuk is, chablonba beleszórítani nem lehet.

Az unitarismusnak Svédországban is van már organuma. Az unitárius missio lelkésze Dalen J. A. ur Gothenburgban „Unitarisk Tidshrift“ (Unitárius Napló) czimű lapot indított meg, melynek bevezető cikkében igen érdekesen jelzi azt az álláspontot, a melyet lapjával elfoglalni szándékozik. Először is arra kéri olvasóit, hogy ne ijedjenek meg az unitárius névtől; mert ezt a nevet nem vallástalan emberek vették fel, hanem olyanok, a kik a vallást szilárd szellemi alapra igyekeznek fektetni, hogy az a hozzá tapadt csalfa képzetek eltűnésével is képes legyen az emberiséget boldogítani. „Igyekezni fogunk — így szól Dalen ur — bebizonyítani, hogy a vallás a tudomány eszményi oldala és a bölcsélet isteni ösztöne, a mely békét és nyugalmat van hivatva szerezni a léleknek s megszenteli az emberi életet; igyekezni fogunk, a mennyire lehet, megszabadítani magunkat és másokat a régi dogmatismus nyügeitől és megmutatni azt, hogy az igaz kereszténység teljesen független oly hitcikkektől, a melyek ma már tarthatatlanok s azon isteni igazságra van alapítva, a mely magában a dolgok természetében rejlik.“ Dalen ur reméli, hogy az orthodox lutheranismus harczosai már kiöntötték ellenszenvök poharát s ezután ő és társai békében munkálkodhatnak; különben is csak annyiban támadja meg a mások téves nézeteit is, a mennyiben ez szükséges az észszerű vallás szépségének és dicsőségének kitüntetésére. A mi korunkban helyén van megmutatni, hogy ha a régi téves hitnézetek el is enyésznek, az igaz vallás megmarad és az őskereszténység alapelvei, vagyis a názárethi mester vallása áldással megterhelve áll a mi rendelkezésünkre. Hiszi, hogy Svédországban az unitárius vallás az az egyetlen hitforma, a mely ez ország magasabb vallásos szükségleteit kielégítheti. „Az Unitarish Tidshrift“ — mondja tovább Dalen ur — inkább az igazság keresésére irányul, mint egy meghatározott dogmatikai rendszer megállítására s ehhez képest annak az elvnek fog szolgálatjában állani, hogy a tökéletes igazságot csak megközelíteni, de elérni nem lehet. Az egyházak dogmáit történelmi szempontból fogja tárgyalni, tekintettel eredetükre, fejlődésükre és a jelen kor szükségére. Az igaz vallás és igaz tudomány között nincs különbség, mert mind a kettő Istenben gyökerezik. A hol ellentét látszik, a hiba a mi időszerű felfogásunkban van, a melyet a tényekkel és igazsággal öszhangba kell hozni.“

A szerkesztő bevezető cikkét az „Unitarish Tidshrift“-ben ha-

sonló szellemben és iránynyal irt czikkek követik. Legyen üdvözölve Svédországban e mi Keresztény Magvető társunk.

Unitárius missio Japánban. Az észak-amerikai, angolhoni, indiai és japáni nemeskeblű barátok áldozatkészségéből az amerikai unitárius Társulat Tökyöben intézetet állított. A tanulók nem köteleztetnek papi hivatalt vállalni; de az előkészület olyan, hogy ha kedvök van reá, papok is lehetnek. Tudori czimet is nyerhetnek. Tantárgyak: Vallás-philosophia. A világ fővallásainak összehasonlító tanulmánya. Bibliai kritika és Keresztény hittudomány. Kereszténység történelme. Rationalismus történelme. A japániak vallása. Japáni classica literatura. Az erkölcsstan elmélete. Társadalmi erkölcsstan. Lélektan. Philosophia történelme és Szónoklattan.

Az amerikai unitárius társulat azért alapította missióját, hogy Japánban a józan eszméket nevelés által terjessze.

A közoktatás állapotáról szóló ministeri jelentés huszonkettedik kötete közelebről jelent meg s tartalmazza a népoktatásügy kimutatását 1891—2-ről, a kiseddóvás fejlődését 1892—3. végéig s a közép- és felsőbb oktatásügyet a mult tanévről.

A *kiseddóvás* törvényhozási szervezése teljesen befejeztetett, a mennyiben az összes ministeri utasítások szabályrendeletek a mult évben kidolgoztattak s öt terjedelmes füzetben kiadattak a *felügyelőbizottságok*-, *polgári községek*-, *kir. tanfelügyelő*-, *közgazgatási bizottságok* számára és a *menedékházakat vezető dajkák képzésére*. Mindenik füzet megrendelhető az egyetemi nyomdából. Ez utasítások kiadásával kezdetét vette egyuttal a *kiseddóvó-képezdek* és a *kiseddóvó-intézetek* s állandó és nyári *gyermekmenedékházak* szervezése. Amazok száma a mult tanévben ötről kilenczre emelkedett, emezekké pedig 881-ről 1256-ra, köztük 771 rendszeres óvoda, 54 állandó és 431 nyári menedékház. Az óvodáknál az évi szaporulat 126. A kezdet tehát elég örvendetes és biztató.

A *népoktatás* viszonyainak megyék szerint való táblázatos kimutatását sajnálattal nélkülözzük a legújabb jelentésben s miután ez sok tekintetben sokakat érdekel, óhajtjuk, hogy az ne maradjon végképen ki.

A *tankötelesek* száma 1892-ben 2.670,095 volt, a mi a lakósságnak 17.61%-a, mig az azelőtti évben 17.09% volt kimutatva. Az iskolába járók száma 2,169.692, vagyis a tanköteleseknek 81.26%-a. Az évi emelkedés 52.110. Az iskolába járók % vallás szerint így alakul: róm. kath. 87.76, gör. kath. 61.61, gör. kel. 64.08, ev. ref. 83.91. ág. hitv. 87.42, unitárius 83.08, izraelita 82.31. A tankötelesek szaporulata az unitáriusoknál 5, a többieknél 2 és 3%; az iskolába járóké az unitáriusoknál 6, a többieknél 2—3 és a gör. kath.-nál 5%.

Az *iskolák* száma 16 917, szaporulat 47. *Tanítók* száma 25 505, szaporulat 372.

A *tanítóképezdek* száma változatlanul 71. Ezekben 4387 növendék tanult, 245-tel több, mint a megelőző évben; oklevelet nyert 989.

A jelentés egy új fejezettel gazdagodott a *tanfelügyelők működésének* kimutatásával. Az eredmény átlagosítása azonban nem hű képe

a valónak, mert a tankerületek nagysága és munkaköre nagyon különböz. Az a két körülmény is, hogy az irodai munka nem találhatik terhelőnek s az iskolák látogatása mégis csak 34%-ra megy, ellenmondást foglal magában. Mi úgy tudjuk, hogy az irodai munka inkább szaporodott, mint apadott s ez nagy mértékben absorbeál időt és tehetséget. A reformok ministere üdvös munkát végezne a tanfelügyelői intézmény reformálásával. Vajha addig ne távoznék állásából, a míg ezt is meg nem valósítja.

A tanítói *nyugdíjintézetnek* 17 334 tagja volt. Az intézet alapvagyonra 9.668.444 forint, melyet 419.079 forint kiadás terhel. Egy évi gyarapodás 773.464 forint. A népoktatásügye minden irányban örvedetesen fejlődik.

A *középiszkolák* száma kettővel szaporodott s így 153 gymnasium és 32 reáliskola áll fenn, melyben a tanulók száma 49.054, tehát 1838-al több, mint a megelőző évben. E nagymérvű folytonos szaporodás párhuzamos osztályok nyitását teszi szükségessé, milyen 107 volt s még is sok helyen észleltetett túltömöttség. Az öt osztályu gymnasium a ministeri jelentésben *kivételesnek* jeleztetik s ilyen 6 fordul elé.

A tanítás eredménye az állami intézetekben mutatkozik legkedvezőbbnek, a mennyiben a megbukottak száma itt a legkisebb.

A ministeri jelentés a szokott részletességgel tárgyalja a középiszkolák minden viszonyait, valamint a felsőbb tanintézeteket, szakiskolákat s az emberbaráti és közművelődési intézeteket. E kötet is méltán sorakozik a többiekhez, mint legbecsesebb kútfő hazánk kulturájának történelméhez.

a— — cz.

Kozma Ferencz, kolozsmegyei tanfelügyelőnek, „a tanügy terén kifejtett hasznos működése elismeréséül“ a király ő Felsege *kir. tanácsos* czímet adományozott. Méltán megérdemelt kitüntetés, melyhez az akadémikus író tanfelügyelőnek örömmel mondunk üdvözlötlet.

Ural-altaji összehasonlító nyelvészet. Az ural-altaji nyelveknek a vallás és közokt. ügyi minister tanszékét állított a kolozsvári egyetemen, mit a legnagyobb hálával és elismeréssel kell fogadni. Az összehasonlító nyelvészet oly gazdag s szép eredményeket hozott a vallástudomány számára, hogy belőlük egy egészen új tudomány keletkezhetett. Kétségtelen, hogy az ural-altaji vagy turáni nyelvek vizsgálójának nem lehet oly dús mezőről gyűjteni, mint a milyen a gazdag árya nyelvcsaládé, a melynek rengeteg terméséből Müller Miksa oxfordi tanár és mások az összehasonlító vallástudomány számára annyi értékes kincset merítettek. De hogy a turáni nyelvcsoport is tartalmaz magában vallási anyagot, ez nemcsak valószínű, hanem abból a nagybecsű tanulmányból is, mely épp folyóiratunk hasábjain (1889. évf.) *gróf Kuun Géza* kitünő tudósunktól jelent meg „*Adalékok az imádság történelméhez*“ czimen, bizonyos. Az új tanszék felállításával reményünk lehet, hogy a turáni népek régi vallásáról való ismeretünk még inkább bővülni fog és a nyelvi tekintetek mellett ezért is üdvözlőnk kell azt az elhatározást, melylyel az felállított, és már be is töltetett, és köszönetet mondanunk a vallás- és közokt. ügyi ministernek ezért az elhatározásáért.

Az új tanszék iránti reményünk annál erősebb, mert arra egy már jól ismert nyelvtudósunk, *Bálint* Gábor neveztetett ki, kinek beköszöntő előadásából azt látjuk, hogy előtte nagy honfitársa, *Kőrösi Csoma* Sándor szelleme lebeg, ki vizsgálódásaiban a vallási tekintetet nem mellőzte, habár tibeti tanulmányaiból a buddhismus húzott ennek követői által ma is méltányolt hasznot.

Pályázat. Az unitárius E. K. Tanácsa által 20—1894. sz. a. „Pályázat hirdetik az unitárius vallásközönség kebelében a következő tankönyvek írására: 1. *Vallás-erkölcsi tanítások az ó- és újszövetségből vett elbeszélésekben.* A népiskola III. és IV-ik osztályai számára. A munka nyomtatásban 6—8 iv terjedelmű lehet. Jutalma: 100 frt. — 2. *Keresztény egyháztörténelem* főbb vonásokban, különös tekintettel az unitár. egyház történelmére. A népiskola VI-ik osztálya számára. Terjedelme nyomtatásban 5—6 ivre mehet. Jutalma: 80 frt. — 3. *Biblia-ismertetés.* Az ismétlő iskolások számára. Terjedelme nyomtatásban 5—6 iv. Jutalma: 80 frt. — 4. *Kézikönyv az iskolai énektanításra.* Terjedelme nyomtatásban 4—6 iv. Jutalma: 100 frt.

A művek megírásánál szem előtt tartandó az Egyh. Képv. Tanács által kiadott vallástanítási tanterv és utasítás. A művek a szerzők tulajdonai maradnak, de kötelesek lesznek azokat egy fél év lefolyása alatt kinyomatni és a könyvek árára nézve az E. Képv. Tanácsnak jelentést tenni.

A művek tisztán írva és jelíges levélkével ellátva 1894. dec. 30-ig küldendők bé *Mélt. és Főt. Ferencz József püspök* urhoz, az Egyh. Képv. Tanács elnökéhez, Kolozsvárra.“

Aranykönyv.

JÓKAI MÓR NEMZETI DISZKIADÁSÚ MŰVEIBŐL

kolozsvári főtanodánk s esetleg sz.-kereszturi gymnasiumunk könyvtárai számára egy-egy példánynak előfizetés útján leendő megszerzésére adakoztak:

II. közlemény.

5. *Budapesten:*

Bedő Albert 5 frt. ifj. Daniel Gábor 2 frt, Derzsi Károly 4 frt, Ferencz Albert 1 frt, Gruz Albert 2 frt, dr. Sebes Károly 1 frt, Sebes Pál 1 frt, Simó Ferencz 5 frt, dr. Székely Ferencz 5 frt, Szentiványi Gyula 2 frt, Ürmösi Gyula 2 frt. dr. Iszlay József 3 frt. Összesen **33 frt.**

6. *Sepsi-Szt.-Györgyön.*

Berez Gyula 1 frt. Kelemen Lajos 1 frt, Kovács Bálint 1 frt, Nagy Dénes 1 frt, Szentiványi Miklós 1 frt, Szentiványi József 1 frt, dr. Pálfi Gyula 1 frt, Szegedi Árpád 1 frt, Tanu Samu 1 frt. Összesen **9 frt.**

7. *Abudbányán.*

Egyházközség 2 frt, Mózes Mihály 1 frt, Pálffy Samu 1 frt, dr. Nagy Károly 1 frt, Veres Ferencz 1 frt, Képes László 1 frt, Mikó Dezső 1 frt. Összesen **8 frt.**

8. *Verespatakon:*

Gruber József 2 frt, Raffay Zsigmond 1 frt. Összesen	3 frt.
E közlemény összege	53 frt.
Az I. közlemény összege volt	206 frt 70 kr.
E czímen E. K. Tanács is megszavazott Farkas Sándor könyvtári alapból	40 frt.
	<hr/>
	a mi együtt 299 frt 70 kr.

Ezen összegből, a mint már az 1-ső közleményben is megjegyeztem volt, a kolozsvári főtanoda részére egy példányra előfizettem	200 frt.
Sándor János ig. tanár afiának, sz.-kereszturi közép-tanodánk könyvtára részére megrendelt példány előfizetési ára pótlására elküldöttem	66 frt.
Varga Dénes, ig. tanár afiának, tordai közép-tanodánk könyvtára részére ugyane célból	33 frt.
Postadíjra	— 70 kr.
	<hr/>
	a mi együtt szintén 299 frt 70 kr.

Fogadják ismételten legmelegebb köszönetemet mindazok, a kik ez ügyben tett felhívásomat magukévá tették, s így lehetővé tették azt is, hogy a Jókai nemzeti diszkiadású műveiből nemcsak kolozsvári főtanodánk könyvtára részére előfizethettünk egy példányra, de e hazafias és közmívelődési ténykedé-

sükben sz.-kereszturi és tordai középtanodai igazgatóságainknak is segítségére lehetünk.

Kolozsvárt, 1894. febr. 16.

FERENCZ JÓZSEF,
unitárius püspök.

ADAKOZÁSOK A SZ.-UDVARHELYT ÉPÍTENDŐ TEMPLOMRA.

XIII. közlemény.

111. Balogh József, Kolozsvárt 2-ik évre 5 frt.	
112. Nagy Mózes, Zay-Ugroczról 1 frt.	
113. Dr. Veress Vilmos gy. ivén Kolozsvárt: dr. Veres Vilmos 3 frt. dr. Veress Vilmosné 1 frt, Veress Gábor 50 kr, Veress Géza 40 kr, Veress László 30 kr, Veress Szilárd 20 kr, Veress Palika 10 kr, Darhó József 50 kr, Veress Ilona 20 kr, Balazi Mártha 20 kr, Sükösd Anna 50 kr, Darkó Lajos 50 kr, Hangay Oktáv 1 frt, dr. Malom Dezső 50 kr, N. N. 30 kr, N. N. 30 kr, dr. Kőváry Ernő 50 kr. együtt 10 frt.	
114. Tordai unitar. ekkllzs. 10 frt, Albert János 5 frt. Együtt 15 frt.	
E közlemény összege	31 frt.
Az előbbi közlemények összege	3011 „ 20 kr.
Együtt	3042 frt 20 kr.

Kolozsvárt, 1894. febr. 16.

FERENCZ JÓZSEF,
unitárius püspök.

ADAKOZÁSOK A SEPSI-SZT.-GYÖRGYI UNITÁRIUS TEMPLOM ÉPÍTÉSÉRE.

Ferencz József unitárius püspök ő méltósága 20 frt, Dániel Gábor főgondnok ő méltósága 20 frt, Petrichevich Horváth Kálmán főgondnok ő méltósága 100 frt. — Molnár András ur ivén adakoztak: Reményik Mátyás 1 frt, Antalfi Lajos 50 kr, Damokos Ákos 50 kr, Rác Albert 20 kr, Trephes Károly 30 kr, Nyisztor Dénes 1 frt, Schirma 20 kr, gr. Nemes Jánosné 2 frt, Raschendorfer Albert 20 kr, Deák László 30 kr, Borbáth Gerő 20 kr, Fejér István 20 kr, Ágoston András 20 kr, Szabó István 25 kr, Lázár Mihály 50 kr, Nagy András 40 kr, Gáspár Antal 30 kr, Kohn József 50 kr, Kozocnai József 20 kr, Dániel Ferencz 30 kr, Négoy Zsigmond 50 kr, Sipos Ignác 50 kr, Dániel Gábor 1 frt, Rauba László 1 frt, H. L. 50 kr, Bartalis József és Nagy Gyula 50 kr, Tóth Péter vargyasi 1 frt, Fried Adolf 20 kr, Gross Vilmos 20 kr, Erdővidéki takarékpénztár 5 frt, Baróthi takarékpénztár 3 frt, Ambrózi Péter 30 kr, Dévai Antal 25 kr, Zárug Lukács 1 frt. Összesen 24 frt 20 kr. — A 465. sz. bárczakönyv értéke Gruz Albert ur utján Budapestről 10 frt. — Kőváry László ur részéről 1 drb. 10 frtos bárczakönyv értéke fejében 10 frt. — Fekete Gyula ur Kolozsvárról 438. sz. bárczakönyvre 10 frt. — Agh Ferencz ur B.-Hunyadról 5 frt. — Biró Lajos ur Várfalváról, eladott szelvényekért 4 frt 9 kr. — Ballok Károly ur Cs.-Gorbórol, eladott szelvényekért 2 frt. — Nagy György ur Kolozsvárról 10 frt. — Széll Géza ur Sz.-Keresztúrról 1 frt. — Barabás József ur Sz.-Keresztúrról 2 frt 90 kr. — Rédiger Soma ur Tordáról 2 frt. — Csegezi Ferencz ur Bágyonról 2 frt. — Iszlai László ur M.-Sárosról 1 frt. — Kozma Irén és Margitka M.-Vásárhelyről 1 frt. — Koncz György urtól Nagy-Borosnyórol, Berecz Gy. gondnok utján 10 frt. — Májai István ur Tordáról 4 frt. — Májai Béla ur N.-Váradról 1 frt. — Molnár András urtól a 209 sz. bárcza-könyvre 7 frt 70 kr. — Molnár András ur II. ivén adakoztak: Barla Ferenczné szül. Ungvári Bóza 1 frt 20 kr, Nagy Ferencz 50 kr, Kovács Lajos 1 frt, Piblinger Gyula 50 kr, ifj. Jancsó Mózes 50 kr, Baló László 50 kr, Kiss Jenő 1 frt, Kiss Károly 50 kr, Erdélyi Károly 50 kr, Nagy Károly 50 kr, Török Bálint 50 kr, Szőcs József 20 kr, K.-vásárhelyi kiségitő takarékpénztár 1

frt. Biró Károly 20 kr, K.-Vásárhelyi takarékpénztár 2 frt. Összesen 10 frt 60 kr. — Molnár András ur III. ivén adakoztak: Brassói unitárius leány-egyház 3 frt, Benedek Lajos 50 kr, Ungvári Lajos 50 kr, Gyertyánffy Emil 1 frt, Zsigmond Áron 1 frt, Nagy Áron 1 frt, Makoldy Viktor 50 kr, Siklódó István 1 frt, Kenyeres Károly 2 frt, Simon Ferencz 1 frt, Verzár Móricz 1 frt, Kovács Károly 1 frt. Összesen 13 frt 50 kr. — Molnár András ur a 101. sz. bárczakönyvért 5 frt. — Egyed Mózes urtól Déváról, 378. sz. b. k. 10 frt. — Bartók Zsigmond ur Gyulafehérvárról 1 frt. — Csiki Albert ur N.-Lakról 1 frt. — A 380 sz. bárczakönyvre Horváth-Szt.-Miklósról 5 frt. — Egyed József ur Csapóról 2 frt. — Pázsint Mihály ur ivén adakoztak: Grünfeld Mihály 1 frt, Tökés Miklós 20 kr, Czirmai Lajos 1 frt, Sikó György 20 kr. ifj. Péterfi Sándor 60 kr, Boda Samu 30 kr. Összesen 3 frt 30 kr. — Fekete Lajos ur Selmeczbányáról 10 frt. — Schuller József ur Maros Vásárhelyről 3 frt 20 kr. — Gyórfi Ferencz ur Szent-Mihályról 9 frt 34 kr. — Gyöngyösi István ur Maros-Vásárhelyről 10 frt. — Torda-Aranyosmegye alispánjától 8 frt 20 kr. — Kádár József ur Deésről 10 frt. — Gyulay László ur Kolozsvárról 10 frt. — Barabás Ferencz ur Marosvásárhelyről 2 frt 50 kr. — Derzsi Károly bpesti lelkész ur utján: Bpesti unitárius egyházközség 10 frt, dr. Székely Ferencz 5 frt, Pecz Samu 2 frt 50 kr, Ürmösi Miklós 1 frt, Ürmösi Gyula 1 frt, Gráal Sándor 50 kr, Serák Károly 50 kr, Telkes Simon 20 kr, Kaffka Ede 20 kr, Derzsi Károly 4 frt 10 kr. Összesen 25 frt. — Szász Ádám ur Kolozsvárról 10 frt. — Vécsei Sámuel ur Kolozsvárról 10 frt. — M. Farkas Sándor ur Bpestről 1 frt. — Költő György nagy-ajtai gondnok ur ivén adakoztak: Nagy-Ajtai unitárius eklésia 5 frt, Darkó Imre 20 kr, Kriza Sándor lelkész 1 frt, Költő György 20 kr, Péterfi Sándor 50 kr, Péterfi L. Áron 20 kr, Bihari József alszegi 10 kr, Bedő Dénes 20 kr, Darkó Lajos 50 kr, ifj. Darkó Mózes 10 kr, Költő József-né Derzsi Mária 20 kr, Péterfi Lajos 10 kr, Péterfi Gyula 10 kr, Ferencz István 10 kr, Simon István 20 kr, ifj. Darkó György 20 kr, Alsó Német Mózes 10 kr, Bartha György 10 kr, Szentpáli Sándor 20 kr, ifj. Német Mózes 20 kr, dr Ferenczy Géza 2 frt, Lőrincz István 10 kr, Simon József 10 kr, Darkó József 10 kr, Simon Áron 20 kr, Fazakas Sándor 10 kr, Fazakas Dávid 10 kr, Répa Mihály 1 frt, Kisgyörgy Dávid ifj. 10 kr, Kovács Elekne 10 kr, Mihály Áron 10 kr, Német János 10 kr, Darkó Áron nagyuti 20 kr, Péterfi Tamás 20 kr, Ince Gábor 20 kr. gabonából gyűlt pénz értéke 3 frt. — A 141. sz. bárczakönyvből 90 kr. — Postautalványra 10 krt levonva összesen 18 frt 20 krajczár.

Ezen összeghez hozzászámítva a már előbb befolyt adományokat . . . . .

165 frt 82 kr.

a sepsi-szent-györgyi unitárius egyház építés javára befolyt összesen . . . . .

592 frt 55 kr.

az az ötszázkilenczvenkét frt 55 kr, mely összeget Berecz Gyula gondnok urtól időnként átvettem s ugyancsak időnként a háromszéki takarékpénztárba elhelyeztem.

Sepsi-Szentgyörgyön, 1894. január hó 1-én.

BERECZ GYULA,
gondnok.

PÁLL SÁNDOR,
gazda gondnok.